

VÄCKT PRÄST OCH FÖRSAMLING FRÅN DEN NYEVANGELISKA VÄCKELSENS
GENOMBROTTSÅR TILL OCH MED FRIFÖRSAMLINGSBILDNINGEN.

En studie i A.P.Falks utveckling som
väckelseman i Stockholm och kyrkoherde
i Kumla 1856 - 1900.

Björn Svärd

S-N.

INNEHÅLL

Uppgiften	s. 2.
Kap. 1. Barndoms-, ungdoms- och studietid	s. 3.
Kap. 2. Stockholmsåren	s. 16.
A. Inledning	
B. Falks pedagogiska verksamhet	
C. Falks politiska verksamhet	
D. Omvändelsen	
E. Falk i den rosenianska väckelsens tjänst	
F. Falks religiösa profil	
Kap. 3. Kumlaåren 1865-1878	s. 54.
A. Inledning	
B. Falk och Örebro läns Ansgariliförening	
C. Den nyevangeliska väckelsens framväxt i Kumla	
D. Falk och väckelsen i Kumla	
E. Falk och väckelserörelsernas frikyrkovridning	
F. Biskopsvisitationen i Kumla 1878	
Kap. 4. Kumlaåren 1879-1904	s. 120.
A. Inledning	
B. Falks nya ställning inom nyevangelismen	
C. Missionsföreningarnas i Kumla definitiva frikirkovridning	
D. Falk och de fria församlingarna i Kumla	
Kap. 5. Gudstjänstlivet i Kumla kyrka	s. 140.
Kap. 6. Tillsättningen av lärare under Falks tid	s. 145.
Sammanfattning	s. 150.
Källor och litteratur	s. 151.

Uppgiften.

Om A.P.Falk föreligger redan två mera utförliga skildringar. Dels har Falks meningsfrände Gustaf Willén skrivit en biografi, dels finns en utförlig teckning i Svenskt biografiskt lexikon av framlidne lektorn Nils Rodén. Willéns bok, som skrevs redan år 1907, lider av allvarliga brister. Skildringen är mycket färgad. Emellertid finns en hel del källmaterial att hämta där. Rodéns artikel ger ett helt annat mera trovärdigt intryck. Men ännu har ingen, trots detta, på allvar försökt placera in Falk i hans religiösa sammanhang och mera ingående undersökt dess problematik. Detta är syftet med föreliggande skildring.

Det är av stort intresse att följa Falk i hans utveckling. Hans religiösa genombrott skedde i mitten av 1850-talet. Mycket snart blev han en av de ledande i Stockholms Stadsmission och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, rörelser som just vid denna tid bröt fram och utvecklades kraftigt. Från 1865-1904 är han kyrkoherde i Kumla församling i Närke, en församling som mycket tidigt nåddes av den nyevangeliska väckelsen och där denna väckelse nådde mycket stor utbredning.

Under Falks andliga genombrottsår bestod fortfarande den gamla ståndsriksdagen och den gammallutherska religionsenheten. Dock är vi mitt uppe i en utveckling som innebär både ståndssamhällets och religionsenhetens definitiva upplösning. Genom att undersöka Falks utveckling som väckelseman i Stockholm ges anledning att följa en viktig fas i den religiösa enhetens upplösning och vad som kom i dess ställe. De rosenianskt färgade kretsarna i Stockholm, representerade av Stockholms Stadsmission och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, spelade en stor roll i denna utveckling under Falks stockholmsår. Granskningen av Falk som kyrkoherde i Kumla ger motsvarande anledning att med samma syfte undersöka den från Närke och Ö.Värmland stammande radikala nyevangelismen. Främst blir det naturligt att se på förhållandena i Kumla församling.

Men avsikten med föreliggande undersökning är dock framförallt att granska den roll en väckt präst spelade i denna utveckling och den problematik han fick brottas med i sin församling. Valet av A.P.Falk som undersökningsobjekt är därvid av ett alldeles speciellt intresse av flera orsaker.

Falk står nämligen i direkt församlingstjänst, varför spåren av hans verksamhet och dess följder blir tydligare än om han haft en mera indirekt kontakt med församlingen. Han kommer exempelvis därigenom att mycket hårdhänt konfronteras med de spänningar och problem som uppstod i och med sitt

agerande som väckt präst. Om vi jämför Falk med två andra troende präster, P.P.Waldenström och A.Fernholm, som båda givits en framträdande plats i analysen av nyevangelismens utveckling, så märker vi en tydlig skillnad i detta avseende. Waldenström stod som lektor i ett mera indirekt förhållande till församlingen. Fernholm kom under sina sista år som präst innan han övergick till baptismen att vara anställd i Värmlands Ansgariiförenings tjänst, varför således också han i viss mån stod vid sidan om lokalförsamlingen.

Vidare utvecklades väckelsen från början av 70-talet i allt mera frikyrklig riktning och det frikyrkliga genombrottet med alla dess följder blev ett faktum från omkring 1880. Falk stannade under denna brytning kvar i kyrkan och detta trots att han ända fram till tiden strax före det frikyrkliga genombrottet klart tillhörde den nyevangeliska vänstern. Svängningen i Falks synsätt och vad denna svängning förde med sig är därvid mycket intressant att iakttaga. Falks utveckling kan jämföras med två andra troende prästers nämligen E.J.Ekmans och J.Lindholms, vilka också de liksom ovannämnda Waldenström och Fernholm vid skilda tillfällen analyserats. Båda tillhörde markerat den nyevangeliska vänstern, men avgick från prästtjänst och prästämbete i samband med frikyrkoutvecklingen och kommer i och med detta in i helt andra frikyrkliga problemställningar.

Slutligen är Falk intressant på grund av att man genom Falk har den sällsynta förmånen att kunna få följa en betydande väckt präst från den nyevangeliska väckelsens genombrottsskede vid mitten av 1800-talet ända till sekelskiftet då en helt annan religiös situation råder. Denna tidsperiod är av avgörande betydelse för vår andliga situation av idag.

Kap. 1

Barnoms-, ungdoms- och studietid

Axel Per Falk föddes den 25 dec. 1821 i Kullerstads socken i Linköpings stift. Föräldrar var dåvarande pastorsadjunkten Carl Gustaf Falk f. den 3 nov. 1791 och hans hustru Christina Catharina (Karin) f. Moberger f. den 13 mars 1797.¹⁾ 1823 tillträdde fadern en komministertjänst i Västervik, en tjänst som han innehade till år 1829, då han blev komminister i Säby församling. Fadern dog redan år 1838, efterlämnade änka och åtta barn.²⁾

Allt tyder på att hemmet var ett onligt dåtida förhållanden helt normalt prästhem. Eftersom fadern var komminister fick man leva under mycket knappa omständigheter. Vid faderas död uppvisade bouppteckningen en behållning av endast 136 kr.³⁾ I karakteristiken över fadern vid jordfästningen sägs: "Hans enskilda lif har varit enkelt och flärdfritt, såsom det öfverensstämde med hans redliga och öppna väsende."⁴⁾ Modern Christina Catharina (Karin) omfattades av sonen Axel med stor kärlek, en kärlek som var ömsesidig. Modern hade tydligen på ett speciellt sätt kunnat förmedla gudsfruktan till sonen.⁵⁾ Vi kan också märka en markerad syskonkärlek i den Falkska familjen.⁶⁾

När fadern Carl Gustaf Falk dog år 1838, höll sonen Axel som bäst på med sina studier. Den 2/10 1837 skrevs han in vid gymnasiet i Linköping, i vilken stad han även fullbordat de förberedande studierna för detta inträde.⁷⁾ Under det första skedet av gymnasietiden hade Axel Falk enl.

-
1. Register över släkten Falk, IIA. Willén, Prosten Axel P. Falk. Några drag ur hans lif och verksamhet, s. 5. En av A.P. Falks dotter Karin i fem handskrivna band utarbetad släkthistoria över släkten Falk under 1800-talet har ej gjorts tillgänglig för författaren.
 2. Personalier (griftetal vid C.G. Falks jordfästning), IIA. Register, IIA. Nähl, Linköpings stifts herdaminne, s. 326.
 3. Willén o.a.a., s. 7.
 4. Personalier, IIA.
 5. Barnoms-tiden I. (Anteckningar av A.P. Falk på ett konceptpapper), IIA. Willén, s. 7, 14 f.
 6. A.P. Falk till Jeanna Falk 1853-1862, GGA. A.P. Falks almanaceor 1843-1846, 1848-1852, 1854-1856, 1858, 1860, 1863, 1865-1873, 1875-1890, 1893-1895. Anmärkningar om korrespondensen syskonen emellan flödar i almanackorna.
 7. Falk inskrevs i Linköpings Högre Lärdoms-Schola den 24/9 1833. Efter att ha genomgått de tre avdelningarna samt rektorsklassen utexaminerades han från nämnda skola 10/12 1836, varefter han den 2/10 1837 inskrevs i gymnasiet i Linköping. Utdrag af Prococollet, hållet uti Collegium scholasticum vid Linköpings Lärdoms-Schola den 25 sept. 1837, KIA. Tidigare skolgång skedde troligen i Västervik. Willén o.a.a., s. 7 f. Willén lämnar dock felaktiga upplysningar om skolgången.

Willén kondition hos baron Örnsköld i Blackstad socken, något som gav honom de nödvändiga ekonomiska resurserna för att fullborda studierna.⁸⁾ Den 19/9 1840 avslutade Axel Falk sin skolgång i Linköping. Han hade då genomgått gymnasiets "öfversta afdelning" med goda betyg.⁹⁾ Axel Falk for därefter till Uppsala, där han efter genomgången studentexamen blev civis academicus vid Upsala universitet den 16/10 1840.¹⁰⁾

Falks studier i Uppsala skedde under en tid som vad studenten och studentlivet beträffar blivit mycket omskrivet. Det var från denna tid som motiven till Wennerbergs Gluntarna är hämtade, liksom också fanorna som inledde studenttågen, den vita studentmössan, marscher, hymner och mer därtill stammade från detta årtionde.¹¹⁾

Nationslivet blomstrade. 1840-talet var en tid då studenten gjorde sig känd genom sitt ivriga festande och hans dryckesseder blev berömda. Människor klagade över studentens utsvävande liv. Många av studenterna skaffade sig också under studietiden skulder, som de sedan aldrig kunde klara av.¹²⁾ Men naturligtvis är inte Wennerbergs "Glunt" någon genomsnittsstudent liksom inte heller de sistnämnda förhållandena speglar hela sanningen.

Hurudan var då fyrtiotalsstudenten och vad hade han för ideal? När man svarar på den frågan skulle man kunna säga att han var patriot (ev. skandinav). Det var under denna tid som studentskandinavismen hade sin klang och jubeltid) påverkad till detta av romantiken, men att han på samma gång

8. Willén o.a.s., s. 8.

9. Falks betyg tyder på fallenhet för språkstudier. Theologie o. Kyrko-Historia a, Hebreiska b, Grekiska a, Latin a, Lefvande Språken Ab, Allmän Historia o. Geografi a, Mathematik och Physik b, Philosophie Ab, Natural-Historia b. Falk var, åtminstone i den "öfversta afdelningen" klasskamrat med P.A. Ahlberg, som emellertid den 28 april 1840 tvingades bryta sina studier på grund av sjukdom. Examenskatalog h. 1839 och v. 1840, KLA.

10. Studentexamensbetygen blev följande: Theologie och Kyrkohistoria: Med beröm godkänd, Latinska språket: Med beröm godkänd, Grekiska: Med beröm godkänd, Hebreiska: ganska försvarlig, Historia och Geographie: Godkänd, Lefvande Språk: Med beröm Godkänd, Philosophie: Med beröm godkänd, Naturalhistoria: ganska försvarlig, Mathematik: Godkänd. Utdrag af Protocollat öfver Studentexamen vid Kongl. Akademien i Uppsala den 16de october 1840, UUB.

11. Svensson, Studentens klang och jubeltid. Från Juntan till Skandinavismen. I Uppsalastudenten genom tiderna, s. 156 f. Sylwan, 40-talets Student, s. 254.

12. Svensson o.a.s., s. 175 ff. Hjärne, Från det förflutna och det närvarande, Minnen och tankar af Rudolf Hjärne. Teckningar från Upsala Akademi på 1830 och 1840 talen, s. 61 ff.

kommit i kontakt med liberalismen med dess patos för individens frihet och rättigheter, vilket gjorde att han agerade mera självständigt än tidigare.¹³⁾

Idémässigt var Uppsala Universitet fortfarande vid ingången av 40-talet dominerat av den filosofiska romantiken med Schelling som ledande namn. Men hegelianism och boströmianism började göra sig gällande och överta inflytandet under skarp strid sinsemellan, en strid i vilken boströmianismen eftertryckligt skulle segra. Boströms personliga inflytande kan härvid inte överskattas.¹⁴⁾

Men trots de olika tankeriktningarna var ändå grundvalen densamma. Man var genomsyrad av en platoniskt påverkad idealism, där den sinnliga verkligheten saknade egentlig sanning och realitet. Dessa egenskaper till kom bara Gud och de andliga tingen. Denna idealism, kombinerad med tron på kristendomen, den uppenbarade religionen, var förhärskande t.o.m. bland naturforskarna. Också dessa betraktade sig som sedernas och religionens värtare. Vetandet stödde enligt dessa tron och bevisade den.¹⁵⁾

Politiskt hade romantikerna i Uppsala utvecklats i allt mera konservativ riktning, något som inte förändrades i högre grad i den mån hegelianism eller boströmianism övertog inflytandet.¹⁶⁾ Emellertid började liberalismen under fyrtiotalet att göra sig gällande även vid Uppsala universitet. Visserligen var det trögt före vid det konservativa universitetet. Men det kunde ändå inte undvikas att studenterna påverkades av den nya andan. Liberala slagord var emancipation och association. Man tålde inte längre det traditionella förmyndarskapet.¹⁷⁾ Nu skall man emellertid inte tro att studenterna därigenom ville kasta allt gammalt överbord. Den gamla uppsalatraktionen hade gått dem allt för mycket i blodet. De var alltjämt konservativa i mycket och den rent politiska sidan av liberalismen var inte den viktigaste.¹⁸⁾

På grund av Falks senare utveckling är det av vikt att komplettera denna bakgrundteckning genom att söka få fram några väsentliga drag i den

-
13. Svensson, Studentens klang och jubeltid, s. 157. Sylwan, ¹⁹¹¹ 40-talets Student, s. 45, 185 f, 187, 199. Holmberg, Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt, s. 64. Holmberg kallar studentskandinavismen i Uppsala för "docentskandinavism" påverkad av bl.a. Hegels filosofi. Bl. Holmberg vet man innerst inne inte vad studenten tyckte i denna fråga. Studentskandinavismens grundvalar nådde nämligen först senare Uppsala.
14. Schück Warburg, Illustrerad Svensk litteraturhistoria 3. uppl. 6 delen, s. 2 f. Lindroth, Svensk naturforskning kring 1800-talets mitt. I Lyckmos 1953, s. 175. Sylwan, ¹⁹¹³ Lund och Uppsala. I det nya Sverige 1913, s. 252.
15. Lindroth, o.a.a. s. 9, 162 f, 169.
16. Schück Warburg 3. uppl., o.a.a. s. 3. Österlin, Thomanders kyrkogärning, s. 14. ^{o.a.a.}
17. Sylwan, ¹⁹¹¹ 40-talets Student, s. 180, 185 f. Gladh, Lars Vilhelm Henschen och religionsfrihetsfrågan till 1853, s. 107 f. Hessler, Geijer som politiker II, Hans senare utveckling, s. 240 ff.
18. Lindroth, o.a.a. s. 176. Sylwan 1914, o.a.a. s. 186.

religiösa inställning eller de religiösa inställningar som dominerade universitet vid denna tid. Särskilt bör då observeras kyrkotanken.

Romantiken, som ytterst hade sina rötter i platonismen, hade en religiös sida som i allmänhet gjorde sig mycket starkt gällande. Även kristendomstolkningen blev av naturliga skäl platoniskt färgad, ja man gjorde ingen beskillnad mellan platoniskt och kristet. Båda syftade till att uppenbara den andliga verkligheten för människor som levde i sinnevärlden, men med en outsläcklig längtan till en högre verklighet. Med denna grundidé blev det också naturligt att se samman och verka för såväl det klassiskt-humanistiska bildningsidealet som kristendomen.²⁰⁾ Ytterligare är av vikt att framhäva att en naturlig följd av grundidén blir en progressiv religionsuppfattning. Religionen måste utvecklas i takt med samhällsutvecklingen.²¹⁾

Dessutom blir det här fråga om en religionsuppfattning, där man inte kan göra någon beskillnad mellan kyrka och stat. I själva verket betraktas den religiösa nationalkänslan som det väsentliga i religionen och det som förenar kyrka och stat. Och det är statens och kyrkans uppgift att verka för de religiösa ideernas utveckling såväl hos enskilda som i samhället. Men denna utveckling mot högre mål fick inte ske under tvång. Åsiktsförtryck fick inte äga rum. Det hela skulle vara en innerst inne naturlig dragning mot ett högre mål, där det skulle råda en fullkomlig harmoni mellan personlig frihet och social gemenskap.²²⁾

Emellertid kom så småningom en försvagning av ovan skildrade idealism att äga rum inom den svenska romantiken och man återgick enligt Kulling alltmer till en "evangelisk" inställning. Så hade skett när Falk vistades i Uppsala.²³⁾

När det gäller det kyrkobegrepp som romantiken kom att stå för blir detta av naturliga skäl spiritualiserat. Den sanna kyrkan kunde inte vara den yttre kyrkoinstitutionen, utan en ideal verklighet att söka förverkliga.²⁴⁾

I Hegels spekulativa system får kristendomen platsen i centrum. Den är den fullkomnade religionen. Hegel menar sig genom en spekulativ tolkning av treenigheten finna en metod som gör det möjligt att bygga upp sitt filosofiska system, där kristendom och förnuft blir en enhet.²⁵⁾

19. Österlin, Thomanders kyrkogärning, s. 18 f., 23 f.

20. Österlin, ^{ibidem} o.a.a. s. 87.

21. Göransson, Folkrepresentation och kyrka 1809-1847, s. 23, 26.

22. Göransson, ^{ibidem} o.a.a. s. 13, 18, 26, 28, 47, 58 f.

23. Kulling, Den svenska romantikens religiösa utveckling. Några konturer. I Samlaren 1936, s. 1. Kulling exemplifierar denna utveckling med Geijer, Atterbom, Bergquist, Anders Knös. Österlin, o.a.a. s. 72. Eriksson, Elias Fries och den romantiska biologien, s. 416.

24. Göransson, o.a.a. s. 18, 27.

25. Ahlberg, Kristendomskritiken hos Ludwäg Feuerback, s. 53 ff.

Här har vi ingen anledning att närmare söka utreda i vad mån och på vilka punkter den hegeliska filosofin överensstämmer resp. skiljer sig från det romantiska synsättet. Det räcker för oss att notera några väsentliga gemensamma nämnare.

Filosofi och kristendom ses även här samman. "Filosofins resultat är ingenting annat än Gud, sådan han i enlighet med filosofins begrepp utgått ur sin oändlighet, utvecklat sig i sin motsats ändligheten och slutligen kommit till sig själv i sin absoluta form såsom i konst, religion och filosofi objektiverad ande."²⁶⁾

Religionen ses dessutom samman med statsorganisationen. Båda är uttryck för samma förnuft. Skillnaden dem emellan är att "religionen är förnuftet på det inre området", "ett tempel för sanning och frihet på föreställningens område", medan staten är "samma förnuft på vetandets och viljans område". Därför är det oundgängligen nödvändigt för staten att få religionen på ett organiskt sätt infogad i sig.²⁷⁾ Att det här blir fråga om en spiritualiserad kyrkouppfattning är en självklarhet.

På ett mycket markerat och speciellt sätt företräder hegelianismen en progressiv religionsuppfattning. Kristendomens historia är en historia om kristendomens utveckling i treklängens tes, antites och syntes mot en allt större renhet. Vad vi alltså uppmärksammat är religionsuppfattningar som på för oss väsentliga punkter är besläktade. Vad vi har att göra med är i botten idealistiska filosofier, där Gud är slutmålet och den sanna verkligheten.

Hegelianismen i dess mera ursprungliga form (den så kallade högerflygeln) kom att betyda mycket i Uppsala under 40-talet. Dock trängdes den alltmera tillbaka av den inhemska boströmianismen. Översättningen av Strauss Das Leben Jesu kom att aktualisera hegelianismen i dess mera radikala utformning (den så kallade vänsterflygeln) med dess panteism och kritik av ortodoxin. Som vi nedan kommer att märka ledde inte detta till ett förstärkt hegelinflytande, utan kom tvärtom att förstärka en begynnande konfessionalism.²⁹⁾

26. Ahlberg, *Kristendomskritiken hos Ludwig Feuerbach*, s. 75.

27. Ahlberg, o.a.a. s. 67. Citat ur Hegel, *Sämtliche Werke. Jubiläumsausgabe in 20 Bänden*, herausgegeben von H. Glockner, XI, s. 429.

28. Ahlberg, o.a.a. s. 69.

29. Schück Warburg, *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria*, 2. uppl. 4. delen förra bandet af Karl Warburg, s. 84 ff, 280 ff. Sylwan 1913, o.a.a. s. 252. Göransson, o.a.a. s. 50. Se dessutom nedan s. 107.

Även i Boströms system står Gud i centrum såsom den högsta verkligheten. Gud är för Boström det högsta andliga självmedvetandet. Boströms filosofi går ut på att söka förklara de ändliga personligheternas förhållande till Gud såsom den högsta verkligheten. Varje människa är en idé eller en personlighet hos Gud, som Boström uttrycker det för att undgå panteistiska konsekvenser, vilken personlighet dels betraktas som fullkomlig på grund av sin delaktighet i Gud, dels betraktas som ofullkomlig och i behov av klarhet, självmedvetande, självständighet och samstämmighet. Människans strävan skall gå ut på att förverkliga detta sistnämnda. Människan kan också att inte endast enskilda människor betraktas som personligheter hos Gud. Såsom sådana ses även nationen, folkstammen, rasen och släktet.

Boström betraktade sig inte som stående i strid med den officiella kyrkoläran. Tvärtom såg han som sin uppgift att söka rena och fullkomna denna. Men innerst inne byggde den officiella kyrkoläran på helt andra grundvalar, något som så småningom tar sig uttryck i Boströms offentliga förkastande av treenighetsläran, Guds sons födelse till världen, den juridiska tolkningen av försoningsläran och de eviga straffen.

Naturligtvis blir kyrkobergreppet, om man nu kan tala om ett sådant hos Boström spiritualiserat. Liksom hos Romantiken och Hegelianismen är inte den sanna verkligheten något sinnligt utan något andligt. Kyrka och stat kan enligt Boström inte skiljas från varandra. Kyrkan är ingenting annat än staten sedd från en viss synpunkt: "Staten såsom förnuftigt eller religiöst väsende är kyrkan."³⁰⁾

Den politiska liberalismen satte även sina spår på det religiösa området. Bland annat kom Aftonbladet med Lars Johan Hjerta i spetsen att intaga en skarpt kritisk hållning till prästerskap och kyrka,³¹⁾ något som måste ha uppfattats även av uppsalastudenten trots den konservativa omgivning han levde i.

Bakgrunden till denna kyrkokritik är liberalernas syn på religionen som först och främst gällande den enskilda individens förhållande till Gud. Här fick ingen religiös myndighet eller något annat komma emellan och

30. Åberg, Kristofer Jakob Boström. I Nordisk Familjebok 2. uppl. s. 1281 ff. Segerstedt, Christofer Jacob Boström, I Svenska Män och Kvinnor. Biografisk uppslagsbok 1. s. 421 ff. Ryding, Den svenska filosofins historia, s. 73 ff. Elvander, Harald Hjärne och konservatismen, s. 40 ff. Aulén, Hundra års svensk kyrkdebatt, s. 56 ff. Boströms definitiva åskådning var i princip utkristalliserad omkring 1830 enl. Wedberg, Den logiska strukturen hos Boströms filosofi, s. 13.

31. Roche, Den religiösa liberalismen, s. 13 f.

inte heller fick den enskilde störas av förpliktande dogmer eller uppenbarade läror. Förhållandet till religionen skulle vara ett förhållande i frihet. I detta fria förhållande kunde individen utvecklas religiöst på ett helt annat sätt än om hon bands vid yttre tvång. Som vi ser har vi alltså att göra med en progressiv religionsuppfattning som i detta avseende liknar den romantiska synen. Slutmålet var på båda håll ett idealtillstånd där människan var frigjord från yttre auktoriteter.³²⁾

Liberalismens religiösa inställning kännetecknades också av den så kallade associationstanken, det betyder att man ivrade för att lika-sinnade sammanslöt sig i föreningar, där man gemensamt verkade för sina ideal. Detta hade till följd att liberalerna starkt kom att betona lokal-församlingens betydelse.³³⁾

Av naturliga skäl förde allt detta med sig ett spiritualiserat kyrkobegrepp. Den sanna kyrkan var något helt andligt till skillnad från den yttre kyrkan, som kännetecknades av sina hierarkiska tendenser, sina yttre ordningar, lärosatser och dogmer.³⁴⁾

Geijers avfall till liberalismen år 1838 hälsades av studenterna med hänförelse. Hans nya förkunnelse väckte stark entusiasm.³⁵⁾ Under 40-talet strömmade studenterna i högre grad än årtiondens tidigare till hans föreläsningar.³⁶⁾ Därför måste Geijer ha utövat ett betydande inflytande på studenterna, även om han många gånger var mera beundrad än förstörd samt under 40-talet i stor utsträckning hade dragit sig tillbaka från utövningen av sitt ämbete som historieprofessor vid Uppsala Universitet.³⁷⁾

Geijers liberalism hade en starkt kristen förankring. Och såtillvida är också Geijers kristendomesyn liberal, som han inte var tillfredsställd med den traditionella synen på bibelns inspiration och kyrkans dogmer utan förutsatte ett nytänkande över dessa frågor.

Geijers hela filosofi mynnade under de för oss aktuella åren ut i en kristen trosbekännelse, där en johanneisk kristusmystik är framträdande, men där också det moraliska draget med dess betoning av efterföljelsens

32. Göransson, ^{o. a. a.} ~~Folkrepresentation och Kyrka~~, s. 39, 46, 53 f. Norberg, Frikyrkilighetens uppkomst med särskild hänsyn till Skara stift, s. 53. Se också s. 6

33. Rodhe, Den religiösa liberalismen, s. 31. Åhrén, Kyrkomöte och synodal-författning. En studie i svensk kyrkoförfattningsdebatt 1827-1865, s. 105 f. Göransson, o. a. a. s. 52.

34. Göransson, o. a. a. s. 53 f.

35. Hessler, Geijer som politiker II, s. 240 ff.

36. Henningsson, Geijer som historiker, s. 75.

37. Rodhe, o. a. a. s. 8 ff. Sylwan 1913 o. a. a. s. 249. Henningsson, o. a. a. s. 57 f. Wennerberg, Gluntarne, s. 19 f.

nödvändighet är mycket tydlig. Man kan också lägga märke till att evan-
geliets eskatologiska motiv förbyts mot ett inomvärldsligt.³⁸⁾

I den samhällsordning som Geljor menade vara nödvändig måste den
innerliga religionen ha en plats bredvid rättvisan och moral. Detta påpekat
för att visa Geljors syn på kristendomens nödvändighet för samhället.³⁹⁾

Under slutet av tjugutalet nådde konfessionalismen Sverige. Den
framträdde som en reaktion mot rationalism och en religionsfilosofiskt
förgädd kristendom.⁴⁰⁾ Mot dessa företeelser ställdes den hos folket levande
de lutherska bekännelsen, som den rätta formen för kristendomen. Denna

konfessionalism skapade ett nytt kyrkobegrepp, där kyrkorna avgränsades
från samhället genom sin speciella bekännelse som gav uttryck för kyrkans
inre liv. Kyrkans betraktades inte enbart som en osynlig kyrka utan även
som en synlig. 41) Detta sistnämnda kyrkobegrepp nådde vårt land i mitten
av trettioalet och företrädades i moderat form av den teologiska fakulteten
i Uppsala. 42) Den bekännelsetrogna inställningen förstärktes i de akade-
miska kretsarna genom Straussdebatten som blossade upp i samband med att
Aftonbladet i aug. 1841 gav ut en kompilation av Strauss' *das Leben Jesu*.⁴³⁾

Professorn i pastoralteologi i Uppsala A. F. Knös skriver år 1840
stämningen bland studenterna på följande sätt: "Tyvärr börjar tviflet
alltmera rå instog i de ungas sinnen. Ett kraftigt motarbetande är af
nöden. Oss, akademiska lärare, tror man mindre, vi anses tala ex nobili
officio - måhända att endast ledas af detta. Man emotsäger oss leka offent-
ligen, men att döma af ... vinkar i tidningar och ströskrifter anses man
vår orthodoxi vara något officiellt och officiöst."⁴⁴⁾

Och år 1841 sedan Straussboken kommit ut: "Mig synes en antichristi
tid vara i antågande och att det hvarje dag blir värre. Strauss var en
den sorgligaste företeelsen af dem alla. Den bokens utgivande i vårt
land, der annars den vanliga Rationalismens sätter måst endast i omför-
tioner inomgillas, är ett otrens jätteslag." "Doklagligt är synnerligen,
att den Strausanska saken tycks synnerligen slagit an på studenterna här."⁴⁵⁾
Men mycket snart avvinger stämningen om. Knös skriver i jan. 1842 om Strauss-

38. Norberg, Erik Gustaf Geljor, s. 18 f. i SKL. Rodhe, o.a.a. s. 10.

39. Hesselor, o.a.a. s. 253 f.

40. Göransson, o.a.a. s. 22 f.

41. Göransson, ^{i tiden} o.a.a. s. 26 f.

42. Göransson, ^{i tiden} o.a.a. s. 28.

43. Petzäll, Straussdebatten i Sverige, s. 53 f.

44. Petzäll, ^{i tiden} o.a.a. s. 236. Citat ur brev till Sam Kamp 21/12 1840, KD.

45. Petzäll, ^{i tiden} o.a.a. s. 237. Citat ur brev till Sam Kamp 6/10 1841, KD.

översättningen: "Jag har hört sägas, att flere rätt skickliga studenter tröttnat vid dess läsning redan vid första bladen. Så länge striden pågick var den något begärligt; nu heter det allmänt attöden i alla afseenden är ' en dålig bok '." ⁴⁶⁾

Vad som emellertid blir ett viktigt resultat av Strausdebatten är att teologerna på det principiella planet tar upp kampen mot Strauss i recensioner, tidskrifter och föreläsningar. Denna uppgörelse väcker stark anklag bland studenterna och påverkar dem i bekännelsetrogen riktning. ⁴⁷⁾

Av denna genomgång av de strömningar som var aktuella i Uppsala på fyrtiotalet kan man få den föreställningen att de olika strömningarna som var levande i Uppsala var klart avgränsade från varandra i människornas medvetanden. Så var säkert inte fallet. Flera av företrädarna för den romantiska strömningen kom till exempel så småningom att dragas alltmera mot en kristendomssyn som i viss mån frigjort sig från sin filosofiska barlast och framträder i egen gestalt. ⁴⁸⁾

Sammanfattningsvis skall här understrykas att den religiösa grundsyn som dominerade den filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet under den tid Falk studerade där var en kristendomstolkning starkt påverkad av idealistisk filosofi, där kristendom och bildning till stor del sammanmälte. Kyrkobegreppet var spiritualiserat. Liberalismens starka individualism och skarpa kyrkokritik hade också nått Uppsala med sin påverkan. Mot allt detta står emellertid en begynnande konfessionalism, vilken företrädades vid den teologiska fakulteten.

När det gäller att bedöma Falks ställning till de idériktningar som vi här skisserat har vi endast några få direkta hållpunkter. En av dessa är att Falk stod sin morbrod prosten Arvid Moberger, kyrkoherde i Södra Vi och Djursala församlingars pastorat, nära. De korresponderar livligt under Falks uppsalaitid. Dessutom tillägnar Falk honom sin disputatio pro exercitio. Om denne Moberger sägs det i Linköpings stifts Herdaminne: "I teologien var han konservativ men i politik och humanitära frågor var han liberal och en nitisk reformvän." ⁵⁰⁾

46. Ibidem s.238.Citat ur brev till Sam Kamp 2/1 1842.

47. Ibidem s.285 f.

48. Kulling, o.a.a.s. 26 ff. Aulén, Till belysning af den lutherska kyrko-idén, s.133 ff. Se även s. 6.

50. A.P. Falks alm. 1843-1846, DHA. Westerlund, Setterdahl, Meurling, Linköpings Stifts Herdaminne 4.delen, s. 26.

Troligen var Falk inte "konservativ i teologien" utan påverkad av den idealistiska kristendomstolkning som kraftigt dominerade universitetet. Biremot ådagalade han redan i Uppsala drag som visar en liberal inställning. År 1844 är nämligen Falk en bland de 97 filosofie kandidater och studenter som skriver på en petition om magisterpromotionens avskaffande.⁵¹⁾ Dessutom ger han uttryck för sin hänförelse för Thorilds skrift om "det allmänna förståndets frihet", som han anser vara "det yppersta man kan läsa af en ädel o. vältalig". Thorild pläderar i denna skrift för en absolut tryckfrihet, en åsikt som Thorild grundar på tron på att mänskligheten så snart hon blir upplyst om sanningen och de nödvändiga begreppen också kommer att förvandla sig själv och samhället till allt större fullkomlighet.⁵²⁾ Här känner vi igen tankar som både är gångbara i romantiskt synsätt och liberalt. Ja, som inom liberalismen är en grundtanke.

Trots allt detta är dock Falks verksamhet i Stockholm särskilt i slutet av 40-talet och början av 50-talet det säkraste tecknet på att Falk bör ha kommit under liberalt inflytande redan i Uppsala. Mot detta måste emellertid ställas att Falk troligen var påverkad av Boström, som bl.a. i början av 40-talet medvetet kämpade mot liberalismen.⁵³⁾

Mer än detta kan vi inte säga om Falks idémässiga utveckling och ståndpunkt. Biremot vet vi en hel del om den yttre studiegången.

Falk inriktade sig i sina studier på att bli magister. Studierna till magistergraden var mycket omfattande. Det fordrades till att börja med att man utom den egna fakulteten tog en preliminär teologisk examen samt en examen i ekonomi. Därefter var studiegången inom den egna fakulteten följande:

1. Exercitium stili latini
2. Disputatio pro exercitio
3. Den egentliga gradualskrivningen
4. Filosofie kandidatexamen (examen rigorosum)
5. Gradualdisputationen
6. Två prælectiones præcursoriae.⁵⁴⁾

-
51. Petition om magisterpromotionens avskaffande från 97 filosofie kandidater och studenter 1844, RA, Sylwan 1914, o.a.a. s. 45 f.
 52. Thorild, Om det allmänna förståndets frihet. Till Konungen och Folket, 1786.
 53. Hjärne, Från det förflutna och närvarande. Minnen och Tankar. I Teckningar från Upsala Akademi på 1830- och 40-talen, s. 62.
 54. Annerstedt, Upsala Universitets historia III:2, s. 222, 169 f. Geijer, Upsala Universitet 1872-1897. Festskrift med anledning af Oscar II:s tjugufemårsjubileum, s. 63 ff. Sylwan 1914, o.a.a. s. 42.

Filosofie kandidatexamen bestod i tentamina i samtliga fakultetens ämnen, alltså både humanistiska och naturvetenskapliga, och detta inom en tiderymd av sex månader.⁵⁵⁾

Falk studerade flitigt. Efter fem års studier står han vid målet. Den 16 juni 1845 promoveras han till magister.⁵⁶⁾

Trots sin studieflit hann Falk med en hel del annat än studier under sina uppsala-år. Han gick på danslektioner, fäktade och deltog i baler och sexor. Inte ens att spela teater var främmande för honom. Och han spelade gärna bräde, vira, vist och schack. De världsliga nöjerna var alltså alla inte främmande för Falk.⁵⁷⁾

Den yttre studiegången var följande. Exercitium stilli latini skedde den 14 juni 1843. (Betyg. Cum approbatione admittitur.)⁵⁸⁾ Disputationen pro exercitio gick av stapeln den 20 mars 1844. Ämnet lydde: De statibus, quos vocant peccati et gratiae (dissertatio historico-dogmatico). Praeses var mag. Carolus Magn. Fallenius.⁵⁹⁾ 25 nov. 1844 skrev han pro gradu. Denna skrivning avsåg att pröva om kandidaten var mogen att själv skriva och försvara sin blivande avhandling. (Betyg. Behandling av ämnet Approbatur, Språket cum approbatione admittitur.)⁶⁰⁾ Tentamina i fakultetens olika ämnen för fil.kand. examen tycks ha skett från 6 nov. 1843 till 23 maj 1845. Examen skedde sedan den 28 april 1845. För Falks del gav denna följande resultat:

Naturhist. (doc. Arrhenius)	Admittitur
Historia (doc. Than)	Approbatur
Estetik (e.o.adj. Böttiger)	Insigniori cum laude approbatur
Astronomi (observ. Ångström)	Admittitur
Österl. språk (prof. Tullberg)	Admittitur
Statistik (prof. Wingqvist)	Approbatur
Matematik (prof. Malmstén)	Approbatur
Fysik (prof. Svanberg)	Admittitur
Latin (prof. Sellén)	Cum laude approbatur
Theor. Filosofi (prof. E.A. Schröder)	Cum laude approbatur
Grekiska (prof. Ridd. Palmblad)	Cum laude approbatur
Archaeol. (prof. I.H. Schroeder)	Cum laude approbatur
Chemie (prof. Ridd. Walmstedt)	Admittitur
Pract. Filosofi (decan prof. Boström)	Insigniori cum laude approbatur

55. Svensson, o.a.a. s. 190. Annerstedt, o.a.a. s. 224.

56. Filosofiska Fakultetens examensprotokoll, UUB., 17/6 1845 par. 5. UUB.

57. A.P. Falks alm. INA.

58. Fil. fak. Ek. prot. 28/4 1845 par. 1, UUB.

59. A.P. Falks alm. 20/3 1844, INA. Marklin, Catalogus Disputationum Lidensianus sectio I, s. 34.

60. Fil.fak. Ek. prot. 16/12 1844 par. 1. UUB. Annerstedt, o.a.a. s. 223.

På grund av detta examensresultat förklarades Falk den 28 april 1844 för Philosophie Candidat.⁶¹⁾

Av betygen kan man se att Falks håg och begåvning låg åt de humanistiska ämnenas håll. Hans språkbegåvning och intresse för de klassiska språken lyser igenom. Häremot visar han inga tecken på att vara intresserad av österländska språk.

Det utmärkta betyget i "estetik och modern litteratur" visar kanske främst Falks intresse åt det litterära hållet. Falk hade dessutom själv utomordentligt lätt för att skriva. Hans språk kännetecknas av både skönhet och klarhet. Denna förmåga kom senare att bli honom till stor glädje. Det var också i denna disciplin som Falk finner ämnet för sin gradualdisputation. Tentamen i estetik kom bland annat att röra sig kring Tassos "Jerusalemme liberata", vilket också blev ämnet för gradualdisputationen.⁶²⁾ Falks lärare i estetik C.W. Böttiger intresserade sig nämligen främst för det italienska språket och litteraturen.⁶³⁾ Ämnet för disputationen formulerades så här: "Tancreds envig mot Clorinda. Fragment ur Jerusalemme Liberata av Torquato Tasso."⁶⁴⁾

Den 3 och 5 juni 1845 gjorde Falk sina obligatoriska lectiones praecursoriae och den 11 juni 1845 disputerade han pro gradu. Praeses var C.W. Böttiger.⁶⁵⁾ Därmed hade Falk nått sitt mål. Han var magister.⁶⁶⁾

Här Falk enligt egen åsikt gjorde sin förnämsta insats under studietiden var inom filosofins område. Han fick betyget cum laude i teoretisk filosofi för professor E.A. Schröder efter att ha studerat "Hegels filosofins historia och hans eget system".⁶⁷⁾ Schröder hade sina största sympatier hos Schelling men studerades så småningom även Hegel, vilkens ideer han lät sina lärjungar bekanta sig med.⁶⁸⁾

61. A.P. Falks alm. 1843-1845, IIA. Fil. fak. Ex. prot. 28/4 1845, UUB. Märk att Falk inte tenterade inom den givna sexmånadersramen.

62. A.P. Falks alm. 13/3 1844, IIA. Inom parentes kan också nämnas att Tasso var en italiensk skald f. 1544, d. 1595. Hans verk Jerusalemme liberata skildrar hur kristna riddare under ledning av Gottfrid av Bouillon befriar den heliga staden.

63. Hr, C.W. Böttiger, s. 171 ff. i SEL.

64. Marklin, o.a.a. s. 23.

65. A.P. Falks alm. 3, 5, 11 juni 1845, IIA. Marklin, o.a.a. s. 23.

66. Fil. fak. Ex. prot. 17/6 1845 par. 5. UUB.

67. A.P. Falk, Barndomstiden, IIA.

68. Hjärne, o.a.a. s. 64. Schück Warburg 2. uppl., o.a.a. s. 281.

I den praktiska delen av filosofin gick det ändå bättre. För den kände systembyggaren Kristofer Jacob Boström fick Falk betyget cum insigniori. Detta bevisar att Falk noggrant satt sig in i Boströms egenartade system. Antagligen var han som vi ovan sagt även påverkad av det.

Falks lyckade studier i filosofi gav honom förhoppningar om fortsatta studier i detta ämne, varom han själv skriver på följande sätt: "När jag studerat Hegels filosofiens historia och hans eget system och fått betyget cum laude i teoretisk filosofi och cum insigniori för Boström i den praktiska delen af denna vetenskap, besökte jag nämnde professor efter examen i tanke, att han möjligen skulle uppmuntra mig till fortsatta filosofiska studier. Men professorn teg, jag tillslöt dörren efter mig och sade för mig själf därutanför: Jag vill ej släppa min moders Gud, jag blir teolog."⁶⁹⁾

69. A.P. Falk, Barndomstiden, IMA.

Den här minnesanteckning åter speglar sannolikt verkligheten. Visserligen skedde troligen inte besöket direkt efter tentamen i praktisk filosofi. Honom tiger nämligen Falks för detta år mycket utförliga almanacka. I Falks almanacka står emellertid antecknat att han den 25 okt. 1845 uppvaktade professorerna Büttiger, J.H. Schröder och Boström. Den 13 dec. samma år gör han en förnyad uppvaktning hos J.H. Schröder. Troligen sökte Falk få komma i åtanke som docent hos någon av de ovanstående hos vilka Falk haft den största studieframgången. När detta inte lyckades för han till Stockholm och uppvaktade några magistrar, en rektor och en lektor, tydligen i det syftet att skaffa sig en lärartjänst. Att Falk haft ögonen öppna åt olika håll visas också av att han ett halvår tidigare skrev ett brev till biskop Hedrén i Linköping. Hade han nämligen inte också tankar på att bli präst? A.P. Falks alm. IMA. 25/10, 18/11, 19/11, 13/12 och 21/5 1845. J.H.A.

Kap. 2

StockholmsårenA. Inledning

I jan. år 1846 flyttade Falk till Stockholm.¹⁾ 25 maj 1846 förordnades han till vikarierande kollega vid Nikolai lägre apologistkola, 20 aug. samma år blir han vice duplikant Jakobs högre apologistkola. Vårterminen 1847 bestriider han undervisningen i Hedvig Eleonoras lägre apologistkolas kollegaklass. 31 maj 1847 duplikant vid Katharina högre apologistkola, ett förordnande som han begärde tjänstledighet från och bara hade under någon månad 1848. Vikarierande adjunkt från 24 aug. 1847 i Nya Elementarskolan. Därefter skilda förordnanden i samma skola. 22 mars 1850 förordnades han till lärare i latinska språket vid nämnda skola. Dessutom var han lärare i filosofi 1850-1855, biträdande lärare i kristendom 1853-1855 samt 1860-1861. 29 april 1858 förklarades han på grund av Kungl. Majt:s beslut angående ny lönestat för lektor vid Nya Elementarskolan. Kortare tider under 1856 och 1857 var Falk permitterad för att bedriva teologiska studier.²⁾

Falk ingick den 5 aug. 1851 äktenskap med Ulrika Charlotta (Lotten) Ugårph f. 15/5 1830, d. 30/5 1869.³⁾ ^{Malarna} Familjen hade när de 1865 flyttade från Stockholm till Kumla sex barn.⁴⁾

-
1. Willén, Prosten Axel P. Falk. Några drag ur hans lif och verksamhet, s. 13.
 2. Ansökningshandlingar m.m. till den år 1862 ledigförklarade kyrkoherdetjänsten i Kumla reg. past. av 1. klassen, RA.
 3. Register över släkten Falk, IIA.
 4. A.P. Falks alm. HIA. 28/4 1865. JHII.

B. Folks pedagogiska verksamhet

Under 1830- och 1840-talet ägde i Sverige en livlig debatt angående skolväsendet rum och avgörande beslut fattades. År 1842 stadgades om obligatorisk skolgång i den så kallade folkskolestadgan och år 1849 utfärdade regeringen ett kungligt cirkulär angående läroverkens reformering.

I debatten om läroverksfrågan kan man urskilja ett konservativt och ett liberalt färgat, reformvänligt betraktelsesätt. Kännetecknande för den konservativa synen var att man värnade om studiet av de klassiska språken inför de moderna språkens och "realias" anstötning. "Klassiciteten" skulle fortfarande utgöra grunden vid den "lärda" undervisningen.⁵⁾ Men samtidigt är man medveten om att tiden även kräver annan utbildning, en utbildning som dock inte skall sammanblandas med den "lärda".⁶⁾

Orsaken till att man vill att "klassiciteten" skall utgöra grunden för den "lärda" undervisningen är att denna befördrar den harmoniska utvecklingen av människans alla förmågheter.⁷⁾ Man menar att studiet av de klassiska språken befrämjar förståndsutvecklingen.⁸⁾

Organisatoriskt värnade man om klassundervisning och direktkontakt i undervisningen mellan lärare och elev, något som gagnade medborgerlighet och var fostrande.⁹⁾

De liberalt reformvänliga kraven på förändringar i skolväsendet blev redan år 1828 förverkligade i en provskola, Nya Elementarskolan. Denna skola skulle utgöra ett alternativ till apologist och lärdomsskolan samt gymnasiet. I denna skola byggdes undervisningen på ämnesläsningsmetoden, dvs. en lärare för varje ämne. Dessutom tillämpades fri flyttning. När en elev gjort reda för sig i ett visst ämne fick han i detta ämne flytta över till nästa årskurs.

I organisationen ingick att växelundervisningsmetoden skulle användas. Lärjungarna biträdde därför av särskilt duktiga elever, så kallade monitörer. Dessutom var skolan vägglös. Alla läste i samma undervisningslokal.

Läroämnen i den nya skolan skulle, enligt memorial till Kungl. Maj:t av den 20/5 1827, för dem som ämnade gå den lärda vägen vara de samma som i lärdomsskolor och gymnasier med tillägg av ritning och av mera matematik och natur samt statslära. För apologisterna ströks de lärda språken

5. Sjöstrand, Pedagogikens historia III:2, s. 116 ff.

6. Ibidem, s. 117 f, 130 f, 147 f.

7. Ibidem, s. 130. Warne, Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet, s. 75 ff.

8. Sjöstrand, o.a.s. s. 115 f.

9. Ibidem, s. 90, 131.

men tillades krav på färdighet i att tala två av de främmande språken. Dock uppskötts latinet i den lärda undervisningen till tredje årskursen samt grekiskan till fjärde enligt 1853 års läsoordning.

Enligt memorialet av år 1827 var motiveringen till denna anordning att bättre motsvara tidens krav på en bildning som även nådde dem som ämnade ingå i en livsbana där kännedom om de gamla språken inte var nödvändig. Dessutom ville man eliminera att den klassiska lärdomsbildningen isolerades från den högre allmänna bildningen genom att de båda bildningslinjerna förenades i samma läroanstalt, där undervisningen bedrevs gemensamt i allt som kunde läsas gemensamt.¹⁰⁾

Vidare måste understrykas att vi här möter ett försök att förverkliga ett liberalt synsätt där frihet och fri utveckling efter egna förutsättningar och med tillhjälp av tidens modernaste pedagogiska teorier befrämjas. Den fria utvecklingen verkar enligt detta synsätt till individens förädling och moraliska utveckling.¹¹⁾

Bakom allt detta ligger något djupt betydelsefullt. De liberala reformsträvandena representerar den nya tiden, som oåterkalleligen har börjat tränga undan det gamla klassiskt humanistiska bildningsidealet samt göra skolan fri från sin bundenhet vid kyrkan och kyrkans frågeställningar.¹²⁾

De liberalt reformvänliga kretsarna som var verksamma på 30- och 40-talet syftade till en reformation av skolväsendet i Nya Elementarskolans anda. Man ansåg att det var nödvändigt att även ge livsrum åt den reala bildningen på samma gång som vissa reformivrare menade att de klassiska språkens formella bildningsvärde överdrivits. En enhetskola med stor valfrihet, där lärjungarna kunde utvecklas efter egen förmåga, inspirerade av kamraternas ansträngningar, helt enkelt en skola efter Nya Elementarskolans mönster, var vad man syftade till.¹³⁾

Läroverksfrågan blev även föremål för officiell behandling. Så hade bland annat den Stora uppfostringskommittén 1825-1828 behandlat denna

-
10. Wijkmark, Från Nya Elementarskolans ungdomstid, s. 56 ff. Sjöberg, Bidrag till Nya Elementarskolans historia I, s. 16. Sjöstrand, o.a.a. s. 88. Sjöberg, Bidrag till Nya Elementarskolans historia II, s. 21. Wijkmark, o.a.a. s. 157.
 11. Sjöstrand, o.a.a. s. 88.
 12. Wennäs, Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet, s. 10 f.
 13. Sjöstrand, o.a.a. s. 107 f, 111, 114, 129 f, 137, 140. Warne, o.a.a.

fråga liksom Skolrevisionen 1832 och även den Skolrevision som inkallades år 1843. Dessutom behandlades frågan på riksdagarna under både 30- och 40-talet.¹⁴⁾

År 1849 blev det regeringsbeslut i läroverksfrågan genom ett "cirkulär till samtliga konsistorier i riket och direktionen över Stockholms stads undervisningsverk angående reglering av elementarläroverken". Cirkuläret omfattade tio punkter. Här en sammanfattning av besluten.

1. Indigenatsrätten upphävdes.
2. Befrielse från läsning av latin, grekiska, hebreiska medgives den som med bifall av föräldrar el. målsmän önskar sådan.
3. Ämnesläsning för lärare skall i elementarläroverken införas.
4. "Ämnesläsning för lärjungar, enligt den vid Nya Elementarskolan i Stockholm använda metod, må i läroverken införas, om eforus och vederbörande lärare sådant önska, och hinder för sakens ändamålsenliga verkställighet icke förefinnas."
- 5-6. Lärdoms- och apologistskolor bör förenas till ett läroverk. Vidare skulle gymnasiet förenas med lärdoms- och apologistskolan till ett sammanhängande läroverk så snart lärare och eforus överenskommer om den fördelning av läroämnen och undervisningsskyldigheter som befinnas nödiga.
7. Varje lärare får så stor löneökning att den tillsammans med hans redan innehavande och på föreskrivet sätt beräknade löneförmåner uppginge till den "i hosföljande av oss i nåder godkända övergångsstat för hans plats upptagna summa, med villkor, att han avsäger sig all högre än enkel prästerlig tjänsteårsberäkning, från och med den dag löneökningen tillträdes, samt åtager sig för framtiden den förändring i sina åligganden, som uti en blivande ny skolordning kan i nåder varda anbefalld". Löneökningen skulle utgöra ett bestämt belopp, vilket icke höjes eller nedsättes, om än, genom markegångs- eller andra förhållanden, den gamla lönen undergår någon förändring.
8. Lärjungeavgift till läraren slopas vid läroverk där övergångsstat tillämpas. 5 riksdaler per termin måste dock inbetalas som bidrag till avlöningsstaten.
9. "Då vederbörande lärare blivit hörda i de delar, som av deras bifall är beroende, samt de för övergångsstatens tillämpning stadgade villkor någonstädes uppfyllda" skulle eforus därom inkomma med underdånig anmälan.
10. Ang. inrättning av nya läroverk samt utvidgning av redan befintliga heter det i cirkuläret att dessa frågor borde avgöras i sammanhang med stadfästelse av normalstat för rikets läroverk i allmänhet.¹⁵⁾

Regeringen gick genom dessa övergångsbestämmelser de reformvänliga ganska långt till mötes. Här gavs således möjlighet att införa ämnesläsning enligt Nya Elementarskolans metoder, de klassiska språken gjordes

14. Sjöstrand, o.a.a. s. 84 ff, 107, 133 ff. Warne, o.a.a. s. 89 ff.

15. NTLU., s. 145 ff. Warne, o.a.a. s. 541 ff.

valfria osv. Cirkuläret saknade dock detaljerade anvisningar, varför dels många frågetecken kvarstod för framtiden,¹⁶⁾ dels fick kollegierna och i sista hand biskoparna större möjligheter att påverka skolans utformning än tidigare på grund av den fria tillämpningen. Därför var beslutet på intet sätt en slutgiltig seger för reformivrarna. Visserligen befordrades den högre realbildningen, men för den skull krossades inte den gamla skolan utan det gavs fortfarande möjligheter till en fortsatt utbildning efter gammalt mönster.¹⁷⁾

För skolans förhållande till kyrkan betydde upphävandet av den dubbla tjänsteårsberäkningen vid skoltjänst att ett band mellan kyrka och skola avvekars. Nu kunde en självständig lärarkår utbildas vid sidan av den prästerliga. Denna tendens förstärktes än mer i och med att stiftsbanden lossades för lärarkåren. Dessutom realiserades i viss mån en utbildning som inte gick i kyrkans ledband, vilket också hade sin betydelse för lossandet av banden mellan kyrka och skola. Det kändes inte längre självklart att kyrkans representanter skulle utöva det avgörande inflytandet i skolans angelägenheter.¹⁸⁾

Som lärare kom Falk att mycket markerat träda in i det liberalt reformvänliga sammanhanget. Ett av tecknen på detta är hans verksamhet vid Nya Elementarskolan. Ett annat är att han var redaktör för Ny Tidskrift för lärare och uppfostrare under tidningens enda utgivningsår 1849-1850.¹⁹⁾ Denna publikation utgjorde en fortsättning på Tidskrift för lärare och uppfostrare som tvingades nedläggas efter tvåårig verksamhet. Ny Tidskrift för lärare och uppfostrare utgavs med understöd av allmänna medel.

Tidskriftens redaktion anger i sin "Annölan" i tidningens första nummer att man företrädevis kommer att syssla med elementarläroverkens problem, men att man för den skull inte vill glömma att "egna synnerlig uppmärksamhet åt folkskolan, landets till både omfång och följder största och viktigaste läroverk". Man betonar "huru näktpåliggande det är, att folkskolan ställes i samband med det öfriga elementarläroverket". När det gäller elementarläroverken anser man sig "med skäl ådagalägga behovet af genomgripande reformer och angelägenheten af deras snara genomförande".²⁰⁾

16. Sjöstrand, o.a.a. s. 147.

17. Wennäs, o.a.a. s. 67.

18. Rodhe, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet, s. 178 f.
Sjöstrand, o.a.a. s. 148 f.

19. Lundstedt, Sveriges periodiska litteratur del II, s. 79.

20. NTLU. 1849, s. 2.

Tidskriften kom också att renodlat företräda de reformvänliga lärarkretsarna. Ja, det var en pedagogisk publikation, varigenom liberalerna fick sitt eget organ, där man mycket noga följde den officiella behandlingen av läroverksfrågan.²¹⁾

Regeringsbeslutet i läroverksfrågan får en mycket utförlig och ingående kommentar i tidskriften, en kommentar som kan betraktas som reformvännernas svar på regeringens beslut. Artikelförfattaren är A.P. Falk. I den klart kritiska kommentaren, där det kungliga cirkuläret genomgås punkt för punkt, kan man se att Falks ideal var ett läroverk efter Nya Elementarskolans mönster. Cirkuläret kritiseras för att det inte konsekvent genomför denna nya ordning utan stannar på halva vägen. Därigenom kommer att uppstå svårbenästrade problem.

Ämnesläsning för lärare blir svår att genomföra utan att Nya Elementars system med en vägglös skola, där yngre och äldre finns i samma rum, tillämpas. Fara för disciplinsvårigheter kommer att uppstå. Ämnesläsning enligt Nya Elementars sätt kan svårligen införas utan gnissel om beslutet skall ligga hos eforas och lärarna, där troligen stor oenighet i denna fråga kommer att råda.

Lärdoms- och apologist skolans sammanslagning till ett läroverk kommer att medföra svårigheter då ingen i apologist skolan läser latin, grekiska eller hebreiska. Apologisterna får då en mängd håltimmar enligt det traditionella skolsystemet med olika klasser. Reformen vore meningsfull om ämnesläsningssystemet tillämpades, varigenom håltimmarna kunde användas till studier i moderna språk.²²⁾

I och med sin reformvänliga inställning kom Falk att tillhöra den riktning som bejakar skolans frigörelse från kyrkan. Ja, hans verksamhet som lärare i Nya Elementarskolan och redaktör för Ny Tidskrift för lärare och uppfostrare var direkt befrämjande för en sådan utveckling.

Om Falk var medveten om detta drag i sin verksamhet är inte klart. I sin recension av läroverksreformen 1849 fanns ju annars anledning att kommentera konsekvenserna för förhållandet mellan kyrkan och skolan i och med indigenatsrättens upphävande och den dubbla tjänstedsberäkningens avskaffande. Men detta gör inte Falk. I stället lägger han andra väl genomtänkta synpunkter på dessa beslut.

Indigenatsrättens upphävande bedömer han allmänt positivt men det ger honom också anledning att fundera över huruvida det var praktiskt möjligt för en lärare i Skåne att pröva i exempelvis Hårsånds stift. Det blev

21. Sjöstrand, o.a.a. s. 143. Warne, o.a.a. s. 546.

22. NTLU. 1849, s. 145 ff.

en alltför oviss och kostsam resa. Vore det inte lämpligt att införa en lärostol i pedagogik vid universitetet samt en övningskola där lärarkandidaterna kunde auskultera och avlägga praktiska prov. Fil.kand. betyget, betyg från professorerna i pedagogik och det praktiska lärarprovet borde få gälla inför lokalmyndigheterna.²³⁾

När Falk bedömer den dubbla tjänsteårsberäkningens avskaffande och den därvid sammanhängande löneökningen påvisar han, genom att kombinera detta beslut med efterföljande om lärjungeavgiftens slopande, att lönen i själva verket kommer att bli katastrofalt minskad för vissa lärare. Dessutom menar Falk att löneskillnaden mellan de olika lärarna enligt 1849 års läroverksreform blir alltför stor.²⁴⁾

Under 50- och 60-talet kan vi inte på samma sätt som i slutet av 40-talet precisera Falks skolpolitiska inställning. Dock kan vi förutsätta att han fortfarande tillhör de reformvänliga som ivrar för Nya Elementarskolans principer.²⁵⁾ Men det förefaller mycket sannolikt att Falk på grund av nya intressen i viss mån dragit sig tillbaka. Han är som vi nedan skall märka från mitten av 50-talet intensivt inbegripen i den ny-evangeliska väckelsen.

Falk är som lärare ytterst intresserad av pedagogiska metodfrågor. I Ny Tidskrift för lärare och uppfostrare finns en rad uttalanden av Falk som verkar ytterst intressanta och troligen vore värda en närmare granskning. Dock ligger det utanför denna skrifts syfte att närmare ingå därpå. Några för den fortsatta framställningen viktiga ting i denna hans verksamhet måste dock nämnas.

År 1852 stimuleras genom ett föredrag i Pedagogiska föreningen av P.E. Svedbon (rektor vid Nya Elen. 1850-1856, huvudredaktör för Aftonbladet 1856-1857) debatten om metodiken vid undervisningen i att lära barn läsa. Två år därefter utkommer föredraget i omarbetat skick från trycket med titeln "Om de olika sätten att lära barn läsa". Här införs en ny metod kallad "ljuda-skriva-läsa"-metoden. Denna bok innebär upptakten till en reformation i läsundervisningen. Bland banbrytarna för denna nya metod befinner sig Falk som i enlighet med Svedboms metodiska anvisningar år 1858 utger "Barnets Första Bok. Enklaste sättet att utan stafning lära barn läsa (med 100 afbildningar)".²⁶⁾

23. NTLU. 1849, s. 159.

24. NTLU. 1849, s. 164 ff.

25. Falk, Några ord om de gamla språkens ställning i Nya Elementarskolan. Wennäs, o.o.a. s. 97, 124.

26. Willke, ABC-Bücher in Schweden. Ihre Entwicklung bis Ende des 19. Jahrhunderts und ihre Beziehungen zu Deutschland, s. 319 f, 343 f.

Det för vår del intressanta i denna lilla ABC-bok är att Falk, när han anser tiden mogen för barnen att läsa hela meningar låter dessa meningar till allra största delen bestå av bibelord. Och inte nog med det. Han har ett alldeles speciellt urval av bibelord, där principen för urvalet på intet sätt utgöres av barnens möjlighet att förstå det lästa. Nej, de ord som framför allt tas upp är sådana som betonar människans fall och synd samt sådana som erbjuder frälsningen genom Kristus.

Exempel: "Igenom en människa är synden kommen i världen, och för syndens skull döden" (Rom. 5:12). "Qvinnans säd skall söndertrampa ormens hufvud" (1. Mos. 3:15). "Christus hafver förlöstat oss ifrån lagens förbannelse, då Han vardt en förbannelse för oss" (Gal. 3:13).²⁷⁾

Vad vi här ser är alltså att den religiösa syn som Falk blivit omvänd till kom att påverka hans arbete i skolan. Falk syftar i detta fall tydligt till att lägga grunderna till en förståelse av det bibliska budskapet där nåden genom Kristus är det avgörande.

År 1863 utger Falk en liten skrift "Några ord om de gamla språkens ställning i Nya Elementarskolan" med anledning av att latinundervisningen i Nya Elementar sedan ett tiotal år tillbaka var framflyttad till femte klassen och grekiskan till sjätte. I denna skrift påvisar Falk bl.a. att lärjungarna, trots den uppskjutna läsningen av de klassiska språken, nått minst lika goda studieresultat som andra elever med tidigare påbörjad undervisning i nämnda ämnen. Och han anför också sina åsikter om varför latinet bör uppskjutas i enlighet med vad som skett vid Nya Elementar.

Bland annat skriver han följande: "Hela antikens verldsåskådning är hednisk och framträder hos de gamla auktorerna icke såsom i en kristlig historieskrifvares framställning endast på ett rent historiskt sätt för lärjungarne, utan snarare såsom ammande och fostrande, i det att den anden, som möter oss i de gamla skrifter, söker att göra sig gällande i de unges sinnen. Ju längre dertföre ungdomen får vara under inflytelser af mera kristliga bildnings-element, desto bättre, på det att ondömet måtte blifva mera stadgat och öfvat att förkasta det onda och utvälja det goda."²⁸⁾

Detta sistnämnda yttrande talar för sig själv. Hur vitt skiljt är det inte från den nyhumanistiska syn Falk mötte i Uppsala.

27. Falk, Barnets första Bok. Foklaste sättet att utan stafning lära barn läsa (med 100 afbildningar).

28. Falk, Några ord om de gamla språkens ställning i Nya Elementarskolan, s. 5. I Årsberättelse för Nya Elementarskolan 1862-1863.

Vad som hänt med Falk är att han kommit under nyevangeliskt inflytande. Redan tidigare kunde han i en recension i Ny Tidskrift för Lärare och Uppfostrare av Tidskrift för Folkskolelärare och Folkskolebildningens vänner, som sin personliga åsikt framföra att han ansåg "i synnerhet religionsbildningen högst prisvärd". Och i en annan recension i samma tidskrift, en recension som behandlade Carl Johan Warelis Folk-Cateches, kunde han framhålla att "först i kristendomens Ljus ett klart begrepp uppgått för människan om hennes pligter och rättigheter, om hennes betydelse såsom ett sedligt fritt väsende, om hennes förhoppningar före och efter döden ... osv.". Men hans kristendomsyn är sådan att han nämner den liberale prästen Nils Ignells "vetenskapliga arbeten" med åktning samt anser att satserna i Warelis katekes "böra väl först något noggrannare diskuteras på ett mera vetenskapligt område, innan de utsändas såsom kategoriska påståenden ... osv." (understrykt. av förf.).²⁹⁾ Nu skulle Falks yttranden ha en helt annan klang.

Själv menar Falk att denna hans nya inställning kom att hindra honom från att bli rektor vid Nya Elementarskolan år 1856. Den tjänsten fick i stället P.A. Siljeström. Falk kommenterar utgången på följande sätt: "Sålunda var nu tanken på en bättre ställning genom rektoratet uppoffrad. Jag var omöjlig genom mitt "läseri". Som en anmärkning till detta yttrande måste nog tilläggas att det kanske inte bara var den orsaken som gjorde att man föredrog Siljeström.³⁰⁾

29. WTLU. 1849, s. 187, 227.

30. Willén, o.a.s. s. 20. Nya Elementarskolan Direktions protokoll och Beslut 2. Jan. 1853 - Mars 1856, SSA, 13/2 1856 par. 2, SSA.
Om Siljeström se Sjöstrand o.a.s. passim.

G. Falks politiska verksamhet

Den liberalt reformvänliga inställning som vi kunnat följa i Falks pedagogiska verksamhet återfinns vi också i hans politiska engagemang. Trots att källorna här är bristfälliga ger de ändå klara belägg för i vilket sammanhang Falk stod.

Anteckningar i Falks almanacka för år 1848 visar att Falk den 12/3, 13/3, 18/3, 3/4, 6/4 och 10/4 1848 deltog i Stockholms reformsällskaps sammanträden.³¹⁾

Den 12/3 var alltså Falk med på reformsällskapets 5. möte. Då inrättades ej mindre än 85 nya medlemmar. Sammanlagt bestod sällskapet av omkring 400 personer i och med detta sammanträde.³²⁾ Enligt Berit Borell berodde denna tillströmning på "de utländska händelserna, som avtecknade sig mot de konservativas övervikt i den svenska riksdagen, nys ådagalagd vid justitiembudsmannavalet ...". Den 6 mars visste man nämligen att republiken utropats i Frankrike.³³⁾

I slutet av febr., ungefär 14 dagar innan meddelandet om februari-revolutionen i Frankrike nått Sverige, väcktes i Stockholm tanken på en reformbankett efter parisiskt mönster. Namnet reformbankett undveks dock till förmån för reformmiddag för att inte i onödan oroa.³⁴⁾ Denna reformmiddag hölls lörd. den 18/3 i de la Croix' stora sal.³⁵⁾ Värddar var bokhandlare C.A. Bagge och läkaren och litteratören C.A. Wetterberg.³⁶⁾ C.A. Bagge var samme man som åren 1849, 1850 utgav Ny Tidskrift för Lärare och Uppfostrare tillsammans med Falk. Bagge var förläggare och Falk redaktör.³⁷⁾

Reformmiddagen var besökt av omkring 400 personer dels riksdagsmän, dels litteratörer, tjänstemän, lärare, apotekare, grosshandlare och andra

31. A.P. Falks alm. HA, 12/3, 13/3, 18/3, 3/4, 6/4, 10/4 1848, *SHA*.
32. Reinhold, Reformsällskapena och de allmänna reformmötena i Örebro, s. 14 f.
33. Borell, De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet, s. 236. Falk har anteckning i almanackan om revolutionen den 7/3. A.P. Falks alm. HA, 7/3 1848, *SHA*.
34. Almqvist, Marsoroligheterna i Stockholm 1848, s. 75 f. i Samfundet Sankt Briks Årsbok 1942.
35. Almqvist, *Widem* o.s.s. s. 76.
36. Almqvist, *Widem* o.s.s. s. 86.
37. NTLU. 1849, 1850.

som tillhörde den orepresenterade "bildade medelklassen".³⁸⁾ Falk deltog.³⁹⁾ Vårdarna var mycket angelägna att festen inte skulle urarta till en revolutionär demonstration.⁴⁰⁾ Man var också under middagen ytterst lojal mot konungen och det var aldrig tal om förändringar i samhället annat än med lagliga medel.⁴¹⁾ Mot slutet av middagen sändes en lista runt att påskrivras av dem som var intresserade av att ett nationalgarde bildades i alla större städer "samt andra åtgärder, som kunna tjäna att lyfta vårt folk till högre allmänanda, medborgerlighet och nationalitet".⁴²⁾

Under reformmiddagen samlades en stor folkhop utanför de la Croix' salong med anledning av proklamationer som hemligen anslagits eller smugglats ur hand till hand.⁴³⁾ Samlingen skedde således utan påskyndan från deltagarna i reformmiddagen. Detta var upptakten till de så kallade marsoroligheterna i Stockholm som huvudsakligen varade 18-20 mars 1848.⁴⁴⁾

Dagen efter reformmiddagen, söndagen den 19 mars, sammankallades de som skrivit på om ett nationalgarde vid reformmiddagen att uppträda till skydd för ordningen i Stockholm. Troligen deltar Falk vid detta sammanträde. På eftermiddagen är han nämligen med i ett frivilligt ordningsgarde som bildats för att stävja oroligheterna.⁴⁵⁾

Måndagen den 20 mars tillkom på slottet ett frivilligt ordningsgarde, som fördelades i ett officerskompani och fem civilkompanier. Falk kom att tillhöra det först bildade kompaniet på 64 man under Hyltén-Cavallius. Kompaniet verkade under dagen för att stävja oroligheterna.⁴⁶⁾

38. Almqvist, o.a.a. s. 283.

39. A.P. Falks alm. HA, 18/3 1848. *D.H.F.*

40. Almqvist, o.a.a. s. 83.

41. Almqvist, ^{161 den} o.a.a. s. 84. Leander, Från Anton Nyström till vi som vet mest, s. 38.

42. Hyltén-Cavallius, Ur mitt framfarna lif, s. 153.

43. Almqvist, o.a.a. s. 76, 84.

44. En utförlig skildring av händelseförloppet i Almqvist, o.a.a. s. 69 ff

45. Hyltén-Cavallius, o.a.a. s. 156 f. Hyltén-Cavallius skildrar reformmiddagen samt ger en ingående redogörelse för det frivilliga ordningsgardets organisation och arbete, där han själv var en ledande man. Jmf. med A.P. Falks alm. HA, 19/3 1848. ^{D.H.F.} "Medborgare Garde. Middag hos Svadbon. E.M. March ute i Staden, hem kl. 10. Oroligheter."

46. Hyltén-Cavallius, o.a.a. s. 163 ff. Falk nämnes av Hyltén-Cavallius tillsammans med J.A. Ahlstrand, J.F. Behr, Björklund, S.A. Hedlund, E. Key, Geo Stephens, J. Alströmer, Granströmer, Anjou, Sandelin, C. Mesterton, Otto von Gerden, Claes Livijn, A. Ulrick, Ernst Leijer, C.V. Vogel, Th. Lundberg, N.G. Kjellberg, C.I. Fredholm, M. Carlman, Charles J. Loundin, G. Polcker, H. Öhrvall, R. Brouhn, A. Schuldtz, Vedenberg, Vilander. Jmf. A.P. Falks alm. HA, 20/3 1848. ^{D.H.F.} "Anteckningslista för Medborgarvakt å Slottet. Jag till 1 sta Compagn. under Cavallius. Middag hos Mams. Bj. Soupé på Slottet. Ute å Ladugårdsf. Hem kl. 10." Mams. Bj. = Mansell Björklund där middag var anordnad för frikompanierna. Hyltén-Cavallius, o.a.a. s. 166.

Bakom marsoroligheterna stod enligt Holge Almqvist "extrema radikaler, delvis revolutionärer, som icke nöjde sig med liberalernas som de tyckte tama agitation inom den lagliga ordningens ram". Dessa "fingo med sig en del likasinnade demonstranter och dessutom polisfientliga oroselement ur samhällets bottenkikt jämte ungdomar av ligisttyp". Dessutom slöt sig "en mängd arbetare, gesäller och lärpojkar, som mestadels voro politiskt desorienterade" till massuppståndet.⁴⁷⁾

Den 10 april deltar Falk i det sammanträde där Stockholms reformsällskaps program fastställs. Detta program infogas i en petition till Konungen om reform av nationalrepresentationen. Samma dag utgår ett upp-rop till landsorten att även där bilda reformsällskap.⁴⁸⁾

Med detta program var inte de mera moderata liberalerna nöjda. Denna minoritet bryter sig ur Stockholms reformsällskap och bildar ett eget parti. Det synes dessa moderata liberaler nödvändigt med ett garanterat inflytande i representationen av de förmögna och bildade samt av tjänste- och ämbetsmän, något som de ansåg att majoritetens förslag inte beaktade. Minoritetens önskingar stod därvid i samklang med regeringens.⁴⁹⁾

Vilken sida Falk valde vet vi ej. Den 10 april är nämligen den sista gången som anteckningar om deltagande reformsällskapets möten finns i hans almanacka. På minoritetens sida fanns emellertid bl.a. C.A. Bagge, P.A. Siljeström samt P.E. Svedbom som alla har anknytning till Ny Tidskrift för Lärare och Uppfostrare, de båda sistnämnda också till Nya Elementarskolan. Falks rikliga umgänge med Svedbom under den aktuella tiden är dokumenterat.⁵⁰⁾

Särskilt i Stockholm var arbetarfrågan under den begynnande industrialiseringen akut genom den kraftiga inflyttningen. En proletariseringprocess pågick som fordrade extraordinära åtgärder. Revolutionsrörelserna 1848 förstärkte intrycket av att något måste göras.⁵¹⁾ Det är i detta sammanhang som vi skall se ett programuttalande om arbetarna av Falk från år 1850.

De arbetande klasserna hava att fordra av sina medmänniskors rättvisa och kristliga kärlek följande: 1. Så länge jordens hävor äro tillräckliga att föda sina barn, har varje människa (= arbetaren i god mening) rättighet till sunt och tillräckligt livsuppehälle. 2. Har arbetaren rättighet

47. Almqvist, o.a.a. s. 143.

48. Reinhold, o.a.a. s. 29 ff.

49. Reinhold, ^{Wickens} o.a.a. s. 4. Borell, o.a.a. s. 241.

50. Reinhold, o.a.a. s. 40. A.P. Falks alm. HA, 12/3 1848/bl.a. På mid. hos Svedboms H.M. §7-10 Reformvännerna, 19/3 Medborgargårde Middag hos Svedboms, 1/4, 5/5.

51. Hansson, Den inre missionens framträdande i Sverige, s. 99. I KÅ 1960. Borell, o.a.a. s. 258 ff.

att icke vara ett medel i sina medmänniskors hand; att bliva betraktad såsom människa med andliga behov. Han bör därför icke kunna hållas till arbete så lång tid av dagen, att han icke har tillfälle att tillgodose dessa behov (skolor n.m.). 3. Har arbetaren rättighet att få undersökt, huru och i vad mån de arbeten, han är sysselsatt med, skadligt inverka på hans hälsa, på det att denna inverkan måtte hämmas dels genom vidtagna försiktighetsmått, dels genom förkortad arbetstid och omvexling i arbetet ... 4. Familjelivets oskyldiga njutningar bör icke kunna berövas arbetaren. Hans hustru och barn vare befriade från sådana arbeten, som upplösa familjelivet och förhindra uppfostran.⁵²⁾

Genom uttalandets allmänna karaktär skiljer det sig markant från de krav som framställdes från exempelvis den år 1850 grundade arbetarföreningen. Det synes bättre höra hemma hos de mera samhällsbevarande reformvärderna.⁵³⁾

52. Uttalandet är avtryckt i Rodén, Axel Per Falk s. 161 i SRL. Källan är dock ej angiven.

53. Landelius, 1840-1850. Fallets Bildningscirklar och arbetarföreningar i Sverige II, s. 21 ff.

D. Omvändelsen

Om man studerar Falke almanackor under hans stockholmtid, märker man så småningom att gudstjänstbesöken kommer allt tätare. På samma gång avtar anteckningarna om fester, spelpartier och dylikt.⁵⁴⁾

Vid noggrannare anblick märker man också att Falk vid sina gudstjänstbesök med förkärlek lyssnar till framför allt Rosenius, Elmblad och G. Janson. Under Fjellstedts stockholmtid besökte Falk också gärna dennes gudstjänster.⁵⁵⁾ Dock måste i Ärlighetens namn sägas att spridningen när det gäller val av predikant till att börja med är rätt stor. Falk var då ännu kritisk mot att "välja maten".⁵⁶⁾

Emellertid ger detta vid handen att Falk kommit under nyevangeliskt inflytande. Hur detta gick till kan endast starkt schematiskt tecknas. 1853 tar kollegan lektor Löwenhielm med sig Falk till Rosenii sal. Falk tvekar om denna lära är den rätta, men blir tydligen påverkad.⁵⁷⁾ Nu följer enligt Falke eget vittnesbörd en övergångsperiod, då han allt flitigare börjar lyssna till Rosenius och G. Janson, men inte helt vill släppa sitt gamla liv.⁵⁸⁾

I Falke almanackor förekommer den 4 juni 1854 för första gången namnet J.P. Hjertström. Denne Hjertström, en skräddare som var verksam i de nyevangeliska kretsarna i Stockholm, var inte nöjd med Falke andliga ställning. Det fanns för mycket av förlitan på den egna kraften hos Falk. Hjertström, som i fortsättningen förekommer flitigt i almanackorna, fortsatte att oroa ändå till i början av år 1855, då ett avgörande skedde. Falk upptäcker enligt egen utsago sin synd och att Jesus Kristus tagit honom om hand. Det kan inte ens Hjertström ta ifrån honom.⁵⁹⁾

54. 1846 5 kyrkobesök, 1847 inget antecknat kyrkobesök, 1848 inget, 1849 1, 1850 5, 1851 8, 1852 3, 1853 alm. saknas, 1854 25, 1855 53, 1856 98. A.P. Falke alm. MHA. Denna kurva ligger i sitt begynnelseskede kanske ngt. över vad som var brukligt bland de så kallade bildade i Stockholm. "Nu infinna de flesta (de bildade) sig blott en gång på året, då de gå till nattvarden. En del icke oftare än koncerter gifvas i kyrkan." Elmblad till Wieselgren 28/5 1847. Citat från Newman, Svensk Högkyrklighet, Lågkyrklighet och Frikyrklighet, s. 147.

55. A.P. Falke alm. MHA, 1854, 1855, 1856, 1858. JHA.

56. Willén, o.a.a. s. 19.

57. Löwenhielm, Axel Falk s. 43 ff. i Korsblomman 1907.

58. Falk påpekade vid avskedet från Stockholm 1865 att det var Rosenii förkunnelse som bringade honom till omvändelse. Willén, o.a.a. s. 45. I ett brev av den 20 sept. 1853 finns inte ett ord med religiös anknytning, något som överflödar i senare brev. A.P. Falk till Jeanna Falk, SGA, 20/9 1853. JJA.

59. Willén, o.a.a. s. 19 ff. Om Hjertström se I heligt uppdrag, s. 68.

Delvis som ett roande kuriosum, men också för att påpeka det osäkra i att närmare försöka precisera när Falk slutgiltigt kommit över sin andliga osäkerhet, kan nämnas följande. I almanackan den 24 juni 1854 står antecknat: "Predikan i Lusthuset af Bernh. Wadström." Anteckningen verkar förvirrande. Varför skedde predikan just i "Lusthuset". Förklaringen finner man i Wadströms "Ur minnet och dagboken", där det berättas att Bernhard Wadström och hans mor blev kallade till nr 56 Mäster Larsgatan för att hålla andakt med två sjuka, som inte orkade gå till kyrkan. "När vi kommo dit, togo vi Luthers postilla med oss och gingo ned i trädgården, att i därvarande lusthus tillsammans läsa dagens evangeliepredikan. Men då vi inträdde i lusthuset, satt där förut en herre, som också läste i en bok ej olik en postilla. Vår förste känsla var misströning att ej få vara ostörda. Men denna byttes snart i fröjd, då jag i "den störande" igenkände min gamle vän lektorn (numera kyrkoherden) Axel Falk och fann att den bok, i hvilken han läste, var Luthers postilla, samma bok som äfven vi medförde. Där blef nu gemensam läsning, gemensam bön och tack-sägelse till Gud. Under de fyra år, som förflutit sedan Falk och jag senast råkad, hade båda af "den gode Herden" blifvit uppsökta och återfunna."⁶⁰⁾

Även under åren efter 1855 var Falk tidvis pinad av andlig osäkerhet. Men han övervinner enligt eget vittnesbörd sin anfäktelse på det för nyevangelismen typiska sättet. Det är Kristus som skall bära människan inte människan Kristus. Vad vi kan göra är att rikta vår blick i tro mot den korsfäste. Då hjälper han.⁶¹⁾

Det må nu vara hur som helst med omvändelsens yttre förlopp. Egna vittnesbörd brukar vara mycket färgade. Emellertid kom omvändelsen att innebära en revolution i Falks sätt att leva. Han blir ett vittne, som med stor ihärdighet och innerlighet och utan att så mycket bry sig om varken tid, plats eller lämplighet söker omvända dem han möter. Även i skolan, bland lärare och elever, söker han påverka.⁶²⁾ Naturligtvis blir stämningen ofta irriterad av den något närgångna omsorg som Falk visar. Många människor ger också uttryck för stor illvilja mot Falk.⁶³⁾

Det blev t.o.m. nidskriverier om honom. När han utnämns till kyrkoherde i Kumla kallas han i tidningen Frihetsvännen "erkolåsare" i föraktfull ton och hans nitälskan för människors omvändelse förlöjligas.⁶⁴⁾

60. A.P. Falks alm. HA., 4/6 1854, ^{SHA} Wadström, Ur minnet och dagboken I, s. 366 f.

61. Willén, o.a.a. s. 19 ff.

62. Löwenhielm, o.a.a. s. 45 ff.

63. A.P. Falks alm. HA., bl.a. 24/7 1855, 12/12 1856, ^{SHA} HA.

64. Willén, o.a.a. s. 43. Citat ur tidningen Frihetsvännen.

Det är mycket lätt att placera in Falk i hans nya sammanhang. Han har kommit in i kretsar där Rosenius var det mest betydelsefulla namnet. Men inte nog med det. Falk blir en närtstående vän till Rosenius, som ofta lyssnade till Rosenius förkunnelse och som menade att denna förkunnelse var avgörande för hans nya andliga liv och ståndpunkt.⁶⁵⁾

I den rosenianskt påverkade kretsen i Stockholm finner Falk sina nya vänner och här skapas en gemenskap som är så stark att Falk under hela sitt fortsatta liv kommer att ha sina djupaste vänskapsband förankrade i vänkretsen i Stockholm.⁶⁶⁾

Denna vänkrets återfinns framför allt i Stockholms Stadsmission, där Falk nedlade ett betydelsefullt arbete, och i de ledande kretsarna för Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Båda dessa sammanslutningar är som bekant sprungna ur den rosenianska väckelsen.⁶⁷⁾

65. Falk lyssnade enl. almanackan till Rosenius följande antal gånger: 1853 alm. saknas, 1854 3 ggr, 1855 6, 1856 29, 1857 saknas, 1858 15. A.P. Falke alm. IHA. Se dessutom Lina Sandells skildring av avskedsfesten för Falk i Stockholm där hon låter Falk yttra följande ord: "Du min broder" yttrade han, vänd till Blmblad, "fick genom Guds nåd vara medlet att rycka denna usla staf ur min hand." "Och du, min dyre broder," fortsatte han, vändande sig till Rosenius, "har genom din predikan fått vara medlet att sätta en annan staf i den förres ställe, så att jag kan säga: I Herren har jag min rättfärdighet och styrkehet." Citat ur Willén, o.a.a. s. 45.

66. Muntligt genom Frida Samelius. Se Även I Heligt uppdrag, o.a.a. s. 86. Willén, o.a.a. s. 47.

67. Se nedan s. 38 ff

E. Falk i den rosenianska väckelsens tjänst

Efter omvändelsen synes hela Falks intresse upptas av de religiösa frågorna och den evangelisatoriska verksamheten. Hans umgänge är rikt, men vi måste räkna med att det nästan alltid är meningsfränder han träffar. Andra tycks han närma sig i syfte att omvända eller å yrkets vägnar.⁶⁸⁾ I Falks hem var det trivsamt. Där träffades vännerna ofta. Hans hustru Lotten Falk var en enkel flärdfri kvinna, "typen för en god hustru och husmor" enligt Paul Peter Waldenström.⁶⁹⁾

Daligt egen utsägo var det nu som tanken på att bli präst vaknade hos Falk.⁷⁰⁾ Självt förlade Falk själva kallelsen till en uppenbarelse tidigt en morgon den 27 jan. 1856, då det liksom inblåses i hans öron en kallelse genom orden: "Föd mina får," vilket Falk fattar som en uppmaning att bli präst. Men att avancerade planer på prästämberet redan tidigare fanns bevisas av att Falk den 15 sept. 1855 inlämnade ansökan till Eekl. dep. om befrielse från den obligatoriska dimissionsexamen, en ansökan som i nov. samma år avslogs.⁷¹⁾

Därför blir han tvungen att erhålla tjänstledighet från sin tjänst vid Nya Elementarskolan under den sista delen av vårterminen 1856 för studier i Uppsala på dimissionsexamen. Den 31 maj 1856 avlägger han nämnda examen tillsammans med bl.a. B. Wadström och M.A.G. Drake.⁷²⁾

Månaderna i Uppsala upptogs, förutom av studier och tentamina, av en mängd andliga sammankomster. Gärna gästade Falk under denna tid G.E. Beskows studentbostad, som vid denna tid var ett centrum för den nyevangeliska väckelsen. Där höll Falk även bibelförklaringar.⁷³⁾

Året därpå dvs. år 1857 vistas Falk under våren i Linköping för att prästvigas och avlägga pastorexamen. Prästvigningen skedde den 14 juni 1857 och pastorexamen avlades den 15 juni samma år. I prästexamen erhöll Falk sammanfattningsbetyget cum laude, i pastorexamen samma betyg.⁷⁴⁾

68. A.P. Falks alm. H.A., 1854, 1855, 1856, 1858, *J.H.A.*
69. Willén, o.s.a. s. 20. Waldenström, Paul Peter Waldenströms minnesanteckningar 1838-1875 samlade och ordnade av Bernhard Nyrén, s. 158. Löwenhielm, o.s.a. s. 43.
70. Willén, o.s.a. s. 25. A.P. Falks alm. H.A., 27/1 1856, *J.H.A.* Här står följande: "Hoc mane, animo placido et expectante, audire haec sine voce dicta videbar: "Oves pasce meas". De quidquam quaererem: Quomodo? Quando? "Ego ipse", respondit, "haec parabo" - Lactus ego'.
71. A.P. Falks alm. H.A., 15/9 1855. *J.H.A. Inf. s. 15 not 69.*
72. A.P. Falks alm. H.A., 31/5 1856. *videm* Teologiska fakultetens examensprotokoll. GUB, dec. 1856, *U.U.B. Se s. 16.*
73. A.P. Falks alm. H.A., 2/4-31/5 1856. *J.H.A.* Wikmark, G.E. Beskow och nyevangelismen. Till belysningen av svenskt kyrkoliv under 1800-talets senare hälft, s. 44 f.
74. Linköpings Domkapitels protokoll, H.A., 15/6 1857, *(L.S.A.)* Willén, o.s.a. s. 26.

Även i Linköping sökte Falk upp sina trosfränder för att delta i och hålla konventiklar. Särskilt blev en konventikel i Törnevalla socken minnesvärd. Vid denna förkunnade en bonde Nils Nilsson ordet.⁷⁵⁾

Med Falks levande och brinnande rosenianska kristendomstolkning, med inflytelserika vänner som står i ledningen för den nyevangeliska rörelsen i Stockholm och med en aktad ställning som lektor vid Nya Elementarskolan, var det inte så underligt att han snart nog hamnade i ansvarig ställning såväl i Stockholms stadsmission som Evangeliska fosterlandsstiftelsen.

I Stockholms Stadsmissions protokoll förekommer Falk för första gången den 10/12 1857, då han tillsammans med greve Rudenschöld inträder som revisor i Stadsmissionen.⁷⁶⁾ Falk blir sedan suppleant i styrelsen den 11/8 1858 tillsammans med G.S. Löwenhielm, Gustaf Flyborg och L.P. Cronwall.⁷⁷⁾ Den 15/11 1860 flyttas han upp till ordinarie ledamot i styrelsen efter baron Alströmer som flyttat från staden.⁷⁸⁾ Övriga i styrelsen var Elblad, Melander, Rosenius, Wennersten och Georgii.⁷⁹⁾ Falk kvarstår i styrelsen till sin avflyttning till Kumla våren 1865.⁸⁰⁾

Falk deltar synnerligen flitigt i styrelsearbetet men är också livligt verksam i fältarbetet.⁸¹⁾ När sällskapet inför distriktsindelning för att effektivisera verksamheten blir Falk vice distriktsföreståndare i "femte distriktet eller Adolf Fredriks församling". Till distriktsföreståndare i detta distrikt utses v. komminister Flyborg.⁸²⁾ I dec. 1860 förändrades distriktens antal från nio till fyra. Det fjärde av dessa bestod av Adolf Fredriks och S:t Johannis församling. Till distriktsföreståndare utsågs A.P. Falk.⁸³⁾ Hur länge Falk innehade denna befattning är ej bekant. Som distriktsföreståndare eller vice distriktsföreståndare förekommer han emellertid inte vidare i protokollen.⁸⁴⁾

-
75. A.P. Falk till Jeanna Falk, GGA, 4/5 1857, ett odaterat brev, *44A*.
76. Stockholms Stadsmissions Protocoller åren 1856-1870, SSMA, 10/12 1857.
77. *Ibidem*, 11/8 1858 par. 1.
78. *Ibidem*, 15/11 1860.
79. I Heligt Uppdrag, o.s.a. s. 30, 34 ff.
80. Stockh. Stadsmiss. Prot., SSMA 17/1 1865, *SSMA*.
81. *Ibidem*. Av 73 sammanträden under Falks tid som suppleant el. ordinarie i styrelsen deltar han i 53.
82. *Ibidem*, 7/10 1858, par. 1.
83. *Ibidem*, 13/12 1860, par. 1.
84. *Ibidem*, 15/9 1862. Byggn. Elfvig anges vara föreståndare i Joh:s o. Adolf Fredriks församlingar.

I stadsmissionens inledningskede var dess skolverksamhet mycket framträdande. Falk får i samband med denna verksamhet dels uppdraget att utöva överinseendet över skolan vid Brunnsgatan. Dessutom blir han ledamot i ett utskott om fem ledamöter som skulle ha kontrollen över stadsmissionens alla skolor. Övriga ledamöter var dr. Melander, lektorerna Elmblad och Löwenhielm samt instrumentmakare Cronwall.⁸⁵⁾

Stockholms Stadsmission beslutar hösten 1861 att ge ut en egen tidning, Stadsmissionären.⁸⁶⁾ Falk blev redaktör för denna tidning. Som medhjälpare utsågs lektor Elmblad, häradshövding Magnét och doktor Melander. Om hur det blev med den hjälpen skriver Falk sålunda: "Vid öfverläggningen om dess redigering lofvade Elmblad, Melander och Magnét att hvarje vecka lämna bidrag: jag ... lofvade läsa korrekturet. Om en eller annan vecka såg jag mig öfvergifven af mina medarbetare och måste äfven ombesörja innehållet. Men Herren hade saken i sin hand och hjälpte nådeligen."⁸⁷⁾

Falk kvarstår som redaktör för Stadsmissionären till och med år 1864, då G.E. Beskow övertar redaktörskapet för tidningen.⁸⁸⁾

Tidningen Stadsmissionären hade stor framgång. Från och med nr. 4 1862 trycktes den i 5.000 exemplar.⁸⁹⁾

Den verksamhet som Stockholms Stadsmission bedrev från år 1856 stod i samklang med Evangeliska Fosterlandsstiftelsens inre missionssträvanden.⁹⁰⁾ Det är dessutom till stor del samma män som är styrande i de bägge organisationerna under Falks verksamhetstid i Stockholm. Samtliga ovannämnda styrelseledamöter i Stockholms stadsmission återfinns man också i Stiftelsens styrelse.⁹¹⁾

85. *Ibidem*, 15/9 1862, par. 3, 15/11 1862, par. 3.

86. *Ibidem*, 23/11 1861, par. 2.

87. Svärd G. Stockholms Stads-Mission, Minnesskrift, s. 18. Att denna uppgift stämmer visar följande paragraf i Stadsmissionens protokoll: "Åtog sig lektorn Falk att jemväl under nästkommande år 1863 besörja utgifvandet af tidningen Stadsmissionären samt i sådant hänseende såväl anskaffa manuskript som verkställa korrekturläsningen emot det honom tillförsäkrades ett arvode af minst 800 Rdr, hvilket arvode om behållningen å tidningen sådant medgifver ökas ända intill 1200 Rdr." Stockh. Stadsmis. Prot., SSMA, 17/11 1862, par. 9. Se även SM 31/12 1864. Slutord. *(SSMA)*

88. *Ibidem*, 21/10 1864, par. 2, 11/11 1864, par. 4, 15/11 1864, par. 4. Lundstedts uppgifter om att Falk är red. 1862-1863 och G.E. Beskow 1864-1867 är alltså delvis felaktiga. Lundstedt, Sveriges Periodiska Litteratur II, s. 121.

89. Stockh. Stadsmis. Prot., SSMA, 21/1 1862.

90. *Ibidem*, 24/4 1858 par. 2. "Enär Evangeliska Fosterlandsstiftelsen med enahanda medel söker uppnå samma ändamål i afseende på hela Fäderneslandet som Stockholms Stadsmission inom Hufvudstaden ..."

91. Samtliga ovannämnda styrelsemedlemmar i Stockholms Stadsmission är också med i EFS' styrelse. Se ex. Evangeliska Fosterlandsstiftelsens protokoll, SSA, 23/4 1863, SSA.

Vad som här gör ett speciellt skärskådande av Stockholms Stadsmissions verksamhet intressant är att man särskilt tydligt kan lära känna en riktningens anda och intentioner när man följer dess verksamhet på lokalplanet.

Stadsmissionens⁹²⁾ verksamhet syftade enligt stadgarna till "att på den evangelisk-lutherska bekännelsens grund och i överensstämmelse med den för handenvarande kyrkliga inrättningen verka för Guds rikets tillväxt inom huvudstaden genom spridning av Guds ord, vardagskolor för fattiga barn, söndagskolor och barnhem samt andra medel, som den kristliga kärleken ger vid handen".⁹³⁾ Vad vi i själva verket möter är ett försök att vid sidan av predikoämbetet evangelisera samt bringa nödställda människor social hjälp. Både evangelisationen och den sociala verksamheten är intimt förbundna med varandra. Dock anses en omvändelse till en levande kristendom vara den primära förutsättningen för all bestående hjälp och den grundläggande komponenten i all verksamhet.⁹⁴⁾ Därför dominerar också den rent evangeliserande verksamheten. Stadsmissionärerna gjorde hembesök, sjukbesök osv., spred skrifter och traktater, utgav tidningen Stadsmissionären, allt i syfte att evangelisera. Man ville åstadkomma en omvändelse efter rosenianskt mönster. En viktig gren i denna verksamhet är också en livlig och regelbunden konventikel- och gudstjänstverksamhet.⁹⁵⁾

Det är intressant att jämföra denna verksamhet med det försök till inre mission som P.M. Elmblad stod bakom och som tog synlig gestalt år 1850. Elmblad sökte bygga upp en betydligt bredare anslutning än Stockholms Stadsmission med dess typiska "rosenianska" verksamhet. Rosenius, som helt stod bakom Stockholms Stadsmission var också mycket kritisk mot Elmblads försök.⁹⁶⁾ Gemensamt för båda verksamheterna var uppmärksammandet av den andliga och sociala krisituation som uppstod i och med Stockholms stads snabba tillväxt från och med mitten av 1800-talet. Man sökte gripa in för att ta hand om de människor som ryckts ur sin gamla miljö och försökte skapa nya, särskilt i Stockholms Stadsmissions fall, på

-
92. Om Stockholms Stadsmission se: Tro och gärning 1853-1928, Minnesskrift till Stockholms Stadsmissions 75-årsjubileum. *Stockholms Stadsmission. Minnesskrift. Svärd.* Om stadsmissionens tidigaste historia se: I heligt uppdrag, Stockholms Stadsmission 100 år. Wikmark, G.E. Beskow och nyevangelismen. Ledin, C.O. Rosenius. *Hanskrif och gärning.*
93. Tro och gärning 1853-1928, där stadgarna är avtryckta.
94. Stockh. Stadsmiss. prot., SSMA, 1/4 1864, par. 5.^{SSMA} Två lärare avskedades p.g.a. att de inte "uppfyllde det ändamål i afseende på utbredande af en sann och levande Christendom hos skolbarnen och deras föräldrar, som styrelsen med inrättandet af sina skolor äsyftat".
95. Ibiden, 7/2 1857. SM. Årg. 1861-1864. Se särskilt den ledande artikeln på första sidan samt "Minneslista för veckans andaktstunder".
96. Hansson, o.a.a. s. 98 ff, 121 f.

väckelsens grund. Den legala församlingsorganisationen märtade nämligen inte med den uppgiften.⁹⁷⁾

Stadsmissionen ville medvetet betrakta sig som en evangelisk-luthersk rörelse och den värjer sig energiskt när den befarar falsk lära.⁹⁸⁾ Stadsmissionen hyser nämligen stark rädsla för baptistisk infiltration. Under Stadsmissionens första år utgjorde nämligen rörelsen en underavdelning av Evangeliska Alliansen, men i reaktion mot de baptistiska framryckningarna bröt man sig år 1856 ur Evangeliska Alliansen och började stå på egna ben.⁹⁹⁾ För den lutherska orienteringen borgar främst påverkan från Rosenius, som är en trogen medlem av Stadsmissionens styrelse.¹⁰⁰⁾

Den inre mission som stadsmissionen bedrev ville alltså ha ett tydligt "evangeliskt-lutherskt" förtecken. Men trådarna bakåt leder naturligtvis primärt tillbaka till de inflytelser man fått från inre missionsverksamheten i England och Tyskland. J.H. Wicherns inflytande får inte förglömmas. Den direkta härstamningen från Evangeliska Alliansen är också en självklar förutsättning.¹⁰¹⁾

Genom distriktsindelning av Stockholms stad år 1858 med distriktsföreståndare och vice distriktsföreståndare för varje distrikt sökte man effektivisera "missionen" i huvudstaden. Dessutom skapades därigenom större möjligheter till en för "inre missionen" typisk gemenskapsbildning, där varje distrikt utgjorde ett arbetelag.¹⁰²⁾

Denna gemenskap syftade emellertid inte enbart till inre missionärernas inbördes uppbyggelse utan även att skapa samband framför allt med de "fattiga nådessykonen" som bodde i distriktet, för att ta vård om dessa såväl i andligt som lekamtligt avseende.¹⁰³⁾ Detta drag ser vi även i in-

97. Göransson, Lundberg, Urbaniseringen i Stockholm och den statskyrkliga församlingssjälvstyrelsen 1850-1882, s. 154 ff. I KÅ. 1968.
98. Stockh. Stadsmiss. prot., SSMH, 28/11 1861, 9/4 1862, 22/1 1864, SSMH.
99. Ibidem, 28/11 1861. Evangeliska Alliansen begär att för sina vinter-sammankomster få begagna en till Stockholms Stadsmission upplåten lokal "men som stadsmissionens styrelse ansåg sig icke kunna vara förvissad, att vid Evangeliska Alliansens ofvannämnda sammankomster sådana lärar komma att framställas, som Öfverensstämma med Stadsmissionens verksamhet, fann styrelsen under närvarande förhållanden sig icke kunna till den gjorda framställningen lemna bifall". Se Även: ibidem, 9/4 1862, 22/1 1864. Om brottet med Evangeliska Alliansen se I Heligt Uppdrag, o.a.a. s. 14 ff.
100. Ibidem. Lodin, o.a.a. s. 232.
101. Hansson, o.a.a. s. 103 ff och där anf. litt. Newman, Gemenskaps- och Frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809-1855, s. 17 ff, 72 ff.
102. Om inre missionens gemenskapsideal se Newman, Evangeliska Alliansen, s. 246 f.
103. Stockh. Stadsmiss. Prot., SSMH, 22/10 1858, SSMH.

struktionen för sjukbesök av den 7/2 1857 där det bl.a. står "För att underlätta denna verksamhet uppmanas hvarje medlem af sällskapet att till Direktören J.F. Georgii, hvilken bor i Brunkebergs hotel och benäget åtagit sig att klockan emellan 12-1 middagen å hvarje söknedag emottaga sådana underrättelser, skriftligen och med tydligt utsatt adress anmäla om någon fattig broder eller syster är sjuk eller hvarest annan sjuk finnes, hvarefter Herr Georgii uppmanar" osv.¹⁰⁴⁾

Detta drag hos den annars så brett missionerande stadsmissionen är värt att notera. På samma gång som man alltså söker befrämja det andliga livet i den svenska kyrkan, ja en av huvuduppgifterna anges i ovannämnda instruktion vara "att genom uppmaningar samt spridande af skrifter af dermed öfverensstämmande innehåll söka verka för sabbathens hållande i helgd i allmänhet samt för gudstjenstens besökande", så befrämjar man en annan gemenskap och omvårdnad, som bygger på en "nådessyskonens" gemenskap. Här ser vi alltså en tendens till ett betraktelsesätt med en troen-
deförsamling mitt i den yttre kyrkan. När vi sedan betänker att stadsmissionen anordnade gudstjänster regelbundet varje vecka i olika samlingslokaler i staden samt att man samlades distriktsvis varje söndagsmorgon "till bön för Guds rikets framgång och guds Andes utgjutande öfver lärare och åhörare..."¹⁰⁵⁾, förstärks detta intryck än mera.

Med allt detta som bakgrund skall vi se på Stadsmissionens vitt förgrenade verksamhet omfattande vardagskolor för fattiga, söndagskolor, predikningar, traktat- och skriftspridning genom enskilda och kolportörer, bönestunder, sjukbesök i fängelser och försörjnings- och fattighus, besök hos "fallna kvinnor", syföreningar och bibelklasser.¹⁰⁶⁾

Det hela var en religiöst-social verksamhet typisk för den så kallade inre missionen med dess koncentration på dem som hamnat på livets skuggsida, men också med ett utpräglat rosenianskt förtecken. Det låg i evangeliets intresse menade man, att koncentrera evangeliets förkunnelse på arbetarbefolkningen, där sekulariseringen gått särskilt långt, samt att rent praktiskt söka rycka dem ur deras nöd.¹⁰⁷⁾

104. Ibidem, 7/2 1857.

105. SM. 30/11 1861.

106. Stockh. Stadsmiss. Prot., SSMÅ, 7/2 1857. Svärd, o.s.a. s. 7 f.

107. Svärd, o.s.a. s. 12. Citat ur tidningen Väktaren 23 juni 1859, Redogörelse för Stockholms Stadsmissions halvårsmöte å Brunkebergs hotell. "Vid samma tillfälle förmålles, att lektor Falk redogjorde för Stadsmissionens uppkomst samt för verksamheten under det flydda halfåret." "Särskild uppmärksamhet" heter det "nade sällskapet föstått vid behovet af själavård för den nyligen från Värmland och Dalaland hitkomna renhållningspersonalen, hvareför sällskapet ock hade dragit försorg om att gudstjänster i deras kaserner blifvit anordnade."

I och med att Falk engagerades i Evangeliska Fosterlandsstiftelsens styrelse den 13/10 1857 kommer han in i ett intressant kyrkohistoriskt sammanhang. ¹⁰⁸⁾ EFS' verksamhet syftade till att samordna och befrämja den nyevangeliska väckelsen i vårt land. ¹⁰⁹⁾ För detta ändamål sökte den framför allt befrämja och samordna kolportörsverksamheten samt startade en kraftigt expanderande förlagsverksamhet. ¹¹⁰⁾ Sammanhanget med Stockholms Stadsmission är som vi ovan sett otvetydigt. EFS var en inre missionsverksamhet som dels tog avstånd från allianslinjen varvid man starkt betonade sin evangelisk-lutherska tro men också valde en annan väg än den lutherska frikyrkans väg. Tanken på en sådan var annor aktuell vid denna tid. ¹¹¹⁾ Anslutningen till Svenska kyrkan skulle vara fri eller som man uttryckte sig år 1868 i tillägg till stadgarna: "Man ville verka i fri anslutning till den svenska kyrkan och söka samverka med de kyrkliga inrättningarna" i den mån stiftelsen därom kan bliva anmodad eller själv finner lämpligt".

Att EFS verkligen ville stå på den evangelisk-lutherska grunden är helt klart. Det betonades i stadgarna och framhölls i skilda sammanhang. ¹¹³⁾ På det stora lutherintresset pekade exempelvis att ~~ett~~ ^{hans} Luthers kyrkopostilla och Luthers stora Galaterbrevskommentar i översättning till svenska utkom på EFS' förlag, något som har varit av stor betydelse för kännedomen om Luther i vårt land. Kyrkopostillan utkom i hela 60.000 exemplar. ¹¹⁴⁾ Men på samma gång kan en man som Rosenius säga att de nyevangeliska är närmare förenade med levande och gudfruktiga baptister, än med döda och ogudaktiga lutherander. ¹¹⁵⁾ Dessutom spreds mängder av reformerta traktater som betonade omvändelsens nödvändighet. ¹¹⁶⁾

-
108. EFS.prot., 13/10 1857, par. 1. SSA. Rodén, H.J. Lundborg, En pil på Herrens båge, s. 184. Falk efterträder den från Stockholm flyttande H.J. Lundborg, EFS' grundare.
109. Levander, Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 75 år, Jubileumsskrift 1, s. 46, Stadgar par. 1.
110. Ibidem, s. 61 ff.
111. Ibidem, s. 46, Stadgar par. 2. Walan, Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet, s. 35 ff. Om EFS contra Evangeliska Alliansen, ibidem, s. 28 f. och där anf. litt. Om ansatsen att bilda en ev. luthersk frikyrka se Gustafsson, Nyevangelismens kyrkokritik, s. 43 f. Walan, o.a.a.s. 34 och där anf. litt.
112. Levander, o.a.a.s. 46, Stadgar par. 2.
113. Ibidem, s. 46. Stadgar par. 2, samt exempelvis Walan, o.a.a.s. 36 f.
114. Walan, o. a. a. s. 40.
115. Pietisten 1856, juni s. 95.
116. Ribbner, De svenska traktatsällskapen 1808-1856, s. 219 f. Om Stiftelsens förbindelser med angloamerikansk kristendom se Walan, o.a.a.s. 320 och där anf. litt.

Detta sistnämnda för oss in på den centrala plats omvändelsen i pietistisk mening hade i EFS. Omvändelsen är grundläggande för det nya livet. Den som inte är omvänd är en död kristen. Så anses de flesta medlemmarna och prästerna i svenska kyrkan vara sådana döda kristna. Detta är förklaringen till varför man är så noga med att verka i fri anslutning till svenska kyrkan och undviker alla närmare föreningsband i den ordinarie verksamheten.¹¹⁷⁾

Svenska kyrkan var nämligen den yttre synliga kyrkan som på grund av sin beaktelse var efterföljansvärd, men som i praktiken till största delen var en död kyrka med döda präster och milliontals döpta hedningar.¹¹⁸⁾ Därför utsatte man svenska kyrkan för en skarp kyrkokritik.¹¹⁹⁾ Den sanna kyrkan var däremot osynlig. Den bestod av alla sant omvända och troende människor.¹²⁰⁾

Men det fanns också tendenser att söka synliggöra kyrkan genom att skapa fram en så kallad "christen församling". EFS' förste ordförande Jonas Alströmer utger år 1858 en skrift benämnd "Hvad är kyrkan och hvad den christna församlingen" där kyrkan får beteckna den yttre organisationen, vars konstituerande princip är Kristi objektiva försoning gällande alla människor. Till kyrkan hör därför även hedningarna. Innanför den kristna kyrkan finns församlingen, som också den bygger på Kristi försoning, men nu subjektivt förverkligad i den enskilda människan. Här har alltså endast de sant troende plats. Förhållandet församlingen - kyrkan ses så att församlingen skall "såsom en mognande kärna mer och mer uppfylla det gamla skalet: statskyrkan".

Alströmer kräver att församlingen, tidigare förkvävd, skall få gestalta sig "antaga en form och intaga såsom synlig sin rättmätiga plats på berget att den må stå såsom ljus på ljusstaken". Även om Alströmers tankar är spekulationer visar de vad det fanns för sprängningskrafter förborgade inom EFS' led.¹²¹⁾

Vad EFS innerst inne syftade till var att bringa allt fler enskilda människor till en personlig omvändelse efter nyevangeliskt mönster.¹²²⁾

117. Ribbner, o.a.a. s. 220. Wala, o.a.a. s. 32.

118. Wala, o.a.a. s. 41.

119. Gustafsson, o.a.a. s. 82 ff.

120. Gidlund, Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880, s. 130 f. Wala, o.a.a. s. 40 f.

121. Gustafsson, o.a.a. s. 70 ff. Referat av J. Alströmers skrift, Hvad är kyrkan och hvad den christna församlingen?

122. Ibiden, s. 10 ff.

Och man sade sig vilja genomsyra den svenska kyrkan med evangelii kunskap och trosliv.¹²³⁾ Därvid kom den emellertid rent faktiskt att bli en bidragande orsak till kyrkoenhetens upplösning genom sin befordran av kolportörs- och konventikelverksamhet efter nyevangeliskt mönster.

Konventiklarna kom att bli de troendes gemenskap, som alltmer övertog de funktioner som kyrkan förut haft eller ansetts försumma.¹²⁴⁾ Visserligen bevarades bandet med kyrkan genom kyrkogång och nattvardsgångar. Men även här skiljer man mycket noga mellan den utvärtes kyrkan och bröderna och betonar att man inte har någon gemenskap med de otroende.¹²⁵⁾ Utan att EFS syftade till det kom man att bli en bidragande orsak till kyrkans sprängning.

Så är alltså Falk indragen i en rörelse som är en bidragande orsak till kyrkoenhetens upplösning och framväxten av nya gemenskapsformer. Denna upplösning var sedan länge förberedd. Här några mycket viktiga exempel: Pietismen under 1700-talet hade gjort sitt liksom Upplysningen. Och trots att den ovan skildrade Romantiken i mycket verkade konservativt bevarande, var dess syn på de religiösa ideernas utveckling utan yttre tvång mot allt högre mål uppluckrande på den religiösa enheten. Liberalismen med dess associationstankar samt dess syn på att den enskilda människan inte fick störas i sin religiösa utveckling av förpliktande dogmer eller uppenbarade läror verkade givetvis i samma riktning.

Utvecklingen befrämjades dessutom av vissa förändringar av socialekonomisk natur. Bror Walan räknar i sin avhandling om Församlingstanken i svenska Missionsförbundet upp bysprängningen, industrialiseringen, nya samhällsklassers framträdande samt den framväxande folkundervisningen.

Till detta kommer så slutligen den evangeliska folkväckelsen som bröt fram i form av mera begränsade väckelser under 1830-talet, påskyndad av bl.a. de s.k. traktatsällskapen samt av den skotske metodistpredikanten i Stockholm George Scott. År 1853 följde den i London år 1846 grundade Evangeliska Alliansen en avdelning i Sverige, vilken blev centrum för en

123. Ibidem, s.84. Se särskilt not 8 där Stiftelsens släktskap med inre missionssträvandena i Tyskland gm. J.H.Wichern påpekas. Ang. Stiftelsens skotska påbrå se Rodén, Skotska frikyrkans inflytande på svenskt fromhetsliv vid mitten av 1800-talet II 1855-1857, s.111 ff. I KÅ.1958. Om de olika tolkningarna av begreppet inre mission samt bristen på klar målsättning i EFS'begynnelsekedje se Åberg, Individualitet och universalitet hos Waldemar Rudin, s.47.

124. Walan, o.a.a. Gustavsson, o.a.a.

125. Moberg, Sandell, Teckning af Carl Olof Rosenii lif och verksamhet, s.200.

växande evangelisation. Väckelsen i Sverige var nämligen under första delen av 1850-talet alliansinriktad. Genom C.O.Rosenius och kretsen kring honom kommer så den nyevangeliska väckelsens genombrott. Stockholms Stadsmission och EFS är yttringar av denna väckelse. Dessa båda organisationers framväxt måste ses mot bakgrund av att baptismens och nyevangelismens samarbete i Evangeliska Alliansen brutit samman i och med att baptisterna, som nådde kraftig spridning under 1850-talet, inte kunde helt förtiga sin klara inställning i dop- och församlingsfrågan.

Inför detta massiva tryck på enhetskyrkan föll under Falks stockholmsår flera av lagens skydd av enhetskyrkan. Kyrkoplikten avskaffades 1855. År 1858 ersattes konventikelplakatet av en förordning som innebar att andaktsövningar ledda av lekmän finge hållas, men prästerskap och ordningsmakt skulle ha tillträde till dem och ha rätt att upplösa samlingarna. På kyrkorådet ankom det att förbjuda lekmäns "andliga föredrag", vilka befarades leda till kyrklig söndring, förakt för allmänna gudstjänsten eller undergrävande av religionens helgd. År 1859 upplöstes sockenbandet och år 1860 avskaffades stadgan om landsförvisning och förlust av arvsrätt för avfall från den evangelisk lutherska läran. Svensk medborgare fick rätt att övergå till annat i landet erkänt kristet trossamfund. År 1863 upphörde också nattvardstvänget.

Som en reaktionsföreteelse är sakramentallagen av år 1855 att betrakta. Enligt denna förbjöds lekmäns sakramentsförvaltning definitivt. Denna lag är ett försök, sprunget ur den lundensiska högkyrkligheten, att stoppa den religiösa splittringen. Dock blev lagen redan från början rätt verkningslös. Den togs bort redan år 1864.

I och med denna nya lagstiftning gavs så ett visst livsrum åt de nya religiösa rörelserna även om också den nya religionslagstiftningen gav uttryck för föreställningen att staten var kristen och evangelisk luthersk. ^{125A)}

Jämför vi denna snabbteckning med Falks utveckling märker vi att Falk även före sin omvändelse är påverkad av strömningar som verkade upplösande på enhetskyrkan. Både hans uppsalaår, där han påverkades av idealistisk filosofi och även kom i kontakt med liberalismen samt hans tidigare stockholmsår, där han både pedagogiskt och politiskt kom att bli en liberalismens företrädare, visar på detta. Därvid är ~~ett~~ särskilt märka hans pedagogiska liberalism, där han är påtagligt meddelaktig i skolans frigörelse från kyrkan.

125 A. Till detta avsnitt se Walan, o.a.a.s.9-30. Gustavsson, Hans Henrik von Essen och den nyevangeliska kolportörsverksamheten s.28. Westin, Den Kristna friförsamlingen i Norden, s.11 ff.

41

I EFS's styrelse får Falk på ett särskilt sätt förtroende när det gäller avgöranden i trosfrågor. Dessutom drar man nytta av hans litterära och språkliga kunnande. Åt Falk överlämnas exempelvis uppdrag att granska litteratur som om möjligt skulle utges på EFS-förlag.¹²⁶⁾ Han får till uppgift att i ett förord till sin översättning av Luthers Galatarbrevskommentar efter eget beprövande söka förklara eller förbigå med tystnad när Luther enligt styrelsens förmenande drar för trånga gränser när det gäller kyrkoherdes förkunnande av Guds ord.¹²⁷⁾ Tillsammans med Elmblad och Löwenhielm blir han domare i en pristävling angående bästa skrift med överskriften "Sabbatshelgd". Han inväljs i en kommitté som skall utse redaktören för Gezeliska bibelverket,¹²⁸⁾ och i ytterligare i en som skall ta ställning till utgivning av Thomanders-Wieselgrens psalmbok.¹²⁹⁾ Man har tydligen inom EFS ett odelat förtroende för Falk och räknar honom som en mycket god företrädare för den åskådning man står för.

Falk hade en gedigen språklig utbildning och måste ha haft ett utomordentligt språksinne. Mängder av översättningar kom från hans hand.¹³⁰⁾ Av dessa översättningar är otvivelaktigt översättningen av Nya Testamentet tillsammans med vännerna lektorerna P.M. Elmblad och G.S. Löwenhielm den viktigaste. Deras översättning, den så kallade lektorernas översättning, utkom år 1863. Sedan ett flertal upplagor slutsållts, lät EFS stereotypa översättningen. Den kom emellertid alltmer ur bruk, sedan bibelkommissionen utgivit sin normalupplaga år 1883.¹³¹⁾

126. EFS. prot. 10/3 1863, par. 5, 7. SSA.

127. Ibidem, 10/9 1861 par. 8.

128. Ibidem, 24/3 1863, par. 4.

129. Ibidem, 14/4 1863, jmf. även 28/4 1863. EFS arbetade vid denna tid på ett språkligt moderniseringsarbete. Nya översättningar av klass. Kristendomsböcker. Allt större förlagsverksamhet. (Muntlig uppgift av teol. lic. Birger Olsson, Uppsala)

Falk översätter under sin stockholms-tid följande arbeten: Herren skall sörja (fr. Eng.) Sthlm 1856, W.F. Besser, Simon Petrus, före, under och efter sållningstiden, Sthlm. -56 Der äktra grundvalen (fr. Eng.), Sthlm 1857, A. Monod, Adolf Monods afskedstal till sina vänner och till församlingen, Sthlm 1858, P. Saxtorph, Nattvardsbok, eller de stora saligheterna, som undfås i Jesu Guds Sons lekamens och blods åtnjutande, Sthlm 1859, M. Luther, Doktor M. Luthers större utläggning öfver Pauli bref till Galaterna utgifw. 1535 (fr. latinet), Sthlm 1861, Nya Testamentet, Ny öfversättning, Sthlm 1863 (tills. m. P.M. Elmblad och G.S. Löwenhielm).

Falk utgav: Månadsbladet, jan. 1857-dec. 1858, jan.-dec. 1860. O. Petri, Olai Petri Phases Cateches, Sthlm 1857, dens. Postilla, enligt nutidens språkbruk ånyo utgifwen och Sveriges allmoge tillegnad, Sthlm 1857. F.C. Steinhofer, Wrons dagliga näring af Vår Herres och Frälsares Jesu Christi kunskap, Sthlm 1859, F.H. Breckling, Det glada budskapet om Guds oföränderliga nåd i Christo Jesu af MFBA, Sthlm 1860, S.J. Hallander, O menniska, betänk hvaruti den sanna lycksaligheten består, och sträfva derefter, medan nådens dörr ännu står öppen, Sthlm 1862 (Pärmtitel, Den sanna lycksaligheten). Dessutom var det Falk som till största delen låg bakom en nyöversättning år 1860 av Luthers kyrkopostilla.

För skolan redigerade han som vi ovan nämnt Ny Tidskrift för Lärare och Uppfostrare Årg. I, II, 1849, 1850, och författade därvid åtskilliga uppsatser i nämnda tidskrift. Dessutom skrev han Inledning till Latinska språket, Sthlm 1854. Enklaste sättet att utan stafning lära barn läsa. Men 100 afbildningar, Sthlm 1858. 2 uppl. 1860. Några under rättelser om de gamla språkens ställning i Nya Elementarskolan, Skolprogram 1863.

Rodén, Axel Per Falk, s. 162 i SBL. 15. Ans. handl. Kumla, Axel Per Falk, RA.

131. Rodén, o. a. a. s. 162. Året är här felaktigt angivet.

Bakgrunden till denna översättning är att Stiftelsens styrelse år 1857 beslutade om en lindrig revision av Nya Testamentet. Men detta arbete gav inte något resultat. Tre av styrelsens medlemmar P.M. Elmlad, G.S. Löwenhielm och A.P. Falk fortsatte då, men fann det bäst att göra en helt ny översättning. Början till detta arbete skedde år 1859 på förslag av P.M. Elmlad.¹³²⁾ Lektorernas översättning kännetecknas enligt Birger Olsson av den i Sverige under 1800-talet tydliga tendensen till ordagrann översättning. Lektorernas två huvudgrundsatser är av intresse.

1. "Att så troget som möjligt följa grundspråket i spåren." När något för tydlighetens skull läggs till utmärks detta med grövre stil. Med klammer förses de ord som saknas i de flesta och bästa handskrifterna. I tredje upplagan 1869 är konkordanskravet genomfört. Varianttolkningar anförs när flera tolkningar verkar sannolika.

2. "Att såvidt det med troheten mot grundspråket varit förenligt, använda endast sådana ord och talesätt, som öfverensstämmer med vårt tungomåls nuvarande utveckling." ¹³³⁾

Svårigheten med denna första arbetsmetod blir naturligtvis att det uppstår tankemässiga svårigheter i en översättning som, när det gäller de enskilda orden, söker vara ordagrann. Dessutom blir kravet på ledighet och naturlighet lidande. Däremot påstås grundsats nummer två trots brister vara ett steg framåt.¹³⁴⁾

I själva verket visar det sig att lektorernas huvudgrundsatser är något som utmärker europeiskt bibelöversättningsarbete under sista delen av 1800-talet. Lektorernas grundsatser kom så småningom att känneteckna även bibelkommissionens arbete. Lektorerna var med, ja kanske t.o.m. före sin tid, påstår Birger Olsson.¹³⁵⁾

Resultatet blev också att översättningen ger ett modernare intryck än den två år yngre 1861 års provöversättning av Nya Testamentet.¹³⁶⁾

En av de tre lektorerna G.S. Löwenhielm yttrar följande angående arbetsfördelningen vid översättningsarbetet. "Om Elmlad var den drifvande

132. Olsson, Bil. A. Svenskt bibelöversättningsarbete. En översikt främst med tanke på Nya Testamentet, s. 421. I Nyöversättning av Nya Testamentet, behov och principer SÖV. 1968:65.

133. Olsson, ^{Löwen} o.a.a. s. 422. Löwenhielm, o.a.a. s. 45.

134. Olsson, o.a.a. s. 422. Dessutom muntl. fr. teol. lic. Birger Olsson.

135. Ibidem, s. 421. Dessutom muntl. fr. teol. lic. Birger Olsson.

136. Ibidem, s. 422.

kraften i denna öfversättning (översättarna samlades vanligtvis i dennes bostad 2 tr. upp i Betlehemskyrkans hus; sommaren 1862 bodde de tre lektorerna tillsammans på den lilla ön Påglarö utanför Falarö för att kunna samarbeta så mycket flitigare) och Löwenhielm mest höll på det svenska språkets renhet, hvilade den tyngsta bördan på Falk, som med sin rediga stil och ovanliga arbetsförmåga var sekreterare.¹³⁷⁾

Dessutom måste betonas Falks översättning av Luthers galaterbrevs-kommentar och att han är den som har största delen i nyöversättningen av Luthers kyrkopostilla, vilken såldes i 60.000 exemplar.

Falk var efter prästvigningen dessutom en flitig predikant. Han reste omkring på kallelser både på landsorten och i Stockholm.¹³⁸⁾ Enligt almanackorna förefaller det som om Falk mestadels förkunnade i kyrkorna. Vad denna Falks verksamhet kom att betyda vet vi inget. Falk bedöms emellertid av P.P. Waldenström som en mycket god predikant.¹³⁹⁾ Detta är ägnat att förvåna, men mera därom senare.

Gotland var en av Falk gärna besökt tillflyktsort.¹⁴⁰⁾ Invid Pallisaderna i Visby låg Visby badanstalt, som vid denna tid förestods av Falks personliga vän dr. Melander.¹⁴¹⁾ Denna badanstalt blev en av utgångspunkterna för den nyevangeliska väckelsen på ön på grund av nämnde dr. Melander, som därstädes i anknytning bl.a. till Falk arbetade på väckelsens utbredning.

Falk trivdes utomordentligt gott när han fick vara på Gotland, så gott att han till och med gjorde en ansats att flytta dit. År 1859 söker han lektorat i Visby. Men han fullföljer aldrig sin ansökan och avlägger heller inte honom förelagt prov.¹⁴²⁾ Men spåren av honom finns ändå kvar. Här några exempel på detta. När Visby missionsförening bildades år 1859 tillhörde lektorerna P.M. Elmblad och A.P. Falk den som stödde företaget.¹⁴³⁾

137. Löwenhielm, o.s.a. s. 45 f.

138. Willén, o.a.a. s. 29. A.P. Falks alm. HA, särskilt 1858, 1860, *SHH*.

139. Waldenström, o.a.a. s. 158.

140. A.P. Falks alm. ~~HA~~ *SHH*, bl.a. 1858, 1859. Willén, o.a.a. s. 37 ff.

141. Willén, o.a.a. s. 38. Minnesskrift med anledning av Visby friför-samlings femtioåriga tillvaro, s. 20.

142. Visby Domkapitels protokoll och föredragningslistor 18/1 1854 - 27/2 1861, *VE*, 6/10 1859, par. 14. Visby Domkapitels koncept och registratur 30/11 1846-1860, *VE*, 1859, par. 16, *VL*.

143. Burstedt, Väckelserörelserna i Visby stift under senare hälften av 1800-talet, s. 45. I FT. 1963.

Till Visby flyttade den 1 juni 1860 väckelseprästen Carl Norrby. Sten Burstedt återger en muntlig tradition som säger att detta skedde på väckelsefolkets i Visby missionsförening begäran. Norrby kom att bli den egentliga ledaren för verksamheten i Visby missionsförening och han predikade ofta i missionshuset. Inför en stundande utlandsresa år 1861 förelade han ledarna i Visby missionsförening förslag till stadgar för att därigenom trygga verksamheten när han var borta.

Detta stadgeförslag innebar bland annat att föreningens privatskola skulle ställas under skolrådets uppsikt och att ingen annan än präst eller av prästerskapet godkänd predikant fick uppträda i missionshuset. Detta förslag förkastades emellertid av missionsföreningen på tillskyndan av Lektorerna Elmlad och Falk.¹⁴⁴⁾ Som komplement till detta kan nämnas att dr. Melander och Falk deltog i det sammanträde då det beslutades om att inköpa en tomt till ett missionshus. Förslagsställare var dr. Melander.¹⁴⁵⁾

Av dessa exempel kan vi dra slutsatsen att Falk på Gotland gjort sig ett namn som en stark förkämpe för den nyevangeliska väckelsekristendomen. Detta verifieras dessutom av att hans verksamhet uppmärksammades av biskopen på Gotland C.E. Hallström. I ett brev till den nyutnämnde efterträdaren L.A. Anjou förfasar han sig över de "mångfaldiga Vinkel-Predikanter", som "rikligen besökt ön". Bland dessa vinkelpredikanter nämns Falk.¹⁴⁶⁾ Detta ger oss anledning att understryka att Falk flitigt predikant både i Visby och annorstädes på ön.¹⁴⁷⁾

Av allt detta kan vi dra den slutsatsen *En annan sida av verksamheten* *En siffagerande*
 En annan sida av verksamheten är att Falk påtagligt tillskyndade och understödde en verksamhet som alltmera kom att stå fristående i förhållande till kyrkan och som så småningom i hela landet inklusive Gotland kom att leda till kyrkosplittring.¹⁴⁸⁾

144. Ibidem, s. 47.

145. Gotlands Missionsförening. Jubileumsberättelser, VI, Gotlands missionsförenings femtioårsberättelse i sammandrag. Föredragen av ordföranden i Visby Jubileumsdagen 9/8 1912.

146. C.E. Hallström till Anjou, NM, 19/4 1859. "Vidare må besinnas, att denna Ö varit rikligen besökt af mångfaldiga Vinkel-Predikanter ifrån Doctor Pjellstedt, Lector Elmlad, Lect. Falk, Prosten Melander till Grefve Stackelberg, Capten Melander, Herr Reichnitzer, med flere Subalterner."

147. A.P. Falks alm. IHA. särsk. 1859.

148. Burstedt, o.a.a. s. 67. Där kan man bl.a. se att ovannämnde Norrby i sin avskedspredikan 1863 varnar missionsföreningen för den sönderingens väg som han ansåg att föreningen beträtt.

F. Falks religiösa profil

När kom nu Falks religiösa inställning att te sig, när intrycken från Rosenius och de övriga omsmältes i Falks personlighet?

När man ställer denna fråga, måste ju syftet bli att försöka teckna Falks religiösa profil. Denna religiösa profil bör på ett tydligt sätt framträda i hans förkunnelse, där det finns anledning att tro att det väsentliga och det som ligger hjärtat närmast framträder.

När det gäller Falks förkunnelse äger vi emellertid endast fåtaliga och fragmentariska spår. Mot emot redigerade och ansvarade han för tidningen *Stadmissionären* åren 1862-1864.¹⁴⁹⁾

Denna tidning bestod under nämnda år av en inledande betraktelse, omvändelsehistorier eller andra liknande artiklar, korta notiser med uppbyggligt innehåll, predikoturer samt underrättelser om Stockholms Stadmissions verksamhet. Vid den inledande betraktelsen läggs tidningens tyngdpunkt. Denna är med några få undantag direkt skriven för tidningen. Underskrift saknas så när som de gånger då artikeln är tryckt tidigare i annat sammanhang.

De övriga artiklarna och notiserna i tidningen är mycket ofta hämtade från andra tidskrifter, böcker el. dyl. Det är om man får vara något vanvördig ofta små noveller som skildrar rättrådiga omvända människors förunderliga och välsignelsebringande möten med oomvända. Dessutom finns en hel del redogörelser för viktiga händelser som har beröring med den nyevangeliska väckelsen samt en del annat. Så utkom Waldenströms Brukspatron Adamsson ursprungligen som en följetext i *Stadmissionären* samt en hel del dikter av samma författares hand.¹⁵⁰⁾

På grund av detta är det i detta sammanhang värt att koncentrera sig på den inledande betraktelsen, som ofta liknar ett renskrivet predikamanskript. Denna bör mestadels ha haft Falk som upphovsman eller åtminstone äga hans fulla gillande. Dessutom kan man använda de ledande artiklarna i *Månadsbladet*, en tidning som utkom jan. 1857 - dec. 1858 och jan. 1860 t.o.m. dec. samma år. Falk hade utgivningsbeviset på denna tidning, men den redigerades av H.J. Lundborg, Th. Norlin och C.B. Ph. Wadström.¹⁵¹⁾ Någon skillnad på idéinnehållet i denna tidning i jämförelse

149. Se sid. (35) 34

150. SM., 27/9 1862.

151. Lundstedt, o.s.a. s. 320.

med Stadsmissionären har inte kunnat förklarats. Att likheten är så påfallande tyder på att vi har att göra med ett mycket enhetligt synsätt. Det är därför inte avgörande om Falk är författare eller blott granskare av en aktuell artikel.

Den fråga man hela tiden måste ställa till detta material är: Vad är syftet med det skrivna? Vad vill författaren innerst inne ha sagt? Vad är det väsentliga i hans kristendomstolkning? När man ställer dessa frågor till materialet och försöker besvara dem, har man möjlighet att ge en rätt karakteristik av det skrivna. Utan dessa vägledande frågor är däremot faran stor att karakteristiken i själva verket blir en lång redogörelse av de tankar som förekommer i materialet.

Vad ville då Falk?

Han ville en personlig omvändelse. Svenska folket betraktas inte som ett kristet folk. Tanken på ett kristet folk betraktat in corpore är över huvudtaget främmande för honom. Kristendomen är inte först och främst något för folket utan för var och en personligen. Därför riktar sig Falk enbart till enskilda personer med ett personligt tilltal. Udden är mycket skarp. Han förutsätter skenkristendom eller död tro.¹⁵²⁾

Vad innebär då en personlig omvändelse?

En personlig omvändelse innebär att människor, som inser och pinas av sitt syndafördärv och sin oförmåga att leva rätt, vänder sig till Jesus Kristus, Åberopande hans död och uppståndelse på korset, och i tro ber om hjälp. När detta sker tar Kristus emot henne och Kristi förtjänst räddas henne till godo. Människan får förlåtelse och kan börja det nya livet.¹⁵³⁾

Detta för med sig, ~~en vi skall tala positivt,~~ att en människa som på så vis mottagit förlåtelsen och hjälpen har fått allt hon behöver. Falk har ingen förståelse för ett resonemang som säger att omvändelsen bara är ett steg på vägen till Guds rike och han talar aldrig i sin grundläggande förkunelse om olika stadier på den kristna vägen.¹⁵⁴⁾

De som Falk framför allt riktar sig mot är de skenkristna, dvs. de flesta människorna i vårt land. Ty för Falk är de flesta människorna i Sverige skenkristna. Det huvudsakliga felet på de skenkristna är att de inte tar sin tro på allvar. De ser inte att det krav som Gud ställer på

152. SM, 18/1 1862. (Den ledande artikeln påbörjad på försättsbladet.)

153. SM, 15/3 1862. 17/5 1862.

154. SM, 27/6 1863.

dem är en fullkomlig efterlevnad och en fullkomlig kärlek, utan troz att det räcker att efter blöta förmåga söka uppfylla vad som är dem förelagt. Så bygger de sina liv på egen förmåga och överlämnar inte allt åt Jesus Kristus. På grund av detta är de andligen döda. Ty när en människa inte överlämnat allt åt Jesus Kristus hjälper det inte med vare sig kristna tankar, känslor eller kristen praktighet eller ärlighet. Allt är ändå en död tro.¹⁵⁵⁾

Falk upprepar denna fördömsedom över de skenkristna och de otroende ändå till, kan man tycka, onsidighet. Varför?

Här för att detta är hans sätt att söka rycka människorna ur deras säkerhet i andliga frågor. Han vill förtvivlan över den egna situationen. Men när människan väl är förtvivlad får hon inte ägna sig själv ett ögonblick av uppmärksamhet. Nu är inte längre tid för själbespegling utan nu är receptet: "Se på Jesus". I tro, eller med hopp om nåden att få tro, skall man enbart koncentrera sig på Kristus och ta emot vad han har att ge. Då får Kristus ge oss vad vi själva saknar.¹⁵⁶⁾

Syns det då på en människa hur hennes förhållande till Gud är? Innerst inne inte. Ingon människa kan osvikligt yttra sig om hur det står till med en annan människa i andligt avseende.¹⁵⁷⁾ Men, och här ligger Falks egentliga intresse, man kan i många fall göra sig goda föreställningar.

Om en människa lever uppenbart syndigt, anses det klarlagt att hon inte lever i tron. På samma sätt kan hon inte vara en troende om hon finner nöje i, eller lever i, denna tids förlustelser. Falk säger ett klart nej till dåtidens nöjesliv och världsliv. Och han varnar de troende på det skarpaste att ha någon del i detta. Falk menar att man inte kan undgå att påverkas och därigenom komma ifrån trons liv.¹⁵⁸⁾

Här finner vi alltså i praktiken en tendens att söka urskilja de icke kristna från de kristna i enlighet med ett typiskt pietistiskt betraktelsesätt. Hur skarpt han kan dra upp dessa gränslinjer kan vi märka i ett brev från Falk till sin syster. Brevet handlar om förhållandena i Linköping i samband med Falks pastoralexamen och prästvigning. I brevet talar han om de sina som "Christi folk" och andra i detta fall "Biskopen," "Domprosten" m.fl. som fiender

155. SM, 14/6 1862, 2/8 1862. Månadsbladet 7/1857.

156. SM, 7/6 1862.

157. SM, 18/10 1862. Jmf. även Falk, Satsor som för pastoralexamens af-
läggande med Högvärldigsta Doctorns och Biskopens J. J. Hedrens samt
Högvärldiga Domcapitlets i Linköping samtycke till offentlig gransk-
ning framställda af A. P. Falk, sats 5 och 6.

158. SM, 13/9 1862.

till Kristi folk.¹⁵⁹⁾

I själva verket har Falks skrivelser genomgående den tendensen att skilja upp människorna i otroende, skentroende å ena sidan och troende människor å den andra. Och Falk menar ingalunda att dessa grupper är något som blott finns i idévärlden. Tvärtom är oftast gränserna med stor tydlighet synliga. Och han lägger ned all kraft i detta särskiljande.¹⁶⁰⁾ Det är t.o.m. ett av Falks huvudsyften att göra detta. På så sätt när han samvetena, kan bringa vissa människor i osäkerhet om sin salighetssak och därifrån få dem att ta det första och avgörande steget in på trons väg.

Ytterligare bör vi ta upp frågan vad Falk menar när han talar om att i tro ta emot Jesus Kristus.

I själva verket synes Falk här oklar. Å ena sidan kan man fatta Falk som om han menar att detta att komma tomhänt, sträckande sina händer mot den döde och uppståndne Jesus Kristus, ur stånd att klara sig själv, är det samma som att komma till tro.¹⁶¹⁾

Men samtidigt kan man märka att Falk, mitt i allt sitt betonande av att människan inte har något att komma med inför Gud och hans son, ändå menar att man måste ha en personlig tro på försoningen för att den skall gälla. Om man tror på ett rätt sätt får man "frid".¹⁶²⁾

Men i så fall måste man alltså kvalificera sig genom att prestera en viss tro? Tron är något mer än att ge sig hän åt Jesus Kristus!

Men denna motsägelse upphävs när man ser att Falk betraktar förmågan att tro inte som en förmåga utan som en nåd. Falk är alldeles övertygad om att en förkrossad människa, som kommer till Jesus Kristus med sina tomma händer begärande hjälp också får trons gåva. Och inte nog med detta. Falk förutsätter som det normala att nåden skall fortsätta sitt verk och skänka människan frid och framför allt ett nytt leverne. En ny människa skapas nämligen när en människa i tro tar emot Jesus Kristus.¹⁶³⁾

Men intresset är inte alltid riktat på de skenkristnas omvändelse. Ibland vänder sig Falk också till människor som redan är förkrossade av sin synd och bara längtar efter ett tecken på tro. Dessa människors ställning är förtvivlad.

159. A.P. Falk till Jeanna Falk, ~~GA~~, 4/5 1857, 44A.

160. SM, 25/4 1863.

161. SM, 10/5 1862.

162. SM, 15/3 1862.

163. SM, 3/5 1862.

I denna situation säger Falk att det är lagrättfärdighet att hoppas på något tecken på att Gud tagit emot den förtvivlade människan. Omedvetet skulle då förtvivlan vara en sådan förtjänst, som skulle göra att människan var värdig att upptagas av Gud. Nej, i detta läge uppmanar Falk den förtvivlade människan att bara gripa tag i löftet och inte fundera på om hon har tillräckligt med ånger eller om hon känner nog mycket. Hon får komma som hon är. Då tar Kristus emot henne. Falk garanterar inte ens att människan skall få frid i sin själ.¹⁶⁴⁾

Men detta sistnämnda exempel är undantagsfall. Vanligtvis skriver Falk till skenkristna, som när de helt överlämnar sig åt Kristus, uppfylls av frid i sitt inre.¹⁶⁵⁾

Låt oss nu ett ögonblick försöka komplettera vad vi ovan sagt om tronens livsvillkor utan sidoblickar på det som är Falks egentliga syfte med sina skrivelser, nämligen att oroa och därigenom bringa till tro. Den människa som i förkrosselse sätter hela sin tro till Jesus Kristus blir ett Guds barn och blir "en levande lem i Christi andeliga kropp". Han har vänt om från "syndens tjänst till sanningens lydaktighet, från ogudaktighet till gudsfruktan, från strid till frid, från hjertats oro till ro".

Men det stora kruzet är att människan trots detta fortfarande lever kvar i "köttet". I henne uppkommer därigenom en strid mellan "Anden" och "köttet".¹⁶⁷⁾ I kampen mellan dessa storheter måste människan leva sitt liv.¹⁶⁸⁾ Man kan då fråga sig vad det är som skiljer denne från en världsmänniska.

Det huvudsakliga är att en omvänd människa känner Kristi vilja, något som en oomvänd inte gör.¹⁶⁹⁾ Även i olydnaden besitter den omvända människan denna kunskap, medan däremot världsmänniskan glatt går förbi utan att märka något. Därför måste den omvända syndiga människan vända åter till Jesus Kristus i bön om förlåtelse och gör det också så länge hon lever i tron.¹⁷⁰⁾ Den andliga döden har inte inträtt förrän hon slutat att plågas.¹⁷¹⁾

164. SM, 29/8 1863.

165. SM, 7/6 1862.

166. SM, 18/1 1862, 2/5 1863, 17/5 1862.

167. SM, 2/5 1863.

168. SM, 25/4 1863.

169. SM, 2/5 1863.

170. SM, 29/8 1863.

171. SM, 2/5 1863.

Det kan t.o.m. framhållas att denna den kristnes olydnad mot Gud kan föra något gott med sig. Den kristna människan kan därigenom med obruten styrka hålla kvar vid tron på att allt beror på Guds nåd genom Jesus Kristus och att hon själv intet förmår. Skulle den andliga tillväxten ske slag i slag vore det fara att människan trodde att det var hon själv som hade förmågan.¹⁷²⁾ Därför äger den omvända människan även i olydnaden ett andligt liv.¹⁷³⁾

När trons frukter tas upp sker detta i samband med skildringen av tron. Här ett exempel: När en av lagen blottad och uttröttad människa skänkes syndernas förlåtelse "för Jesu Christi dyra förtjensts skull" blir hon glad och börjar "tala med en ny tunga och prisa Gud". "Guds vilja börjar behaga henne! Hon börjar, fastän hon" ofta måste sucka: det goda, som jag vill det gör jag icke, börjar dock att bära Gud de Andens frukter, som apostelen uppräknar i Gal.5:22 och som heta kärlek, fröjd, frid, långmodighet, mildhet, godhet, tro, saktmodighet, kyskhet".¹⁷⁴⁾ Dock understryks att människan aldrig når fullkomligheten här på jorden. När man skall förklara vad sann helgelse innebär gör man det på följande typiskt rosenianska sätt: "Men hvaruti visar sig då helgelsen? Jo, just deruti att den kämpande anden, om än aldrig så utvattnad och blödande, dock icke helt dör, utan alltid åter reser sig upp och fortsätter striden mot köttets herravälde". Källan till sann helgelse ligger uttryckt i Jesu ord "Henne warda många synder förlätta, ty hon älskade mycket; men den som mindre förlättes, han älskar mindre (Luc.7:47)".¹⁷⁵⁾

Några frågor återstår innan vi slutter punktet för denna analys. Hur ställer sig Falk till sakramenten, till den ^{svenska} bestående kyrkan och till andra kyrkor? Dessa frågor kommer avgjort inte i första rummet i Falks tankevärld. Här finns obestriddligen den personliga omvändelsen.

När det gäller dop och nattvard förekommer några ingående artiklar som behandlar dessa sakrament. Dopet skildras som nya födelsens sakrament med verklig värme. Dess nådeskaraktär betonas. Barn dopet motiveras utifrån denna nådeskaraktär. Nattvarden såsom förening med Kristus skildras innerligt. "Från hans heliga hjerta utgår en lifgivande blodström, som oafslätligen genomforsar hvarje lem i kroppen och sätter dess pulsar i rörelse. Han gifver åt lemmarna sitt kött att äta och sitt blod att dricka - outgrundliga hemlighet! och underhåller på detta sätt den andliga föreningen mellan sig och sina lemmar (Joh. 6:56). Genom detta ätande och drickande af samma kött och samma blod blifva lifven lemmarna i kroppen på det närmaste förbunda med hvarandra, så att de alla äro ett i Kristus Jesus (Gal. 3:28) osv."¹⁷⁶⁾

172. SM, 25/4 1863.

173. SM, 2/5 1863.

174. SM, 18/1 1862, 7/6 1862.

175. SM, 30/1 1864. jfr F. L. L. o. a. a. s. 314, 316.

176. SM, 14/3 1863, 14/5, 21/5, 28/5, 3/6 1864.

Men vi får inte glömma det typiska tillägget. Det betonas att ^{51.}
"de flesta, om icke alla, hafva fallit ur döpelsenåden. De hafva icke
uti en daglig förnyelse (Tit. 3:5) afdött från synden och genom tron
uppstått till ett nytt lefverne, utan äro återkomma till det tillstånd,
hvaruti de befunno sig, innan de blefwo döpta". Därför måste människan
låta "den Helige Ande förnya sitt hjerta" (v. 177)

En kyrkokritik som var så typisk för nyevangelismen märker vi inte
mycket av här. Troligen är orsaken till detta att tidningen Stadsmission-
nären inte ansågs vara rätt forum för denna kritik. Som vi sett har tid-
ningen mera en evangeliserande uppgift. Att man längtar efter en för-
nyelse av kyrkan är dock klart. Så väcker de otroendes nattvardsgångar
ansett. Längtan är stark efter den tid då Gud ville giva "sin församling
det lif, den nitälskan och kraft, att den måtte kunna öfva en rätt kyrko-
takt och drifva den ut ifrån sig, som ond är" (1. Cor. 5:13).¹⁷⁸⁾

När omvändelsen, som vi ovan skildrat den, blir huvudsaken, är det
också naturligt att man ej lägger avgörande vikt vid vilket samfund man
tillhör. Här är den avgörande frågan om man tagit emot Jesus Kristus i
tro eller ej. Och det kan man enligt Falk även göra i en så förfallen
kyrka som den katolska kyrkan. Kyrkan är för Falk inte främot den synliga
kyrkan utan den osynliga. Den består av alla rätt troende.¹⁷⁹⁾

Denna tanke kan med säkerhet fastställas vara Falks egen. Så skriver
han i en av sina satsar för pastoralexamen avläggande bl.a. följande:
"Gud är med och i den sanna kyrkan; men att bestämma, hvar denna sanna
kyrka finnes, det är ett föremål för tron och icke för vetandet."¹⁸⁰⁾ På
samma sätt verifieras vårt påstående att omvändelsen är det centrala i
Falks kristendomstolkning i samma källa.¹⁸¹⁾

I ett brev till Waldenström av den 18/9 1863 kommer detta synsätt på
skillnaden mellan den synliga och osynliga kyrkan ännu mera oförblommerat
till uttryck, samtidigt som han här ger sin kyrkokritik fritt spelrum.
Falk skriver sålunda med anledning av att större delen av Kumla försam-
lings röstberättigade inlämnat en petition till Konungen om att få honom
till kyrkoherde i Kumla: "Men då Diskoparna äro emot, hvad skall man
tänka? För Gud är ingenting omöjligt. Vill ej Han, så vill ej heller jag

177. SM, 14/3 1863. 177. Ibidem.

178. SM, 21/5 1864.

179. SM, 30/5 1863.

180. Falk, o.a.a. s. 7.

181. Ibidem, s. 3.

komma in i denna Kyrka, som är så förverldeligad, utan nöjer mig med att få vara en medlem af Hans stridande och lidande rätta Kyrka. Ja, Herre Jesu, gör Du oss till rätta medlemmar af denna din härliga församling, som ingen fläck och skrymka hafver."¹⁸²⁾

Så är alltså Falk en typisk företrädare för den rosenianska kristendomstypen. Det visar dels hans helhjärtade engagemang i Stockholms Stadsmission och EFS dels denna analys som främst syftat till att ta reda på vad som var det väsentliga intresset för Falk när han genom Stockholms Stadsmissions tidning Stadsmissionären fick tillfälle att evangelisera.

Rosenius har nämligen hela tiden samma syfte med sin förkunnelse. Även han talar till skenkristna människor (utgår från att de flesta människor är skenkristna) i syfte att få till stånd en personlig omvändelse. Vägen till denna omvändelse går genom Jesus Kristus och hans försöningsverk på korset. Här duger ingen mänsklig prestation, T.o.m., utan egen förtjänst, förkrossad över synd och oförmåga, skall man komma till Jesus Kristus och begära hjälp. Då skänks tro. När man nått detta mål är man en kristen och kan börja det nya livet, som innebär ett liv i syndaförlåtelse och i den förvissningen att Jesus Kristus även i fortsättningen skall bära oss. Med, och det skall särskilt betonas, verklig lidelse har han udden riktad mot människor, som tror sig vara kristna och ha det gott ställt med sin Gud, men som i själva verket bedöms som skenkristna eller andligen döda.¹⁸³⁾

Waldenströms Brukspatron Adamsson skärpte en motsättning som legat latent inom nyevangelismen, en motsättning som bestod i att vissa beskyllde Rosenius att förkunna en för "lätt" tro som inte ville höra krav blott tröst och som inte på ett rätt sätt manade till självprövning.¹⁸⁴⁾ Waldenströms skildring av "Sjunken" i Brukspatron Adamsson ansågs ytterligare befrämja en sådan hyperevangelism. Rosenius är också något försiktig när han bedömer skildringen, trots att han i sak står på Waldenströms sida.¹⁸⁵⁾

I ett brev till Waldenström bedömer Falk hans skildring av "Sjunken" såsom riktig. Han, Magnat och Georgii hade bl.a. funnit att de ville innehålla sitt "ömdöme öfver sådan beklagansvärda nedsyndare". Vidare

182. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 18/9 1863, WBA.

183. Lodin, Carl Olof Rosenius. Hans lif och förkunnelse, s. 47 ff.

184. Åberg, o.s.a. s. 40 ff.

185. Lodin, Carl Olof Rosenius, hans liv och gärning, s. 253 ff.

att " om evangelium skulle predikas så försigtigt, som visst folk tyckes önska, så blefve det visst icke något evangelium utaf".¹⁸⁶⁾

Lina Sandell bedömer motsättningarna som kommit i dagen i samband med Waldenströms "Brukspatron Adamsson" på följande sätt. "Striden om Brukspatron Adamsson har åstadkommit en viss spänning i sinnena och liksom utpreglat de båda riktningarna, som länge förefunnits här; det svaga och det starkare partiet. Kämparna för det sednare äro i främsta rummet Bring och Rudin, jemte Posse. Å andra sidan stå Rosnius och Falk och några andra, som påstå, att "Wäktaren" slagit sig ned i "byn sedlighet" och därför drager sig litet för densamma." ¹⁸⁷⁾

I detta sammanhang förs tankarna lätt vidare. Den kristendoms-syn nyevangelismen företxrådde med dess "kom som du är"-förkunnelse ville utgöra ett korrektiv till en lagisk pietism, vilken nyevangelismen betecknade som "verklära", "trappstegskristendom" el. dyl.^{187 B)} När därför Falk markerat för den fria nådens talan även i dess radikala form visar detta att hans frontriktning inte enbart är riktad mot de oomvända utan även mot de "lagiska". Det faller sig här också lämpligt att omnämna den djupa vänskap som redan vid denna tid rådde mellan Waldenström och Falk.¹⁸⁸⁾

186. A. P. Falk till Waldenström, 18/9 1863, WBA.

187. Lina Sandell till Odenocrants, Carolina (Lina) Bergs f. Sandell samling 4, 8/6 1864, LUB.

Direkt efter Rosenius död 24. febr. 1868 for Falk upp till Sthlm för att ö ervara jordfästningen. Om detta besök skriver Lina Sandell på följande sätt: "Det var innerligt upplifvande och godt att få träffa A. Falk från Kumla. Han kom oväntadt till begravingen sägande: Skulle jag icke skynda till min andlige faders begrafning! I söndags morse höll han en äkta luthersk predikan i Betlehems kyrkan. Därifrån var han så snäll och kom upp till oss tillika med en hel skara af vänner, som gärna slöto sig omkring honom de få dagar, han var i Stockholm"-.

I samband med stockholmsbesöket tillskrev Falk Waldenström å Agatha Rosenius vägnar och frågade om denne ville överta Pietisten.

Detta Falks snabba agerande för att PW skulle överta Pietisten efter Rosenius död måste ses i detta sammanhang av spänning mellan det "svaga" och det "starka" partiet. Willén o. a. a. s. 55. Bredberg, P. P. Waldenströms verksamhet till 1878, s. 78 ff.

187 B. Åberg, Individualitet och universalitet hos Waldemar Rudin, s. 23 ff.

188. Waldenström, o. a. a. s. 158, 270.

Kap. 3

Kumlaåren 1865 - 1878A. Inledning

Kyrkoherdetjänsten i Kumla församlings regala pastorat av 1. klassen blev år 1862 ledig efter Olof Ulrik Uddéns död samma år.¹⁾ I Kumla hade tidigare under århundradet bl.a. von Rosenstein och Franzén varit kyrkoherdar och befordran till kyrkoherde i Kumla framstod som något mycket eftersträvansvärt. Till detta bör läggas att i församlingen under mitten av 50-talet brutit fram en väckelse som fått mycket stark spridning.²⁾ Denna hotades emellertid av splittring inifrån av "en grupp extrema separatister" samt av baptister.³⁾

På förslag till kyrkoherdetjänsten uppsatte Strängnäs domkapitel kollegorna magister J.G.L. Bergström Eskilstuna och magister P.Th. Hagberg Nyköping samt i tredje rummet kontraktsprosten S.I. Böös.⁴⁾ Hagberg avgick emellertid från förslaget på egen begäran. Hovpredikanten J.V. Björnström kallades vid frågodagen till fjärde provpredikant av pluraliteten av församlingen men förklarades av domkapitlet förhindrad på grund av att han vid tillfället låg inne med en ännu oavgjord ansökan.⁵⁾

Vid valet den 19 juli 1863 fick Bergström 20 $\frac{437}{624}$ röster medan Böös inte fick någon alls. 5/6-delar av församlingens röster nedlades.⁶⁾ Detta betydde ett klart mistroende votum mot de båda sökandena.

Orsaken till detta finner vi i en petition till Konungen av den 8 aug. 1863 från 157 hemmansägare i Kumla. Denna hade uppsatts av skolprästen i församlingen G.J. Hofberg, en väckelsens man som hade direktkontakt med EFS' styrelse. Detta skedde i samband med ett sammanträde hos frk. Lewenhaupt på Säbylund. Petitionen underskrevs av näre "halva antalet af sock-

1. Hagström, Strängnäs stifts Herdaminne del 4, s. 531.

2. Se s. ~~65~~ 65H.

3. Se s. 64 66.

4. Ansökn.handl. n.m. till den år 1862 ledigförklarade kyrkoherdetjänsten i Kumla regala pastorat av 1. klassen, RA, Utdrag af Protocollet hållet i Strängnäs Domkapitel den 3 dec. 1862, RA.

5. Ansökn.handl. Kumla, RA, "Den Christeliga och Hedervärda Kumla församling tillönskas Nåd och Frid af Gud den Allra Högete" fr. Strängnäs Domkap. 12/6 1863, J.V. Björnströms ansökn. handl, RA.

6. Ansökn. handl. Kumla, RA, Voteringslängd, "Stormäktigste Allernådigste Konung", Petition från åtskilliga hemmansägare i Kumla av den 8/8 1863. RA.

nens hemmansägare och frambars till Kongl. Maj:tt af 3 aktade män, bland hvilka 2 voro skolrådsledamöter". Denna petition var ej offentligen uppläst och gillad av kyrkstämman, varför den saknade kyrkorättslig betydelse.

I petitionen anföres bl.a.: "Eroligen har aldrig tillförne i Kumla församling behovet af en rättskaffens kyrkoherde varit så allmänt känt och erkänt som nu. En mäktig andelig rörelse genogår sedan flere år församlingen; de andeliga behofven hafva derunder hos de flesta kraftigt uppvalmat och framkallat en stark hunger efter det gudomliga ordet, som är oss gifvet till själens lif och helsa. Jemte det sunna andeliga lif, som sålunda hos många genom Guds Andas nåd kommit till stånd, hafva ock genom utspridda villoläror sectoriska och separatistiska riktningar med sitt följande af ledsamma söndringar visat sig. Efter vårt omdöme är det därför af största vikt för Kumla församling att erhålla en Kyrkoherde som lifvad af Christi Ande och en rätt kärlek till själarna uppfattar sitt ombete förnämligast såsom ett själasörjare-kall och förstår att rätt dela och handhafva sanningens ord efter hvars och ens olika behof, samt egnar sig åt församlingens andeliga vård under en rätt nitälskan för det förfallna andeliga Zions uppbyggande."

Därefter säges om de präster som provpredikat att "bristande kännedom om desamma, huruvida de kunde vara lämpliga för närvarande arbetsfält med hänseende till den härstädes mötande särskilda svårigheten att förena det som vill söndra sig, förena det nemligen icke blott i en yttre kyrkogemenskap, utan äfven i en innerlig hjertegemenskap med Herren Kristus till en lefvande bekännelse af vår evangelisk-lutherska kyrkas rena lära, - en sådan bristande kännedom om dessa Prestmän har vållat, att ungefär fem sjettedelar af församlingens röster vid valtillfället den 19 sistlidne Juli nedlades, och endast ungefär en sjettedel afgafvos."

Därefter avslutas petitionen med att undertecknade fästet sig "vid en annan Prestman, hvilken vi tro oss känna såsom egande det sinne, den skicklighet, det nit, med ett ord de egenskaper, som skulle göra honom lämplig för kyrkoherde-embetet i vår församling. Denne Prestman är Lectorn vid Nya Elementar-Scholan i Stockholm Magister A.P. Falk av Linköpings stift. Och då vi äfven känne, att Lector Falk hos Eders Kongl. Majestät söker Kumla pastorat, går vår allerödmjukaste önskan och bön derpå ut, det täcktes Eders Kongl. Majestät nådigt utnämna samme Lector Falk till Pastor i Kumla, hvilken önskan och bön vid underöfnigast anhålle blifva

Eders Kongl. Majestäts nådiga pröfning underställd." 7)

Det stora antalet underskrifter är ett otvetydigt tecken på det stora intresset för Falk. Men ändå intressantare är att det visar hur djupt den nyevangeliska kristendomssynen redan trängt blad de självägande bönderna i Kumla. Orsaken varför man just satsade på Falk var att han hade blivit känd i vida kretsar bland väckelsens folk som redaktör för tidningen Stadsmissionären. Detta rykte nådde även Kumla. 8)

Emellertid var kumlaborna inte ense. Även en motdeputation infann sig hos Konungen för att undanbedja sig lektor Falk som kyrkoherde. 9)

Direkt till Konungen hade följande lämnat in ansökan om Kumla pastorat: Lektor A.P. Falk, Adjunkten vid Strängnäs högre Elementarläroverk A.Th. Strömberg sedermera biskop i Strängnäs stift, Hovpredikanten G. Herm. Levin komminister i Maria Magd. församling, Rektorn vid lägre Elem. lärov. i Vimmerby C.O. Dusén, Hovpredikanten sedermera kyrkoherden i Klara J.V. Björnström, Lektorn vid Jönköpings elementarläroverk J. Ahlander och Skolinspektören vid Göteborgs folkskolor J. Wallin. 10)

Trots kallelsen av Björnström som fjärde provpredikant och trots att Karl XV enligt uppgift nästan lovat tjänsten åt nämnde Björnström blev emellertid Falk utnämnd. Detta skedde enligt samma uppgift främst genom statsrådet F.F. Carlssons kraftiga ingripande. 11)

Sonen till A.P. Falk rektor J.F. Falk berättar att Carlssons ingripande var av den arten att "när Far tackade Carlsson fick han uppmaningen av G. Att ej gå till Majestätet och tacka, vilket skulle erinra om hans nederlag". 12) F.F. Carlssons handlingssätt har sin givna förklaring.

Som vi ovan sett uppluckrades från och med senare hälften av 1850-talet det lagliga skyddet för enhetskyrkan. Man brukar tala om den kyrkopolitiska liberalismens genombrott. Utmärkande för F.F. Carlsson, som var ekklesiastikminister från 1863 ända till 1870 och från 1875 till 1878, (under mellanperioden 1870-1875 innehades posten av Gunnar Wennerberg),

7. Ansökn. handl. Kumla, Petitionen, RA. Willén, Prosten Axel P. Falk. Några drag ur hans lif och verksamhet, s. 42, 79 ff. Om Hofberg, se Helander, C.J. Hofberg, s. 35 f. i K.J. 1948. Hagström o.a.a.s. 543.

8. Se s. 72.

9. Willén, o.a.a.s. 43.

10. Ansökn. handl. Kumla, RA.

11. Löwenhielm, Axel Per Falk, s. 43 i Korsblomman 1907.

12. Falk, J.F., Ett prästhem i Kumla, s. 91 ff, i Från gamla prästhem i Södermanland och Närke.

var också hans öppna hållning mot väckelsens män.¹³⁾ Han stod den uppsaliensiska lågkyrkligheten nära och såg som sitt mål att söka få väckelsen infogad i kyrkans ordinarie liv för att därigenom ge kyrkan nytt liv. Kyrkans inre liv berodde nämligen enligt Carlsson till stor del av en samverkan mellan fri andlig verksamhet och institution utan våldsamma yttre omvälvningar.¹⁴⁾ För att nå detta syfte sökte han befrämja tillsättningen av väckta präster. Hans lågkyrkliga kyrkosyn gjorde också att en av hans älsklings tankar som statsråd var att ta stor hänsyn till församlingarnas vilja vid sina förslag till utnämningar.¹⁵⁾ Dessutom måste den kyrkliga lagstiftningen uppmjukas i liberal riktning. Till allt detta kommer en utomordentlig viljestyrka och förmåga att få sin vilja igenom i ecklesiastikärenden. Hans egenmäktiga utnämningar, efter övertalning av Karl XV, är väl kända.¹⁶⁾

Carlssons efterträdare åren 1870-1875 på ecklesiastikministerposten var Gunnar Wannerberg. Påverkad som denne var av "läseriet" intog också han en positiv hållning till väckelsens folk, och han talar ofta om det läseri som ofta varit och ännu kan vara ett kyrkans salt.^{16 A)}

Parentetiskt bör också här nämnas att A.P.Falks hustru Ulrika Charlotta (Lotten) Falk f. Ugarph dog år 1869 efterlämnande 9 barn i livet. A.P.Falk gifte år 1874 om sig med Charlotta Henrika Tiselius f. 1835, död 1917. Detta äktenskap var barnlöst.¹⁷⁾

13. Rundgren, Inträdestal, s.26 ff., i Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886 2.delen. Sondén, Biskop A.F.Beckman, s. 196 ff, 142 f. Torén, En blick på mitt förflutna lif, s. 490, i Tidskrift för kristlig tro och bildning, 1892.
14. Rundgren, o.a.a.s.18,67 ff. Sondén, o.a.a.s.289f.357. Om den Carlsson mycket närstående A.F.Beckmans ställning till väckelsen se Gidlund, Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880, s.280 ff.
15. Rundgren, o.a.a.s. 71.
16. De Geer, Minnen II, s.105.
- 16 A. Taube, Gunnar Wannerberg, Bref och Minnen 2.delen, s.207.
17. Register över släkten Falk, IIA.

B. Falk och Örebro läns Ansgarieförening

När A.P. Falk den 28 april 1865 tillsammans med hustru och sex barn anlände till Kumla, var han alltså redan en i väckelsekretsar känd och mycket aktad man. De missionsföreningar som hade vuxit fram i trakterna runt Örebro såg i kumlaherden en av de sina. Detta gjorde att Falk kom att bli en av förgrundsförarna i den år 1865 bildade Örebro läns Ansgarieförening.

Bakgrunden till Ansgarieföreningens tillkomst var att Evangeliska Fosterlandsstiftelsen år 1861 beslutat att upptaga egen yttre mission. Till att börja med fick man nöja sig med att understödja Augustanasynodens missionärer i New York och valdensermissionen i Italien. År 1862 startade man emellertid eget missionsinstitut. Men ännu år 1864 hade man inga egna missionärer eller eget missionsfält.¹⁸⁾

Gåvor till denna nya mission började genast strömma in, ett tecken på att intresset för hedningarnas omvändelse var brinnande i de väckta kretsarna.¹⁹⁾ Men hedningar var inte bara människor boende i främmande länder utan även det stora flertalet av de döpta i det egna landet.²⁰⁾ En missionsförening hade därför som målsättning att bedriva såväl yttre som inre mission. Ett lokalt exempel: Kumla missionsförenings uppgift var enligt stadgarna tryckta 1862 "att befrämja missionen såväl bland hedningarna som i fosterlandet och särskilt inom Kumla församling".²¹⁾

Nu var det emellertid så att H.J. Lundborg, EFS' egentliga upphovsman, ivrade mycket starkt för att en samfällid svensk hednamission med svenska missionärer och svenskt missionsfält med det snaraste borde upprättas. Han var inte nöjd med de enligt hans mening lams försök som bl.a. EFS åstadkommit. När så 1000-årsminnet av Ansgars död nalkades såg han en möjlighet att hans förhoppningar skulle kunna förverkligas. Hans tanke var följande.

Ett riksförbund kallat "Ansgarsförbundet för en samfällid svensk mission bland hedningarne" bildas. 1. Detta utsänder missionärer "till vissa utsedda missionsfält" och detta "utan den omvägen att ställas under något utländskt missionssällskap". 2. Missionärerna underhålls genom

18. Levander, Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 75 år. Jubileumsskrift I, s. 83 f.

19. Sundkler, Svenska Missionssällskapet 1835-1876, s. 338 f.

20. Gustafsson, Nyevangeliismens kyrkokritik, s. 40.

21. Kumla Missionsförenings grundstadganden, Grundstadg. 1.

att missionsvännerna i varje län åtar sig att svara för sin egen missionär. Därigenom vinnes att ansvarstagandet för missionen blir mera utbrett och dessutom starkare. För att förstärka detta ännu mera föreslås därför att 3. missionärerna "före sin utresa måtte fara ut på någon tid till det län, som valt honom för att der blifva mera personligen och broderligen bekant för missionsföreningarne och ibland nådesyskonen". 4. Verksamheten skall ske i anslutning till det av Fosterlandsstiftelsen bildade missionsinstitutet varifrån man skulle hämta sina missionärer.²²⁾

Lundborg bekantgjorde denna sin plan för några missionsvänner från Värmland, C.J. Nyvall och A. Wermelin, vilka var på besök i Lundborgs hem i Grythytte prästgård och föreslog bildandet av ett Ansgariiförbund för hela riket samt länsorganisationer benämnda Ansgariiföreningar. Värmlänningarna blev entusiastiska men önskade komplettera Lundborgs förslag med att länsorganisationen också skulle ha till uppgift att stödja den inre missionen. Behovet av en samordning av inre missionsverksamheten i Värmland var nämligen mycket aktuell. Detta ingick inte i Lundborgs ursprungliga planer men han gick med på detta.²³⁾

Redan några månader därefter bildades så i Sunne Värmlands läns Ansgariiförening. Enligt stadgarna uppgjorda av C.J. Nyvall och A. Wermelin "skulle man först och främst tillse, att evangelium här hemma rent och klart blef predikadt, och skulle man för detta ändamål dels understödja Fosterlands-Stiftelsens kolportörer, dels utsända och aflöna egna med styrelsens intyg försedda predikanter ...", "och för det andra på allt sätt, såsom genom missionsmöten och missionspredikningars hållande, missionstidningars spridande m.m., söka uppväcka och underhålla ett brinnande nit för hednafolkens frälsning samt underhålla en af Fosterlands-Stiftelsens missionärer ute på arbetsfältet".²⁴⁾

22. Tre st. konceptpapper utan underskrift med rubriken "Ansgariiförbundet för en samfäll svensk mission bland Hedningarne, ÖLAFRA. Dessa koncept är olika versioner av ett programförslag till ett Ansgariiförbund. Två av dessa är skrivna av H.J. Lundborg. Handstilen avslöjar detta. Det tredje konceptet är en renskrivning av de två första med vissa partier struken. Handstilen är ej H.J. Lundborgs. Om spänningen mellan Lundborg och Stiftelsens styrelse se, Rodén, Hans Jakob Lundborg, en pil på Herrens båge, s. 185 f.

23. Budbäraren 1871, s. 150 f. Martling, Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft, s. 158. Rodén, o.s.a. s. 275. Rodén som anför Budbäraren 1871 som källa har ej uppfattat att Ansgariiförbundet var menat att vara en riksorganisation, trots att i Budbäraren står att Lundborg föreslog bildandet av ett "Ansgariiförbund, omfattande hela landet". Lövgren, Värmländskt fromheteliv, s. 214 ff, i Ur väckelserörelsernas historia II.

24. Budbäraren 1871, s. 151.

Örebro län följde efter, troligen på initiativ av O.G. Hedengren. Den 22 aug. 1865 bildades i Lutherska Missionshuset i Örebro, Örebro läns Ansgarieförening. Mötet som föregick leddes av Falk, som predikade och ställde proposition om bildandet. Vid detta tillfälle deltog även Lundborg, Hedengren, Müntzing m.fl. Falk blev föreningens ordförande,²⁵⁾ en post som han innehade ända till år 1894.²⁶⁾

Den första paragrafen i stadgarna fick följande lydelse: "Örebro läns Ansgarieförening har till uppgift att utgöra ett samband mellan länets missionsvänner af evangeliskt-lutherska bekännelsen och inom det område, efter den nåd Herren gifver, genom missionsmöten, reseombud, föredrag och skrifter söka väcka ett mera lifligt deltagande i hednamissionen. Föreningen vill också genom Guds nåd med bön och förbön följa, med gåfvor bispjunga och om möjligt helt och hållet underhålla en eller flere af de från Evangeliska Fosterlandestiftelsens missionsinstitut utgående missionärer, hvilka före sin utsändning blifvit personligen kända för missionsvännerna i länet."²⁷⁾

Även här ser vi alltså den dubbla målsättningen. Dels skulle man "utgöra ett samband mellan länets missionsvänner", dels skulle man befrämja hednamissionen i samband med EFS' missionsinstitut.

Så gick det alltså med H.J. Lundborgs planer. Dels gick riksorganisationen i stöpet. Kanske var den främsta orsaken till detta att EFS' första missionärer redan den 15 mars 1866 landsteg i Massauna. Men inte nog med detta. Tanken på Ansgarieföreningarna som samordningsorgan för den inre missionen kom att framhävas på ett helt annat sätt än Lundborg ursprungligen tänkt sig det.

Örebro läns Ansgarieförening anställde i enlighet med stadgarna reseombud för sin verksamhet. Den förste blev Lars Fredrik Odell. Så småningom verkade under kortare eller längre perioder även åtskilliga andra.²⁸⁾ I deras årsberättelser över sin verksamhet märker vi att de ihärdigt far från plats till plats. Verksamheten tycks främst syfta till inre mission,

25. Genom sextio år. Minnesskrift i anledning av Örebro läns Ansgarieförenings 60-åriga verksamhet, s. 10 f.

26. Berättelse öfver Örebro läns Ansg.för. 29. verks. år. ÖLA. 31. W.

27. ÖLA. 9. W.

28. Genom 60 år, s. 12.

övs. väckelse inom de församlingar de besöker.²⁹⁾

Men i själva verket gjorde man inte, lika litet som man gjorde det i missionsföreningarna, någon principiell skillnad mellan yttre och inre mission. Båda var uttryck för samma sak och lika nödvändiga. Målsättningen var både "grundläggande af en kristen församling och återupplifvandet af en ändlig död bortdomnad kyrka".³⁰⁾

Örebro läns Ansgariiförenings utveckling under sina första 30 år är mycket intressant. Under hela tidsperioden förblir stadgarna väsentligen desamma. Övanstående första paragraf bibehålls utan några som helst förändringar. Man är därför principiellt bunden vid den evangelisk-lutherska bekännelsen och förutsätts arbeta i samband med EFS.³¹⁾

Verksamheten blir till att börja med mycket framgångsrik. Resembuden andas tillförsikt. Och med glädje stöder man den missionär man svarar för P.E. Lager. Det tycks som om Ansgariiföreningen skulle bli ett verkligt föreningsband mellan missionsföreningarna.³²⁾

Men snart blir den från Närke och Värmland stammande friförsamlingsrörelsen alltmera markant, samtidigt som Waldenströms försöningslära i allt högre grad vinner terräng.³³⁾ Båda dessa företeelser verkar oroande och splittrande på föreningen och sätter troheten till EFS på hårda prov.

29. Se bl.a. ÖLA. 9. W., s. 8. ÖLA. 12. W., s. 27 f.

30. ÖLA. 15. W., s. 6.

31. Stadgar för Örebro läns Ansgariiförening antagna den 22 aug. 1865. Avtryckta i Hermansson, 1940, Församlingstankens framväxt i Närke. Minneskrift för Örebro läns Fria Missionsförening 1890-1940, s. 96. Jämföres med ÖLA. 29. W., s. 54 f, där dåvarande stadgar är avtryckta. Örebro läns Ansgariiförenings första protokoll för åren 1865-1883 har förkommit. Det är emellertid utnyttjat av W. Hermansson i ovannämnt arbete, där en hel del material är hämtat direkt från denna protokollsbok.

32. Hermansson, 1940, o.s.s. s. 98. Vid Ansg.föreningens första årsmöte i Kumla den 27/6 1866 hade mer än 2.000 personer samlats. ÖLA. 25. W. s. 3 ff. Historik över Ansg.för.

33. Hermansson, 1968, Enhetskyrka, Folkväckelse, Församlingsgemenskap. ÖLA. 11. W., s. 28. Resembudet L.P. Lindfeldt skriver där bl.a. att det är "bedröfliga slitningar Guds barn emellan. Särdeles är det nu för tiden olika uppfattningar uti försöningsfrågan och nattvardsfrågan som oroar sinnerna".

Särskilt när det gäller försöningsläran hade man ju från EPS-håll tagit klar ställning mot Waldenström.³⁴⁾

Ansgarieföreningen tycks till att börja med vara villig att följa med i utvecklingen mot vänster. Man beslutar att avsätta en summa av 300 Rdr till Värmlands Ansgarieförening för att under en mot anslaget svarande del av tiden 1/9 1871 - 31/8 1872 få utnyttja den radikale pastor Andreas Fernholm som reseombud.³⁵⁾ Dessutom blir samme Fernholm suppleant i styrelsen efter Lundborgs död samt C.J. Nyvall suppleant 1870 och 1871 ordinarie. Andra inom länet kända vänstermän A. Olsson i Flåten och fabriker H. Halldin Örebro kommer även med i styrelsen 1871. Halldin stannade i styrelsen ända till år 1887.³⁶⁾ P.P. Waldenström var ett vid Ansgarieföreningens äremöten känt namn. Han deltar 1878, 1879 och är kallad även 1880.³⁷⁾

Ett annat mycket tydligt tecken på hur långt man ville gå den nya riktningen till mötes är ett styrelsebeslut av år 1883 där det inskräpes att reseombud inte "i ringaste mån" skall "beröra kyrkliga stridsfrågor". Dessutom och det är uppseendeväckande, beslutar man "att Örebro läns Ansgarieförening fortfarande får utgöra en sammanhållande bindelänk mellan de troende af evangeliskt-lutherska bekännelsen inom länet, antingen de delta i statskyrkans nattvardsfirande eller ej" (understrykt. av förf.).³⁸⁾ Ja man var så förmedlande att Askersunds missionsförening år 1884 "upphjufvde verksamhetsförbindelsen med Ansgarieföreningen på den grund, att ehuru stadgarna icke ändrats angående bekännelsen, Örebro läns Ansgarieförening hvad dess predikanter angår framstår såväl i offentlig predikan, som i enskilda samtal såsom banerförare af waldenströmska försöningsläran och syndfrihetläran".³⁹⁾

Men denna överseende attityd, där man till nästan varje pris ville bibehålla enigheten i missionsföreningarna räckte inte inför vänsterns anstormning. Där var förbindelsen med EPS misstänkt och friförsamlings-

34. Bredberg, P.P. Waldenströms verksamhet till 1878, s. 225 ff.

35. Missionsvännerna i Örebro län (tryckt rundskrivelse), Hermansson, 1940, o.a.a. s. 97.

36. Hermansson, 1940, o.a.a. s. 98. Om Anders Olsson och Henrik Halldin se Hermansson, 1968, o.a.a. s. 103, 106 f.

37. Hermansson, 1940, o.a.a. s. 100.

38. Ibidem, s. 100. Om diskussionen kring ämnet "Med vad rätt samlas man för att fira Jesu döds äminnelse utan att därvid begagna statskyrkans präst" av "predikanter och andra vänner" enskilt i samband med Ansg. föreningens äremöte 1876, se s. 90.

39. Ibidem, s. 101.

idealet framstod som det enda rätta. När så Ansgariiföreningen trots detta vidmakthöll sin förbindelse med EPS måste Ansgariiföreningen ses med miss-tanke. Så kan också reseombudet A. Jansson i sin redogörelse för verksam-heten år 1883 skriva: "Åtskilliga vänner inom länet hafva dragit sig till-baka från denna verksamhet under närvarande förhållanden ..." ⁴⁰⁾ Vittnes-börd om detta förhållande återkommer sedan regelbundet i reseombudens be-rättelser. Örebro brödräfsamling utträdde år 1883 ur Ansgariiföreningen med följande mycket tydliga motivering "att församlingen nu har slutit sig till Svenska Missionsförbundet, som i församlings- och lärofrågor äger samma uppfattning som vi, då däremot Ansgariiföreningen är mera bun-den vid statskyrkliga former och ceremonier". ⁴¹⁾

På grund av detta stagnerar Örebro läns Ansgariiförening. Friförsam-lingsrörelsen vinner nämligen i Örebro län en nästan total seger. ⁴²⁾ En ny länsorganisation som helt verkade i den nya andan tillkom också år 1890 i Örebro läns fria missionsförening. Denna rörelse fick för framtiden föra väckelsens talan på ett helt annat sätt än den passerade Örebro läns Ansgariiförening. ⁴³⁾ Dock kan Ansgariiföreningen som hittills arbetat en-ligt gammal metod med reseombud, kvartals- och årsmöten och underhåll av missionärer. Trots brottet finns det nämligen fortfarande ett visst intresse för Örebro läns Ansgariiförenings missionsverksamhet från friför-samlingarnas sida. ⁴⁴⁾ Dessutom ryckte prästerna till undsättning. År 1888 satt 5 präster i styrelsen. Men det skall också tilläggas att endast 5 sockenombud var närvarande vid årsmötet. ⁴⁵⁾

I och med att brottet med de frikyrkliga var oundvikligt och man där-för inte behövde ta hänsyn till denna åsiktsriktning blev betoningen av anslutningen till EPS med dess bekännelse och kyrkosyn allt tydligare i Ansgariiföreningen. Så kan exempelvis A.P. Falk i årsredogörelsen för år 1889 skriva följande: "Vår förening vill blott vara en hjälparinna åt Ev. Post. Stiftelsen i Stockholm, hwilkens grundsatser - luthersk bekännelse och kyrkoordning - hon gillar." Så klara ord skulle han varken velat eller kunnat säga 5-6 år tidigare. ⁴⁶⁾

40. ÖLA. 19. W., s. 11.

41. Hermansson, 1940, o.a.a. s. 102.

42. ÖLA. 25. W., s. 10. "Öfverblick af inkomster och utgifter". Här syns hur inkomsterna från 1866-1890 i stort sett legat på samma nivå. Detta trots att väckelsen hade en mycket stor tillväxt under nämnda år. Om friförsamlingarnas utbredning och styrka se Hermansson, 1940, o.a.a. s. 104 ff.

43. Hermansson, 1940, o.a.a. s. 104 ff.

44. ÖLA. 25. W., s. 3 ff. Märk som exempel att ovannämnde H. Hallén stannade kvar i styrelsen ända till år 1888. Se ~~net~~ s. 63.
Jmf. Wälän, o.a.a. s. 493.

45. Hermansson, 1940, o.a.a. s. 103.

46. ÖLA. 25. W., s. 6.

A.P. Falk måste anses ha stor del i den utveckling vi här skildrat.⁴⁷⁾ Han förblir som sagt föreningens ordförande fram till år 1894 och den Sölktaförsamling som vi kunnat iakttaga när det gäller Örebro läns Ansgariiförening kommer vi också nedan att märka när det gäller Falke personliga utveckling.

Falk visar ett synnerligen starkt intresse för Ansgariiföreningen. Han deltar flitigt i verksamheten. Så är han mycket ofta på färd runt i länet på missionsresor. Oftast skedde detta i samband med Ansgariiföreningens möten.

I par. 4 av Ansgariiföreningens stadgar står: "Missionsmedlem emottas av någon styrelseledamot, som sänder den till kassaförvaltaren, som i sin tur bokför osv."⁴⁸⁾ Denna sin uppgift som styrelseledamot tar Falk på största allvar. Det tycks vara en hjärtesak för honom att så mycket pengar som möjligt går till, framför allt, den yttre missionen. Falk förmedlar pengar från kända och okända och från missionsföreningar än här än där. Särskilt gåvorna från missionsföreningarna i Kumla är anmärkningsvärda. Tydligen gjorde Falk här en insats som vida överskred vad som fordrades av honom som styrelseledamot i Ansgariiföreningen.⁴⁹⁾

47. Om Falke inflytande se bl.a. B. Läftman till Waetter, ÖLAFBA, 19/6 1873. Om Falke ansvar när det gällde tid för årsmöte, kallande av talare, annonsering o.dyl. se A.P. Falk till de kära Bröderna i Styrelsen för Örebro läns Ansgariiförening, ÖLAFBA, 29/3 1870. ÖLAFBA. A.P. Falk till de fyra Bröderna i Örebro läns Ansgariiförenings styrelse, ÖLAFBA, 13/4 1874, ÖLAFBA.

48. ÖLA. 9. W.

49. Sammanställning ur kollektredovisningarna för Örebro läns Ansgariiförening, BSA.

G. Den nyevangeliska väckelsens framväxt i Kumla

Hur det exakt gick till när den framflyttande nyevangeliska väckelsen nådde Kumla, vet vi ej. Vi kan dock datera den till ungefär 1854-1856.⁵⁰⁾ Enligt E.J. Ekman kom väckelsen genom kolportörerna Carl Otto Engström, Carl Sigfrid Hedström och Johan Jansson, bland vilka Hedström otvivelaktigt kom att betyda mest.⁵¹⁾ Bakom dessa kolportörer stod patron på Riseberga Olof Gabriel Hedengren, som även han under denna tid predikade i Kumla.⁵²⁾ Hedengren var den som kom att ha den största betydelsen för nyevangelismens uppkomst och tidiga spridning i hela Västernärke. Genom hans personliga inflytande och verksamhet på Riseberga samt hans organisation av och ansvar för ett antal kolportörer, kom nyevangelismen att få en så stark ställning i Västernärke att den vid ungefär samma tid framflyttande baptismen inte kunde få riktigt fotfäste på mer än några få platser.⁵³⁾

Carl Sigfrid Hedström, som år 1857 fick sitt kolportörsbetyg,⁵⁴⁾ predikade år 1856 i Närke, mest i Kumla.⁵⁵⁾ Hösten 1856 uppehöll han sig till största delen i Kumla. Han fick rikliga tillfällen att hålla sammankomster i byarna. Till och med de förmögna bönderna öppnade, enligt Hedengren, sina hem för honom och trots att prostén Uddén, enligt samme Hedengren, var motståndare till lekmanverksamheten i den form den bedrevs, hade Hedström även av honom mottagits väl. Resultatet blev att väckelsen under höstens lopp bröt fram och lämnade betydande spår efter sig.⁵⁶⁾

-
50. Åmb. ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SPA., 1866, *SPA.*
51. O.G. Hedengren till Lundborg, SSA, 17/4 1857. *SPA.* Ekman, Den inre missionens historia III:2, s. 2146.
52. Harbe, O.G. Hedengren och Risebergarörelsen, s. 53 ff. I detta arbete är Hedengrens korrespondens med H.J. Lundborg sekr. i EFS avtryckt.
53. Ibidem, s. 52 ff. Redelius, Biskopats ställning till de sociala och religiösa rörelserna i Närke under 1800-talets senare hälft, s. 68 ff, 95 ff, 131 ff. Jämföres med Lönroth, Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet, s. 466 ff.
54. Redelius, o.s.a. s. 69.
55. O.G. Hedengren till Lundborg, SSA, 24/10 1856, *SSA*
56. O.G. Hedengren till Lundborg, SSA, 10/6 1856, 5/12 1856. *SSA* Till prästmötet 1859 meddelar prostén Uddén att pastor Ahlberg, Rosenius, patron Hedengren, Hedberg (Hedström?) och Otto Engström besökt församlingen och hållit föredrag. Hedengren, Hedberg och Engström flera gånger. Uddén säger sig ha "hört de flesta utan särdeles anmärkning". "Men utom dessa fire många, som jag förmodar icke äga någon auctorisation, t.ex. en afskedad Hussar Berglund från Hardemo, en torpare ifrån Sköllersta, en Bokhållare och en Torpare från Patron Hedengren som alla några gånger inom församlingarna uppträdt med föredrag." Handlingar rörande prestämötet i Strängnäs 1859, s. 53.

Märkas bör att det möjligen är under denna höst som skolprästen i Kumla G.J. Hofberg öppet ställde sig på väckelsens sida.⁵⁷⁾

Sambandet med Hedengrens Riseberga accentueras ännu mer genom att en förteckning över nattvardsgäster från Kumla socken för åren 1861-1863, undertecknad av G.W. Müntzing, finns bevarad. Denna förteckning avser med säkerhet det välbekanta nattvardsfirandet vid Riseberga. 7 personer från Kumla (6 kvinnor och 1 man) gick till nattvarden i Riseberga under år 1861. Dottern Anna Stina Jonasdatter från Byrsta hela 10 ggr. under nämnda år. År 1862 var antalet utökat till 13 personer (10 kvinnor, 3 män) och år 1863 gick hela 21 personer (13 kvinnor, 8 män) till nattvarden i Riseberga. Genomsnittsantalet nattvardsgångar per person och år var under år 1861 och 1862 5 under år 1863 mellan 3 och 4.⁵⁸⁾

Förutom sambandet med Hedengrens Riseberga visar detta att man redan i kumlaväckelsens inledningskede var kritisk mot kyrkans nattvardsfirande, ett drag som var mycket typiskt för den framflytande nyevangeliska väckelsen i stort.⁵⁹⁾

År 1861 bildades officiellt i Kumla en missionsförening.⁶⁰⁾ Dess verksamhet, som hade fungerat utan officiell organisation redan tidigare, bestod enligt stadgarna av missionsföredrag 1. söndagen i varje månad kl. 16, varvid "onvänd" präst eller lekman höll föredraget. Platsen var skolsalen invid kyrkan. Men det förutsattes verksamhet också här och där ute i socknen.⁶¹⁾ Om hur det i praktiken fungerade, redogörs på ett klargörande sätt i ett brev från hemmansägaren Eric Olsson till EFS år 1863. Här berättas att medlemsantalet i missionsföreningen var mellan 80 och 90 personer och att missionsbön hölls i sockenskolhuset en gång i månaden och på sex särskilda ställen ute i församlingen. Redan från början uppenbarade sig problem. Man hade svårigheter med baptister, men även från en grupp extrema separatister.⁶²⁾

Det är mycket intressant att genom stadgarna se hur Kumla Missionsförening såg på sin uppgift.

57. O.G. Hedengren till Lundborg, SSA, 10/6 1856, 24/10 1856, *SSA*.
58. Förteckning med överskrift "Hedanskrifna personer tillhörande Kumla socken hafva begått Herrns hel. Nattvard", KPA.
59. Wala, o.a.a. s. 68 ff.
60. Redelius, o.a.a. s. 96. Elman III:2, o.a.a. s. 2146.
61. Kumla Missionsförenings grundstadganden, Grundstadg. 4.
62. Eric Olsson till EFS, SSA, 8/8 1863, *SSA*.

Syftet var omvändelse först och främst inom Kumla församling men också inom fosterland och hednavärlid.⁶³⁾ Merparten av de medel som flöt in skulle gå till "Kumlamissionen", det övriga skulle delas mellan "Fosterlandsmissionen" och "Hednamissionen".⁶⁴⁾ Stadsborna gör alltså ingen principiell skillnad mellan verksamhet inom och utom församling å ena sidan och hednamission å den andra.⁶⁵⁾ Ett verksamt medel för att befrämja "missionen" inom Kumla församling var att understödja "Christeliga skole och uppfostringsanstalter" som redan fanns eller "kommer att bildas".⁶⁶⁾

Denna Kumla missionsförening, som vi nu redogjort för, fungerade antagligen redan från början som en samlande organisation för den andliga rörelse som spritt sig i församlingen. Det viktigaste skedde inte inom Kumla missionsförening utan i byarna. Av denna verksamhet berodde missionsföreningens ve och väl.

Apropos svårigheten med baptisterna kan vi nämna att ovannämnde Hedström hade kraftiga sammanstötningar med baptisterna. I Kumla såg han sig föranlåten att vara så brysk att ryktet därom nådde ända fram till H.J. Lundborg, som då var EPS' sekreterare och bosatt i Stockholm. Man beskyllde Hedström för att ha gått handgripligt till väga. Redan av detta är det tydligt att det i Kumla rådde ett kraftigt konkurrensförhållande mellan den nyevangeliska väckelsen och baptisterna vid tiden för väckelsens första genombrott.⁶⁷⁾ Detta konkurrensförhållande stod till att börja med i sig med oförminskad kraft. De nyevangeliskt väckta i församlingen kände sig hotade till sin existens av baptisterna och separatisterna i församlingen. De såg framför sig en ödesdiger splittring i de kristna leden. Det var desto mer kritiskt som man inte ansåg sig ha någon hjälp av församlingens kyrkoherde O.U. Uddén. Han tillhörde inte de "väckta" och var därmed betydelselös som enande faktor i församlingen.⁶⁸⁾

Att nyevangelisterna och baptisterna konkurrerade var inget säregot för Kumla. I själva verket försiggick vid denna tid i hela Närke en verklig kraftmätning mellan baptismen och den från Rosenius utgående nyevan-

63. Kumla Miss. för. grundstadg., Grundstadg. 1.

64. Ibidem, Grundstadg. 10.

65. Ibidem, Grundstadg. 1.

66. Ibidem, Grundstadg. 3.

67. O.G. Hedengren till H.J. Lundborg, *SSA*, 17/4 1857, *SSA*.

68. Ansökn. handl. Kumla, *RA*, Petitionen. Uddén, Några minnen från 1850-talets Kumla, s. 4 ff. I *KJ*. 1936. Helander, G.J. Hofberg, s. 35 f. I *KJ*. 1948. Se även s. 65 not 56. *a.a.a.*

gelismen. Kom nyevangelismen att gå segrande fram i Västernärke så gjorde baptismen det i Östernärke. En stor del i denna baptistiska dominans i Östernärke har Johannes Palmqvist benämmt "närkesläseriets fader". Centra för den baptistiska väckelsen var Stora Mellösa och Asker. Örebro hade dessutom en mycket stark baptistisk församlingsverksamhet.⁶⁹⁾

Men så småningom är faran från baptisterna avvärd för Kumlas del. Baptistförsamlingen i Kumla, som bildades den 29 juli 1859 och vars kapell i Hjortsberga uppfördes år 1873, kom så småningom att nästan helt överflyglas av den nyevangeliska väckelsen. Till att börja med kunde man tydligen bjuda ett starkt motstånd. Men snart sjunker medlemsantalet i församlingen och tillståndet är t.o.m. många gånger så kritiskt att det är fara för rörelsens existens. År 1864 har man 34 medlemmar, 1865 41, 1867 36, 1868 30, 1869 28, 1871 24. Härefter saknas uppgifter om församlingsmedlemmarnas antal men årsberättelserna ger ett klart intryck av under vilka små förhållanden man befinner sig.⁷⁰⁾

Den väckelse vars yttre förlopp vi ovan tecknat utgjorde inledningen till flera djupgående väckelser inom församlingen. Kraftiga väckelsevågor sköljde över församlingen under åren 1872 och 1877.⁷¹⁾ Överallt i byarna kom man i beröring med väckelsen. Uthålligheten hos de omvända var kanske inte alltid så stor, dock tillräckligt stor för att den nya rörelsen skulle ge tydliga spår i församlingen och på så vis sätta sin prägel på bygden.⁷²⁾ I och med denna väckelse var grunden lagd för en verksamhet av helt annat slag än den hittills vedertagna. Leksåmmen övertar en stor del av de uppgifter som tidigare enbart låg på prästen. Att leksåmmen har rätt att predika blir en självklarhet. De påtar sig även uppgiften att leda en verksamhet som syftar till såväl yttre som inre mission.

69. Redelius, o.s.a. s. 99, 94 f, 47 ff. Harbe, o.s.a. s. 56, 69. Lönnroth, o.s.a. s. 109 ff, 385 ff, 466 ff.

70. Handlingar vid Nerikes distriktsförenings årsmöten 1864-1872, 1875-1878, 1880-1884. Handlingar vid Nerikes distriktsförenings af Baptistförsamlingar årsmöten 1885-1898. Bjurström, Närkes distriktsförening af baptistförsamlingar femtio år 1862-1912, s. 86. Westin, Under baptismens genombrotts-tid, s. 47 f, 51. I Året Svenska baptistsamfundets kalender Betlehem 1962. Prästen Udden skriver till 1859 års prästmöte att "Baptisterna Hanner, Callander, Palmqvist, Eklund" flera gånger uppträtt med föredrag. Prästmöteshandl. 1859, s. 53. *Handl. pr. Strängnäs 1859, o.s.a. s. 53.*

71. A.P. Falks alm. MÅ, försättsbladet 1877. Willén, o.s.a. s. 60. Åmb. ber. pr. Strängnäs fr. Kumla, SFA, 1879, SFA.

72. Se bland annat Åmb. ber. pr. Strängnäs fr. Kumla, SFA, 1873, SFA.

Väckelsen började med nyevangeliskt förtecken. Den verksamhet som utgick från Hedengrens Riseberga var nämligen klart nyevangelisk.⁷³⁾ Den fortsatte också i dessa spår, till att börja med i anknäpning till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och sedan, som vi kommer att märka nedan, i anknäpning till det år 1878 bildade Svenska Missionsförbundet.

Låt oss nu se vad det var som hände ute i byarna.

Byrsta och Stene

I Byrsta byggdes på enskilt initiativ ett hus för småskola på vardagarna och andliga sammankomster på söndagarna. Året var 1861.⁷⁴⁾ Detta skolhus kom sedan fortlöpande att användas för sitt ändamål. Den andliga verksamheten skedde i samband med Kumla Missionsförening.⁷⁵⁾ Men här liksom i församlingen i övrigt var inte denna verksamhet begränsad till offentliga lokaler, utan man använde framför allt de enskilda hemmen som mötesplats.⁷⁶⁾

I ett hem i Stene skedde år 1866 något mycket uppseendeväckande. Hemma hos Johan Olsson höll man detta år en enskild nattvardsgång, varvid beslutades att bilda en nattvarvsförening. Namnen på de åtta första medlemmarna i denna förening var Johan Olsson Stene, Per Erik Persson Järsjö, Lars Persson Rösavi och skräddare Malmkvist Kumlaby och deras hustrur. Tillslutningen till denna nattvarvsförening ökade. Men man var dock enligt uppgift rätt så försiktig med att ta in nya medlemmar.⁷⁷⁾

Vi kan inte i detalj följa nattvarvsföreningens utveckling. Dock lär A.P. Falk, åtminstone i början, ha ställt sig tvekande till de enskilda nattvardsgångarna och ej heller varit villig att betjäna vid dessa.⁷⁸⁾ Troligen kunde han också så småningom övertala medlemmarna att ej fortfara med enskilda nattvardsgångar i den utsträckning som hittills skett.⁷⁹⁾

73. Harbe, o.s.a.s.

74. Elman III:2, o.s.a.s. s. 2146. Jmf. Bilder ur Kumla skolors historia, s. 15. Här återfinnes följande utdrag ur kyrko- och skolrådets protokoll 5/7 1862. "Som åtskilliga medlemmar af församlingen af egen drift redan till en del ombesörjt Scholinspektorns förslag genom byggandet af skolhus vid Mossby och Byrsta" osv. Några stadgar el. dyl. för verksamheten i skol- och bönhusen har inte kunnat finnas.

75. Se s. 64 66.

76. Se s. 72 74f.

77. Byrsta Missionsförsamling, SMFA, Joh. E. Åerantz till Larsson, 19/12 1926. Sextioårsberättelse för Byrsta missionsförsamling år 1936 av J. E. Åerantz, VNAA.

78. Byrsta Missionsförsamling, SMFA, Joh. E. Åerantz till Larsson, 19/12 1926, SMFA.

79. Vis. prot. 1878 från Kumla, SPA, Falks svar på Westerlinds frågor, 1878.

Emellertid finns föreningsbildningen kvar och den utvecklas kraftigt. Den 29 febr. 1872 uppgör Falk en medlemsförteckning. Man har då 42 medlemmar antecknade. Endast fyra av dessa är från Stene. Sambandet med den ursprungliga nattvardsföreningen visas av att flera av de ursprungliga medlemmarna finns kvar, nämligen Johan Olsson Stene, Lars Persson Rösavi och Per Erik Perssons änka.⁸⁰⁾

Denna matrikel, uppgjord av Falk, är mycket intressant därför att den tydligt ger vid handen att föreningen ser på sig själv som en nytestamentlig församling. Av den anledningen söker man efterlikna den organisation som man kan spåra i de nytestamentliga församlingarna och man upprätthåller kyrkotukt. Men mera därom senare.

År 1876 tar man steget fullt ut och bildar under en sammankomst i Stene en församling kallad Stene kristna församling. En randanmärkning i matrikeln för 1876 gjord av Falk ger oss upplysning om detta.⁸¹⁾

När denna förening eller församling flyttade över sin verksamhet till skolhuset i Byrsta är omöjligt att säga. Troligen var gränserna suddiga mellan den som upprätthöll verksamhet i Byrsta skolhus och den förening vi ovan redogjort för. Antagligen deltog man i verksamheten på båda håll. Den enda skillnaden var troligen den att cirkeln var litet vidare i skolhuset.

Så småningom knöts Stene kristna församling allt fastare till skolhuset i Byrsta. När Byrsta fick sin första ordinarie skollärare år 1876 blev Byrsta skolhus efter en tid definitivt och bevisligen centrum. Skollärare Jacob Jansson kom att bli den givne ledaren. Han kom att ge verksamheten en stadga och en stil som var präglad av honom.⁸²⁾

Föreningen kom nu att heta Byrsta missionsförening.⁸³⁾ Troligen var det så att den organisatoriska fasthet som kännetecknade Byrsta missionsförening till en del var ett arv från den föreningsbildning som startades år 1866 i ett hem i Stene och som nu definitivt uppgått i Byrsta Missionsförening.

80. Förening af Män och Qvinnor (matrikel över medlemmar). Påbörjad 29/2 1872, BMAK.

81. Sextioårsberättelse för Byrsta missionsförsamling, VNAA.

82. Om Jansson se s. 127, 144. Sextioårsberättelse för Byrsta missionsförsamling, VNAA. Kontinuiteten mellan nattvardsföreningen i Stene och Byrsta missionsförening bevisas av medlemsförteckningarna. Jmf. Nattvardsföreningens av 1866 medlemmar och "Förening af män och kvinnor" med "Namnförteckning på församlingsmedlemmarna i Byrsta, börjad 1873 22/2, BMAK.

83. Protokollsbok 1878-1904, BMAK. I Byrsta Missionsförsamlings sextioårsberättelse benämns den emellertid Byrsta Kristna församling. Sextioårsberättelse för Byrsta missionsförsamling, VNAA.

Angående verksamheten i Stene skall vi slutligen tillägga att traditionen att fira enskilda nattvardsgångar i hemmen tycks vara särskilt utbredd i stenetrakten. Det kan vi märka av Falke almanackor. Falk firar i enskilda hem i Stene nattvardsgångar utan påvisbar anknytning till sjukkommunion en gång om året under åren 1867, 1868, 1869 samt 1873. År 1868 sker detta uttryckligen i ovannämnda Johan Olssons hem, ett bevis för att Falk inte konsekvent vägrade att vara nattvardsföreningen behjälplig. Om vi tar med omkringliggande byar skall vi märka att 12 nattvardsgångar utanför kyrkan av 21 sammanlagt i hela församlingen sker i denna del av församlingen. Allt enligt Falke almanackor.

Förutom ovannämnda nattvardsgångar i Stene finner vi åtskilliga exempel på att Falk hållit bönestunder i hemmen. Detta skedde troligen i samband med den förening vi nu redogjort för.⁸⁴⁾ Dessutom är att märka att den väckelse i Kumla församling, som tog sin början i april månad 1872 hade sitt centrum i stenetrakten.⁸⁵⁾

Hörsta

Redan år 1862, alltså blott ett år efter Kumla missionsförenings grundande, bildades i Hörsta en förening kallad Hörsta skolhusförening. Det främsta syftet med denna förening var att bygga ett skolhus, där först och främst traktens barn skulle få en kristen fostran och på så sätt dönnas till ett kristet liv. Något annat syfte med skolan anges inte. Skolan skulle med andra ord vara ett led i en "inre mission" och en gren i en rörelse som hade sitt synbarliga uttryck i Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.

Med energi grep man sig arbetet an och redan år 1864 kunde man taga den nya skola i bruk.

I Stedgarna för verksamheten sågs det uttryckligen ifrån att ingen "oupplyst eller världsvis skollärare" finge antagas, utan den som är av "Gud född och har den evangelisk-lutherska bekännelsen".

Men som man kan vänta används skolhuset redan från början även till religiösa sammankomster på "söndagsaftnarna eller i veckorna". Predikanterna skulle vara av den evangelisk-lutherska bekännelsen. Om han var präst eller lekman spelade ingen roll. Huvudsaken var att han var av Gud född.

84. Sammanställningar ur Falke almanackor, BSA.

85. A.P. Falke alm. HHA, 1872 försättsbl, SHH.

Syftet med verksamheten var omvändelse och väckelse. Mellan yttre och inre mission rådde ingen spänning eller skillnad. Båda gällde människors omvändelse till Kristus. Redan från början var verksamheten livlig.⁸⁶⁾

Brånsta

År 1872 beslutades att bygga ett skolhus i Brånsta inom Mos rote.⁸⁷⁾ Redan från skolhusets tillkomst kom gudstjänster igång därstädes.⁸⁸⁾ Första ordinarie lärare blev A.P. Stenström, vald 1874.⁸⁹⁾

Mossby

Förutom i Dyrsta och Hörsta kombinerades skolhus och missionshusbygge i Mossby. Här var det främst en man som bar ansvaret, hemmansägaren och kolportören Eric Olsson f. 1818 d. 1908. Han upplät tomt vid Södra Mossby och bekostade antagligen även en stor del av byggnaden själv. Mossby skol- och bönhus var färdigbyggt senast år 1862, ty det nämns detta år i kyrko- och skolrådsprotokollet för Kumla församling.⁹⁰⁾

Eric Olsson var enligt E.J. Ekman en av dem som låg bakom att Falk kallades till Kumla. Som bokspridare åt Stiftelsen hade han och andra missionsvänner i Stadsmissionärens redaktör funnit en man i deras smak.⁹¹⁾ I Mossby bön- och skolhus synes verksamheten ha varit livlig ända från tillkomsten.⁹²⁾ Närmare detaljer känner vi tyvärr ej.

Vesta

År 1866 kom skolhusbygget i Vesta igång i socknens regi.⁹³⁾ När skolhuset var färdigt organiserades genast "bönesammanskomster och andliga

86. Handskrivnen skrift av skollärare Per Larsson vid minnesfesten av Hörsta skolhus- och missionsförenings sedermera kristliga församlings 50-åriga tillvaro 21 sept. 1914, KSA. Se även Bilder, o.a.a. s. 10 f.
87. Bilder, o.a.a. s. 22.
88. Sammanställningar, BSA.
89. Kyrko- och Skolrådets Protokollsbok 1862-1896, KFA, Förteckning över skollärare, KFA.
90. Se s. 67 not 44. Ekman III:2, o.a.a. s. 2146. Ekman informerar felaktigt när han påstår att bönhuset i Mossby tillkom samtidigt med bönhuset i Hörsta. KJ. 1957, s. 11 f.
91. Ekman III:2, o.a.a. s. 2148.
92. Sammanställningar, BSA.
93. Bilder, o.a.a. s. 21.

föredrag i enlighet med vår lutherska bekännelse.⁹⁴⁾ Från och med år 1872 vet vi att Falk deltog i denna verksamhet. Falk hade nämligen detta år hela fyra bönestunder i Vesta. Härefter återkommer Vesta regelbundet i Falks almanackor som en plats där bönestunder anordnas. Att man redan nått en viss organisatorisk fasthet visar att Falk år 1876 skriver att han skall besöka "Föreningen i Vesta".⁹⁵⁾ År 1873 valdes Carl Nylin till lärare i Vesta.⁹⁶⁾ Han kom tydligen att bli den ledande mannen i den andliga utvecklingen.

Att närmare söka precisera väckelsens utveckling i Vesta är säkerligen mycket svårt. Att de andliga sammankomsterna ej var begränsade till skolhuset är emellertid fastslaget. År 1877 bildades nämligen enligt uppgift i en sal hos en lantbrukare i Hjortsberga Vesta brödraförening. Enligt samma uppgift flyttade denna förening först år 1890 sin verksamhet till Vesta skola. Ovannämnde folkskollärare Carl Nylin blev Vesta brödraförenings första ordförande.⁹⁷⁾

Troligen var förhållandena i Vesta likartade dem vi förmodat angående Byrsta. Verksamheten i skolhuset var en något vidare och öppnare verksamhet, vilken bedrevs i anslutning till Kumla Missionsförening, medan de andliga sammankomsterna som förekom i hemmen hade en mera sluten karaktär. Säkerligen deltog de vestabor som i Hjortsberga bildade Vesta brödraförening även före år 1890 i den verksamhet som förekom i Vesta skolhus. Vad som skedde år 1890 var troligen att brödraföreningen övertog ansvaret för de andliga sammankomsterna i Vesta skolhus och i fortsättningen kom att betrakta skolhuset som sin speciella samlingsplats.

Hallsberg

Hallsbergs stationssamhälle var ända fram till slutet av 1800-talet en gränstrakt mellan två kommuner, varav en del tillhörde Kumla.⁹⁸⁾ Falk höll i Hallsberg missionsbön två gånger under år 1866 enligt almanackan, varefter han regelbundet återkommer.⁹⁹⁾ År 1868 flyttade ing. Edvard Thermanius till Hallsberg och blev då ledare för missionsverksamheten. Så

94. Kyrko- o. Skolr. Prot. 1862-1896, KPA, 3/8 1868 par. 5, *KFA*.

95. Sammanställningar, BSA.

96. Kyrko- o. Skolr. Prot. 1862-1896, KPA. Förteckn. över skollärare, *KFA*.

97. Några drag ur Vesta missionsförsamlings historia, HAA.

98. Sanzeliuss, En krönika om Hallsberg, s. 261.

99. Sammanställningar, BSA.

småningom bildades Hallsbergs missionsförening. De första kända protokollen är från dec. 1872, skrivna i samband med sammanträde i Samsala.¹⁰⁰⁾

Samlingsplats förutom hemmen var Thermanii sal, ett rum i det boningshus som Thermanius hade uppfört för sina arbetare.¹⁰¹⁾ Hallsbergs missionshus invigdes den 26 nov. 1877.¹⁰²⁾ Vid den första enskilda nattvardsgången betjänade Falk.¹⁰³⁾

Granby, Rala och Södra Sanna

I samband med Hallsberg är det lämpligt att ge en liten glimt från Granby, Rala och Södra Sanna. På alla dessa tre platser har Falk hållit missionsböner.¹⁰⁴⁾ I Granby fanns enligt Eiman till och med en fri församling.¹⁰⁵⁾ Karl Boström skriver följande om verksamheten i Rala. "Erik-Ols nattstuga var ständigt den plats där ralaborna samlades. Det fanns vid den tiden tre pionjärer på det religiösa området, Erik Olsson i Rala, Per Olsson i Granby och August Persson, dräng i Södra Sanna och traktens första söndagskollärare." Erik Larssons del i "gamla beställstugan" fick också användas. Den var under några år samlingsplats. 1876-1877 blev det emellertid draging åt Hallsberg. Missionshuset där blev färdigt. Så långt Karl Boström.¹⁰⁶⁾

Vi kan dessutom komplettera denna framställning med en uppgift som säger att år 1876 bildades vid en sammankomst i Kumlaby hos ovannämnde August Persson en församling, som en tid kallades Kumla kristna församling. Men inte förrän på 80-talet skall denna sammanslutning ha fått någon stadga. Troligen var denna församling utgångspunkten för vad som så småningom skulle bli Sannheds friförsamling.¹⁰⁷⁾

När man går igenom Falks almanackor ges möjligheter att tränga in i väckelsens utbredning i församlingen på ett sätt som de officiella protokollen och de enskilda notiserna inte kan motsvara.

På grund av dessa almanackor vet vi att Falk under perioden 1865-1878 varit på minst 37 olika platser inom församlingen och haft bönesammankomster eller gudstjänster. Enskilda hem har därvid oftast fått tjäna som

100. Minnesskrift vid missionsföreningens i Hallsberg 50-årsjubileum 1873-1923.
101. Eiman III:2, o.a.a. s. 2150. Se även A.P. Falks alm. HA, 7/1 1876, *d/11*
102. Minnesskrift Hallsberg, o.a.a. s. 12.
103. Edvard Thermanius till Falk, HA, 18/12 1876. *HA* Om Thermanius se i övrigt Eiman III:2, o.a.a. s. 2150 ff. Rickson, Thermaniuströskverken. KJ. 1945, s. 7.
104. Sammanställning, BSA.
105. Eiman III:2, o.a.a. s. 2146.
106. KJ. 1939, s. 21
107. Årsberättelse för Sannheds friförsamlings 60-årsjubileum den 23/8 1936 av Per Back (Avskrift), SMFA.

träffpunkter. Kontinuerlig verksamhet kan vi emellertid inte förutsätta mer än på de platser vi ovan redogjort för.¹⁰⁸⁾

Av detta kan vi dra den slutsatsen att väckelsen hade en mycket kraftig spridning i församlingen och att en stor del av verksamheten var förlagd till hemmen.¹⁰⁹⁾

Detta måste tilläggas efter vår redogörelse av de mer eller mindre etablerade missionsföreningarna ute i byarna. Det vore annars frestande att tro att vi fångat den andliga verksamheten, när vi tagit reda på vad som förekom i de olika gudstjänstlokalerna.

Vi skall dessutom slutligen understryka vilken utomordentligt viktig roll den begynnande väckelsen spelade för skolans utveckling. Som vi sett byggdes och uppehölls på enskilt initiativ från väckelsefolket hela tre skolor, vilka var de första skolorna i församlingen vid sidan av skolhuset vid kyrkan. Syftet med detta var dubbelt. Dels var man rädd för att skicka sina barn till en "oupplyst eller världsvis skollärare". Med väckelsens syn på vilken som var omvänd respektive omvänd var det fara värt att man, om man ej toge egna initiativ, i de allra flesta fall skulle råka ut för en sådan. Men dels är dessa initiativ med egna skolor också att se som en viktig verksamhetsform för bedrivande av inre mission. Man tog helt enkelt skolan i sin tjänst för detta ändamål.¹¹⁰⁾

Möjligheten att kunna vidta dessa, som vi tycker drastiska åtgärder med egna skolor och egna skollärare, gavs i och med Kungl. Maj:ts ändringsbestämmelser till 1842 års folkskolestadga av den 29 sept 1853.

Dessa bestämmelser medgav att "mindre skolor" skulle få upprättas om bebyggelseförhållande omöjliggjorde att vissa barn besökte den fasta skolan. Lärarna vid dessa mindre skolor behövde ej vara examinerade och de anställdes av "husfäderna" i den del av församlingen det gällde.¹¹¹⁾

Initiativ liknande dem i Kumla med egna skolor förekom på flera orter inom Örebro län.¹¹²⁾

108. Sammanställningar, BSA.

109. "Enskilda bönesammankomster för den christliga missionens ändamål hållna på spridda ställen i rotarene eller byarne af troende missionsvännar hvilka samlades, några här, några der, i stilla ensamhet för sig sjelwa, äro högeligen att önska" osv. Kumla Miss. för. Grundstads., o.s.a., Grundstads 5.

110. Handskr. skrift av Per Larsson, KSA.

111. Sjöstrand, Pedagogikens historia III:2, s. 326 f.

112. Gralén, Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861-1914, s. 184 ff.

D. Falk och väckelsen i Kumla

Som vi ovan sett var den andliga rörelse som vuxit fram i Kumla en gren av nyevangelismen. Den var dessutom påtagligt lekmannainspirerad och lekmanledd. Vad detta avsnitt vill försöka klargöra är hur den nytillträdde kyrkoherden A.P. Falk ställde sig till denna rörelse och hur hans förhållande till den utvecklade sig.

Falk såg som sin huvudsakliga uppgift att sprida väckelsens budskap och omvända själar. Medlet för detta var inte främst kyrkans ordinarie gudstjänst och det ordinarie sakramentsförvaltandet utan missions- och bönesammankomster under konventikelns form. Bl.a. därför anknöt Falk till de små grupper eller föreningar av väckta som fanns i Kumla. Sin församlings-, territorialförsamlingen Kumlas, gränser överskred han gärna. Han arbetade lika gärna på riks-, läns- eller församlingsplanet. Konventikelsammankomsterna blev därför oerhört talrika för hans del och överskuggade all annan verksamhet. Falks komminister Norelius fick nog ta en rätt dryg del av det ordinarie arbetet.

I förhållande till sedvanligt sätt att sköta en församling var detta sätt att arbeta helt revolutionerande. Inte bara på så sätt att Falk från 1865 till 1871 på grund av engagemang i Örebro läns Ansgarieförening vissa år mera synes ha gästet missionsammankomster i grannförsamlingarna i Närke än den egna församlingens missionsföreningar och väckta grupper. Från och med 1872 blev det annorlunda med den saken. Då började en stor andlig väckelse i nästan hela socknen, i synnerhet i Stenetrakten. Från och med nu tar därför den egna församlingens missionsföreningar och grupper huvuddelen av uppmärksamheten och tiden.¹¹⁴⁾ Men det revolutionerande ligger däri att Falk lade huvudvikten vid konventikeln i stället för vid kyrkans ordinarie gudstjänst. Falks förhållande till den kyrka han tjänar inrymmer därför redan från början en spänning som man inte kan bortse ifrån.

113. Antal i alm. reg. missionsböner som Falk deltog i 1865-1878.

	1865	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78
Utom Närke	2	1	1	3	1		3	4	13		11	3	2	5 = 49
Inom Närke	6	23	6	29	6	16	14	18	17		20	17	13	15 = 198
Inom förs.	4	17	12	14	16	9	21	33	32		31	24	40	37 = 290

Ur Sammanställningar, BSA. Dock måste den reservationen göras att almanackorna inte alltid förefaller kompletta och att därför särsk. siffrorna ang. missionsböner inom församlingen bör vara högre.

114. Ytterligare en väckelse år 1877, vilket avspeglas i almanackan. A.P. Falks alm., 1872, 1877, DHA. Willén, o.a.a.s.60.

Vi har ovan skildrat hur baptisterna i Kumla besegrades och hur blygsam omfattning baptistförsamlingen i Kumla fick. Följande korta ord ur baptistförsamlingens årsberättelse för år 1866 säger i all sin korthet hur baptisterna kände sig. Församlingen påstod sig "af partisinne utom hindrad i sin verksamhet" (understrykning av förf.).¹¹⁵⁾ Det är värt att notera att baptistförsamlingens medlemsantal står som högst just år 1865, det år då Falk tillträdde sin tjänst som kyrkoherde i Kumla. Efter detta år sjunker siffrorna kraftigt och församlingen tvingas till en mer eller mindre tynande tillvaro. Troligen har Falk stor del i detta. Som en typisk rosenian var han en klar motståndare till baptismen. Här för förstärks fronten mot baptismen mycket markant i och med Falks tillträde som kyrkoherde i Kumla.

Dessutom synes Falk till att börja med lyckas med sin uppgift att ena den splittrade väckelsen i Kumla. Så kan Falk, för att anföra ett exempel på detta, till prästmötet år 1866 meddela. "Inom församlingen finnes alltså en liten skara troende, som i kärleken öfva någon missionsverksamhet i omsorg om fattiga, sjuka, villfarande både när och fjerran. Sådant kan ju lögnens ofverste icke lida, hvarföre han ock sökte utså oenighetsfrön bland de troende, dels genom kyrkliga frågors framhåfvande såsom hufvudsak och ämne för disputering, dels genom baptismens villoläror. Hvad de kyrkliga frågorna angår, så har oenigheten i det stycket nästan helt och hållet lagt sig, sedan man fått nåd att något mera gifva akt på aposteln Pauli förmaning i Romarebrevet (14. kap.), att vi i sådana ting skola lemna hvarandra frihet och afhålla oss från allt dömande, där skriften sjelf icke fäller någon dom."

Vid nästa prästmöte år 1873 skriver han bl.a. följande. "1865 funnos omkring 30 personer, som kommunicerade inför prest i annan församling, nu mera mig voterligen ingen."¹¹⁶⁾

Det såg alltså ut som om Falk skulle infria de förhoppningar som petitionärerna för hans utnämning ställt. Falk tycktes vara mannen som kunde "företräda det som vill söndra sig" och vara den "rättskaffens kyrkoherde" som församlingsborna som "aldrig tillförne" var i behov av.¹¹⁷⁾ Men ett viktigt tillägg måste redan nu göras. Falk bär aldrig direkt-ansvaret och

115. Handlingar vid Nerikes Högstriktsförenings femte årsmöte 1866, s. 14.

116. Åmb. ber. pra. Strängnäs fr. Kumla, SÅ, 1866, 1873, SÅ.

117. Ans. handl. Kumla, ÅA, Petitionen, RA.

ledningen för den fria verksamheten ute i byarna. Vad Falk i de allra flesta fall gjorde var att han reste på kallelse och detta även i den egna församlingen.

Även i fortsättningen kommer Falks förhållande till den nyevangeliska väckelsen i Kumla att vara gott. Detta till stor del beroende på att Falk trots ett visst motstånd följer med i väckelsens samfälliga utveckling i mer eller mindre separatistisk riktning. Falks förhållande till de enskilda nattvardsgångarna och hans medverkan i missionsföreningarnas tendens att vilja betrakta sig som "nytestamentliga församlingar" visar på detta.

Enskilda nattvardsgångar

De väckta kände stort obehag av att tillsammans med vad de betraktade som omvända människor fira nattvard. De menade att detta sakrament var instiftat för Jesu sanna lärjungar och inte för några andra.¹¹⁸⁾ Av den anledningen bildade man så småningom nattvardsföreningar, där man i nattvardsföreningarnas första skede lät sig betjäna av "troende" präst. I Riseberga tillkom den kända nattvardsföreningen år 1860, i Örebro 1861, i Vingby 1862, i Zinkgruvan 1864, i Stene Kumla 1866, i Sküllersta 1870.¹¹⁹⁾

Denna nattvardsrörelse har alltså sina rötter i Närke och utvecklades till att börja med framför allt där. Men den snabba utveckling som företeelsen fick även i Värmland gör att man talar om den närkisk-värmländska nattvardsrörelsen. Namn som särskilt för Närkes del betytt mycket som pådrivande faktorer är O.G. Hedengren och G.W. Müntzing.¹²⁰⁾

Denna nattvardsrörelse nådde alltså även Kumla. Ett trettiotal kumlabor deltog i nattvardefirandet i Riseberga och år 1866 bildades en nattvardsförening i Stene.¹²¹⁾ Detta tyder på att nattvardefrågan oroadе de väckta i Kumla.

Falk kom att fungera som en återhållande faktor i denna nattvardsrörelse. Han ser faran för splittring och separatism, varnad som han är av erfarenheter på nära håll. Med tillfredsställelse noterar han därför till prästmötet i Strängnäs år 1873 att kumlaborna inte längre begär nattvard utanför församlingen. Och han förmår också medlemmarna i Stene nattvardsförening att ej fortsätta med sin verksamhet i den utsträckning som skett.¹²²⁾

118. Walaп, o.s.a. s. 68 och där anf. litt.

119. Hornansson, 1968, o.s.a., s. 87.

120. Ibiden, s. 87 ff. Martling, o.s.a. s. 140 ff.

121. Se s. 67, 68, 69.

122. Se s. 67, 68.

Men å andra sidan förstår han de väcktas nöd och delar den. Även för Falk är nattvarden endast till för de troende.¹²³⁾ Samtidigt känner han en mycket stark andlig samhörighet med de väckta och upplever troendes gemenskap i deras samvaro.¹²⁴⁾

Härför låter Falk beveka sig av Hedengren att betjäna vid en nattvardsgång i Riseberga år 1870.¹²⁵⁾ Dessutom står han även till tjänst vid några tillfällen efter Hedengrens död.¹²⁶⁾ Men det viktigaste av allt är att han i åtskilliga fall firar nattvard i enskilda hem i Kumla församling utan att någon antydde om samband med sjukkommunion finns. I Falks almanackor från åren 1865 till 1878 förekommer nämligen inte mindre än 20 anteckningar om nattvardsfirande utanför kyrkorummet. Att nattvarden därvid i de flesta fall firats i hemmen bevisas av att Falk i flera fall antecknat i vilken familj nattvardsfirandet förekommit.¹²⁷⁾

Mot detta tal om Falks enskilda nattvardsgångar står en uppgift från Falk själv. I samband med biskopsvisitationen 1878 skriver Falk: "Hvad mig sjelf beträffar har jag under min snart 13-åriga embetstid i Kumla, utom vid s.k. sockenbud enligt kyrkolagens medgifvande (kap. 11 par. 12) "af särdeles vigtig orsak" såsom samvetsnöd här utdelat nattvarden i enskild boning 4 gånger sednast 2 gånger i okt. 1876."¹²⁸⁾

Detta Falks yttrande kan inte vara sant. Det motsäges bl.a. av ett brev från Edvard Thermanius till Falk 18/12 1876. I detta framgår att Falk rekommenderade de "troende" i Hallsberg att fira nattvard utan präst om han själv ej fanns att tillgå. Av detta kan man sluta sig till att Falk bör ha varit van att betjäna vid nattvardsgångar där.¹²⁹⁾ Dessutom har vi Ekman's anteckningar om nattvard på pastorsexpeditionen.¹³⁰⁾ För

123. Se s. 83 ~~84~~ 84/H.

124. Se s. 78 / depression.

125. O.G. Hedengren till Wadström, SSA, 18/11 1870. Avtryckt i Harbe, o.a.a. s. 233 ff.

126. Sammanställningar, BSA.

127. Antal ensk. nattv.gångar där Falk betjänar utan att sjukkommunion antydde.

1867	1868	1869	1871	1872	1873	1875	1876	1877	1878
2	2	1	1	3	2	2	3	2	2

Alm. för 1874 saknas. Det kan nämnas att vi har en anteckn. om att Falk den 3/1 1878 hade nattvardsgång i ett hem tillsammans med barnbop. Falks alm. gör inte intryck av att vara fullständiga. Enl. Ekman firade Falk nattvard på sitt exp.rum tillsammans med människor som inte ville gå till kyrkans nattvardsbord. Om detta står inget i alm. Sammanställningar, BSA. A.P. Falks alm. HA, 3/1 1878. Ekman III:2, o.a.a. s. 2149. SAA

128. Vis. prot. 1878 fr. Kumla, SSA, Falks svar på Westerlinds frågor fr. nr. 7, SAA.

129. Edvard Thermanius till Falk, HA, 18/12 1876, SAA.

130. Ekman III:2, o.a.a. s. 2149.

att inte tala om att Falk ibland betjänade vid nattvardsgångarna i Riseberga.¹³¹⁾ Vi är redan med säkerhet uppe i mer än fyra nattvardsgångar, det antal som Falk angivit. Förutom detta har vi alltså alla ovannämnda anteckningar om nattvardsgångar, där inte minsta antydning om sjukkommunion finns.

Hu kan det emellertid vara så att Falk använde begreppet sjukkommunion i en vidare betydelse än man annars gör. Fanns där i familjen någon gammal orkeslös "troende" människa, som inte kunde gå till kyrkan, tog kanske Falk tillfället i akt och anordnade en nattvardsgång i det hem där den gamle fanns.

Om man tolkar almanackans utsagor om enskilda nattvardsgångar på detta sätt harmonierar dessa bättre med Falke ovannämnda påståenden. Men det är ändå inte tu tal om saken att Falk vid åtskilliga tillfällen firar nattvard utanför kyrkorummet, där man inte med bästa vilja i världen kan kalla det sjukkommunion.

"Den nytestamentliga församlingen"

I Kumla missionsförenings stadganden av år 1862 framträder tydligt den rädsla för separation som fanns bland de väckta. Medlemmar i föreningen kan de bli, står det i Kumla Missionsförenings grundstadganden nr. 6, om vilka det bl.a. är känt "att de, fric från allt partisinne och sekteriskt wäsende, troget widblifwa vår rena Ewangelisk-Lutherska bekännelse och icke genom en obehöflig separation afsända sig från vårt kyrkosamfund".

Tendensen att betrakta sig som en ecclesiola in ecclesia är emellertid omöjlig. Frihet från "partisinne och sekteriskt wäsende" är inte det enda som fordras för inträde i föreningen. Framför allt måste man kunna hyra den förhoppningen om dem man ämnar upptaga "att de genom en sann bättring och lefwande tro på Jesum Christum äro Guds barn och redlige, stadgade wandringemän på lifsens smala wäg". Och man stadgar ett kyrkotaktsförfarande enligt Matt. 18 mot den som "wisa sig försaka tron och förfalla i ett wäsende och lefwerne, som icke är ewangelio wärdigt".¹³²⁾

Hu blev emellertid Kumla Missionsförening en samlingsorganisation för de olika missionsföreningarna ute i byarna. Här ute i missionsföreningarna måste denna ecclesiolasyn varit ändå tydligare.

131. Barbe, o.s.a. s. 110.

132. Kumla Miss. Förs. Grundstadg., o.s.a. Grundstadg 6, 9.

Så småningom upphörde det direkta hotet från separatisterna. Vad som emellertid stannade kvar och förstärktes genom en flitig bibelläsning och en måltig rörelse i tiden var den allt större vikt man lade vid "de troendes gemenskap" och de regler i Nya Testamentet som tycktes reglera denna. Man kan säga att ecclesiolan fick en allt starkare organisation och alltmåra fjärrade sig från den "yttre kyrkan".¹³³⁾ Det hade i Kumla redan år 1872 gått så långt, enligt ett referat i Wärmlands Allehanda av det så kallade rikspredikantmbetet i Kumla, att flera av missionsföreningarna hade en egen styrelse och förvaltning i enlighet med "Nya Testamentets anvisningar".¹³⁴⁾

Falk deltog i denna utveckling och av vad vi kan se har han i det första skedet även befrämjat den. För att förstå hur detta kan vara möjligt måste vi erinra oss Falks syn på kyrkan. Den sanna kyrkan är för Falk inte den synliga utan den osynliga. Denna består av alla sant troende. Svenska kyrkan, som är till ytterlighet förvärldsligad och förfallen, är den yttre kyrkan. Den fungerar som ett slags reorganisation inom vilken de sant troende finns. Ecclesiola in ecclesiatanken är för Falk en vital tanke.¹³⁵⁾ När så den osynliga kyrkan i viss mån synliggöres genom gemenskap i konventiklar och annorstädes samt genom antagande av en organisation i enlighet med nytestamentligt mönster ses detta som lovande tecken i lydnad för bibelordet. Man upprättar en gemenskap som är ovärdelig för den kristne.¹³⁶⁾ Kvar står dock som en grundläggande tanke hos Falk att den sanna kyrkan är osynlig och att ett synliggörande aldrig kan bli fullkonligt. Därför kan aldrig de kyrkliga frågorna bli de avgörande och disputerande och splittring på grund av dessa är av ondo.¹³⁷⁾

Att Falk nedverkade i missionsföreningarnas utveckling mot "nytestamentliga församlingar" har vi exempel på när det gäller föreningen i Stene. Denna förening uppdrog åt Falk att upprätta en matrikel över medlemmarna. Resultatet blev inte bara en matrikel utan också antydningarna till en församlingsordning.

133. Om bibelläsningen se Newman, Evangeliska Alliansen, s. 247 not 39.

134. Wärmlands Allehanda 4/10 1872, Referat av predikantmbetet i Kumla 23-25 juli 1872.

135. Se s. 57.

136. Detta är en viktig förklaring till varför Falk lade ned huvuddelen av sitt arbete på sammankomster i konventikelns form.

137. Åmb. ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SSA, 1866, SSA.

En sammanställning av bibelord som anges vara anledningen till föreningen talar sitt tydliga språk. Bibelorden är Hebr. 10:25, 1. Tess. 5:14, Matt. 28:20, Matt. 18:19, 20. Dessa ord ur Skriften talar om vikten av församlingsgemenskap, kyrkotukt och undervisning inom församlingens ram samt om de stora löften som är förbundna med de troendes gemenskap.

Själva matrikeln är också intressant. Här antecknas vid sidan av vissa namn den speciella uppgift medlemmen i fråga har och när de fått den. De tjänster det är fråga om är föreståndare, diakoner och diakonissor.

På ett ställe står antecknat vid sidan om en medlems namn: "Full i synd och afflyttade till Hallberg våren 1873. Förut föreståndare och kolportör i denna församling." Här har vi alltså ett tecken på att man såg på församlingen som en troendeförsamling som utövade kyrkotukt.

Denna församlingsorganisation har troligen sitt födelsedatum den 29 febr. 1872, då också matrikeln upprättades.¹³⁸⁾

Vad man här är ute efter är alltså att bilda en församling efter vad man anser vara nytestamentligt mönster.

Ett ytterligare belegg för att Falk är påverkad av ovan skiljoråde församlingssyn är det av Falk och kolportör Berggren den 23-25 juli 1872 anordnade rikspredikantmötet i Kumla.¹³⁹⁾ Detta möte glädde Falk mycket. I ett brev till en syster skriver han med anledning av predikantmötet bland annat: "Nu hafva vi haft 3:ne riktiga sötbrödsdagar bland kära bröder och systrar."¹⁴⁰⁾ Nu är att märka att mötet ser på territorialförsamlingen i förhållande till troendeförsamlingen på det sätt som vi antytt. Ja man parallelliserar till och med "statskyrkan" med den "judiska kyrkan" där de första kristna stannade kvar tills de blev utskuffade. Dessutom rekommenderar mötet att varje troendeförsamling tillsätter en lekman som ledare, vilken är "känd för ett kristligt sinne". Dennes uppgift anges vara att vårda "Guds hjord". Därvid åberopas Kumla församling som ett exempel på att sådant är möjligt. I princip erkännes lekmännens fulla rätt att förvalta sakramenten. Prästämbetet som ett av Kristus instiftat ämbete underkännes.¹⁴¹⁾

138. Förening af Män och Qvinnor, BMAK. Församlingsorganisationen har troligen sitt födelsedatum 29/2 1872, eftersom de olika uppdragen inom församlingen inte ges förrän tidigast detta datum.

139. BPS. prot. SSA, 13/8 1872 par. 2. Åkerblom, Från C.A. Agarch till C.H. Rundgren, s. 67 ff.

140. Willén, o.a.a. s. 61.

141. Wärmlands Allehanda 4/10 1872.

Under den första 10-årsperioden av Falks kumlatid syntes alltså råda en mycket intim gemenskap och en påfallande samsyn mellan honom och väckelsens folk i Kumla. Men trots detta fanns där mycket latent och närliggande konflikthot. Den fortsatta skildringen kommer att ta upp dessa konflikthanledningar i sitt sammanhang, varför det kan vara lämpligt att här avsluta detta avsnitt.

E. Falk och väckelserörelsernas frikyrkovridning

I och med Falks särskilt i föregående avsnitt skildrade ställningstaganden dras han in i en utveckling som för kyrkan och väckelsen samt även för Falk personligen kommer att få oanade konsekvenser. Falks roll i detta skeende är därför av stort intresse att undersöka.

Falk och nattvardsrörelsen i Närke och Värmland

År 1872 rullade en utveckling igång som så småningom skulle komma att innebära stor delaktighet i den formella sprängningen av den svenska enhetskyrkan. Visserligen hade denna utveckling på många punkter redan föregripits. Så var exempelvis fallet i Kumla. Men nu fick utvecklingen en helt annan bredd och offentlighet än tidigare.

Upptakten var i korthet följande. Representanter för de fria nattvardsföreningarna inom Örebro län och några angränsande socknar i Värmlands län samt tre personer särskilt inbjudna, ibland den kyrkoherde Falk, samlades i december 1872 i Örebro för överläggning.

Problemet var det att man av samvetsbetänkligheter ansågs hindrade "att taga H. Nattvard af en lärare, som man ej kunde hålla för en broder i Christo och dertill gemensamt med dem, för hvilka Nattvarden tydligen icke är ämnad". Därför ansåg man det vara nödvändigt med enskilda nattvardsgångar. Det hade emellertid blivit svårt att skaffa troende präst särskilt sedan pastor Fernholm slutat sin tjänst.¹⁴²⁾ Bakom detta ligger att pastor Andreas Fernholm i maj 1872 begärt och fått avsked från sin tjänst i Värmlands Ansgariförening och tillika med detta också från sin deltidstjänstgöring i Örebro läns Ansgariförening. Han avgick även från prästämberet och övergick till baptisemen. Fernholms tjänst hade dels bestått av reseombudsverksamhet dels av att han ledde en missionskola i Kristinehamn. Reseombudsverksamheten kom att bli den viktigaste uppgiften varvid han också ofta betjänade vid så kallade fria nattvardsgångar. Hans reseverksamhet kom huvudsakligen att ske under år 1871.¹⁴³⁾

142. Hermansson 1968, o.s.a. s. 101 ff. Den närkisk-värmländska nattvardsrörelsens utveckling är första gången skildrad i Hermansson, Församlingstankens framväxt i Närke. Hrifrån citerad av Bredberg 1948, Martling 1958, Gustafsson 1962 och Walan 1964. Citatet ur protokollet är avtryckt hos Hermansson.

143. Walan, Fernholm och Frikyrkan, s. 38 ff, 42 ff. Utsträckningen av Fernholms verksamhet som nattv. förvaltare vid fria nattv.gångar analyseras. Enl. Walan betjänade Fernholm "i långt mindre utsträckning än man tidigare kunnat tro". Jmf. Martling, o.s.a. s. 146.

Nu hade det emellertid för nattvardsföreningarna blivit för glest mellan nattvardstillfällena. Detta missförhållande måste rättas till, samtidigt som gemenskapen inom rörelsen behövde stärkas. Mötet beslutade därför att hos Kungl. Maj:t petitionera om att en präst skulle få anställas för att betjäna dessa nattvardsföreningar. På Falks förslag skulle denna petition inlämnas först till EPS med begäran att Stiftelsen som "känd corporation" skulle frambära petitionen till Kungl. Maj:t. Om det visade sig vara omöjligt att erhålla en präst till ifrågavarande tjänst, beslutades att varje förening skulle utse var och en sin egen nattvardsutdelare, som skulle vara lekman.¹⁴⁴⁾ Fosterlandsstiftelsen avtog när Falk till sammans med fabriker Halldin och kolportör Odell personligen överlämnade petitionen till Stiftelsens styrelse. Motiveringen var att Stiftelsen skulle verka i överensstämmelse med den bestående kyrkliga ordningen.¹⁴⁵⁾ Oviljan mot förslaget var dock kanske inte enbart principiellt betingad. Ville man männe inte söka stävja den radikaliserings i frikyrklig riktning som man befarade från Närke och Ö.Värmland?² Fernholms verksamhet kan ju ex.vis inte ha försiggått oförmärkt.

Trots avslaget började man ändå att efterforska om lämplig präst. Falk sökte få Waldenström att ta uppgiften. Men förgäves.¹⁴⁶⁾ Så småningom bejakade S.M. kandidaten Gustaf Willén Kallelsen. Man fullföljer därför sitt beslut och går till Kungl. Maj:t med sin ansökan. Den 13 juli 1874 lämnades petitionen till Konungen.¹⁴⁷⁾

Skrivelsen är undertecknad av 13 män, samtliga lekna med fabriker H. Halldin som första namn. Prästerna Falk liksom E. Läftman har dragit sig tillbaka. Kungl. Maj:t remitterade petitionen till domkapitlen i Strängnäs och Karlstad för yttrande. Domkapitlen avstyrkte bifall och den 15 jan. 1875 kom Kungl. Maj:ts slutliga besked. Ansökan bifalles ej.

Redan den 8 april 1875 beslutade sig då nattvardsföreningarna att fira nattvard "utan statskyrkopräst".¹⁴⁸⁾ Av nattvardsföreningarna hade blivit små friförsamlingar.

Detta är en starkt förkortad version av ett mycket viktigt skede i en utveckling mot en frikyrka. Falks roll i denna utveckling kan emellertid kompletteras.

Falk kände sig inte helt solidarisk med nattvardsföreningarnas representanter. Han infann sig till Örebromötet den 11 dec. 1872 "vänligt sinnad ehuru ej af föreningarnas åsikter". I samma belägenhet var enligt Falk även Läftman, Odell och fabr. Halldin.

144. Hermansson 1968, o.a.a. s. 103 ff.

145. EPS. prot. -SSA, 4/3 1873 par. 6, 11/3 1873 par. 5, SSA.

146. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 13/3 1873, WBA.

147. Hermansson 1968, o.a.a. s. 125 f.

148. Ibidem, s. 132.

Falk var dessutom redan från början tveksam om möjligheten att få se några praktiska resultat i denna fråga, men ville ändå inte säga nej när han utsågs till deputerad.¹⁴⁹⁾

Efter det redan tidigare skildrade besöket hos EFS hände något som inte tidigare är tillräckligt uppmärksammat. Deputationen begav sig den 12/3 1873, direkt efter avslaget från EFS till Kungl. Maj:t i enlighet med beslutet i Örebro. Statsrådet Gunnar Wennerberg uppvaktades. Denne tog emot deputationen mycket vänligt och gav följande råd. Först skulle en därtill lämplig person åtaga sig befattningen. Denne avlämnar ett intyg "att, i händelse Kungl. Maj:t låter honom behålla prestembetet och tjänsteårsberäkningen, han förklarar sig villig att såsom resepredikant med presterligt biträde betjena dem som af sådant vilja begagna sig".¹⁵⁰⁾

Detta förklarar det annars något gåtfulla handlings sättet att trots avslag från EFS genast börja söka efter en präst till nattvardsföreningarna. Till detta är även Wennerbergs positiva inställning värd att notera. Trots att Kungl. Maj:t sedermera avslog petitionen, märks även här Wennerbergs vilja att gå väckelsen till mötes så långt som möjligt.

När det gällde själva petitionen till Konungen har vi lagt märke till att endast lönnin skrivit under den. Att Falk saknas är mycket anmärkningsvärt, så mycket arbete som han lagt ned på denna sak. Men även här kan vi lämna kompletterande uppgifter, som ger en delvis annan bild.

När en präst åtagit sig uppdraget som nattvardsdeltagare och resepredikant kallades nattvardsföreningarna till nytt sammanträde.¹⁵¹⁾ Även Falk fick en inbjudan. På baksidan av denna inbjudan skriver han ett förslag till en petition till Konungen.

Det visar sig att detta utkast, så när som på några detaljer, är identiskt med den inlämnade petitionen.¹⁵²⁾

Det är alltså Falks förslag till petition som inlämnas. Låt oss därför med utgångspunkt från konceptet referera tankgångarna.

Till att börja med utgår skrivelsen från att, sedan sockenbandet lösts, det ofta förekommer nattvard i smärre kretsar med liktänkande från skilda församlingar. I konceptet står inte förtydligt att troende präst

149. Märk att samtliga deputerade nämnl. roseombudet i Ansg. för. Odell, Fabr. Waldén och Lyckoh. Falk av Falk inte bedöms vara ensa med nattvardsför. men ändå sänds som förtroendemän? A.P. Falk till Waldenström, WBA, 13/3 1873. Om de deputerade se Hermansson 1968, o.s.a. s. 106 ff. *WBA*

150. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 13/3 1873, *WBA*.

151. Hermansson 1968, o.s.a. s. 125.

152. Petition till Konungen. Utkast av A.P. Falk, IIIA. Den präst som avses i inbjudan är inte Gustaf Willén utan P. Arman Kretsdala. I Falks skrivelse till Konungen är det Arman som är aktuell inte Willén. Willéns ja på kallelse behandlas antagligen först vid sammanträde 22 maj 1874. Jmf. Hermansson 1968, o.s.a. s. 124 f.

därvid betjänar, vilket är tillagt i den slutliga skrivningen. I detta stycke är konceptet mera sant än den slutliga skrivningen. 153)

Denna nya frihet har fört det goda med sig att "icke så få" därigenom räddats från att övergå till sekterna, där de i ännu högre grad kunde få njuta av ovannämnda frihet. Men det hela kompliceras av att de troende prästerna inte hinner med att klara av dessa uppgifter vid sidan av det ordinarie arbetet.

Nu har "många bröder" ansett att liksom ordets predikan är fritt, så borde också nattvardens sakrament vara det. Men dessa bröder har gärna för enträktens skull velat försaka sin frihet, "och hafva alltså flera nattvardsföreningar inom Örebro och Karlstads Län beslutit att förena sig om antagande af en särskild prestman, som skulle turvis besöka dem och uppbygga med evangeliis predikan och sakramentsförvaltning. De vilja icke bilda någon särskild församling, utan endast begagna sig af den nämnda friheten, till dess den kyrkliga lagstiftningen möjligen kan besluta sig för sakramentens frigifvande enligt Iuthers egen åsigt och i överensstämmelse med evangeliis anda".

Hrefter avslutas konceptet med anhållan om att "prestmannen Arman" skulle få behålla sitt prästämbe och åtnjuta tjänsteårsberäkning, när han nu enligt bifogat intyg förklarar sig villig att åtaga sig tjänsten. Och det tillfogas att han naturligtvis med avseende på lära och leverne även i fortsättningen lyder under det konsistorium vars stift han tillhör. 154)

Vi har tidigare sett att Falk inte helt är ense med nattvardsföreningarna i deras intentioner. Vad gällde denna oenighet? Det visar sig enligt ett brev till Waldenström att Falk blivit rädd för att de väckta i sin starka kritik av statskyrkan skall gå ur den, att prästämbeet skall bli obehövt. Utvecklingen har enligt Falk gått så långt att faran är överhängande att utvecklingen skall ta denna vändning, ja nästan oundvikligt kommer att göra det. Falk anser nu att det gäller att följa med utvecklingen så länge som möjligt för att förhindra en brådstörtad utveckling och "låta använda prester, så länge de vilja begagna dem". 155)

153. Hermansson 1968, o.a.s. s. 87 f, 105.

154. Petition till Konungen. Utkast av A.P. Falk, H.A. Jmf. detta med den slutgiltiga petitionen. Hermansson 1968, o.a.s. s. 125 f.

155. "Då nu Kongl. Maj:it beviljat sekterna så stora friheter i sitt förslag till dissenterlag, som tvifvelsutan blir antaget, så tyckes det viktigt att göra det lutherska kvarblifvandet i Statskyrkan så litet tryckande som möjligt, och då rörelsen går utför ett sluttande plan till prestembetets obehöfliggörande, så tyckes det nödvändigt att följa ja med rörelsen så länge som möjligt för att hejda brådstörtandet och sålunda låta använda prester, så länge de vilja begagna dem." A.P. Falk till Waldenström, WBA, 17/3 1873. Falk ber i detta brev Waldenström att åtaga sig sysslan som nattvardsförvaltare åt nattvardsföreningarna.

Det är med denna bakgrund vi får se Falks förslag till petition. När Falk skriver förslaget är han inte längre en väckelsens avantgardist. I stället söker han bromsa en utveckling, som han börjat att frukta, nämligen "prestembetets obehöfliggörande". Skrivelsen kan därför från Falks sida ses som ett försök att stoppa en annars oundviklig utveckling, där prästämbe och kyrka blivit obehöfliga. Falk följer med på det sluttande planet så mycket som han någonsin förmår. Lyckas petitionen blir det åtminstone ingen öppen separation.

Och därför är det naturligtvis ingalunda säkert att Falk i detta läge odelat sympatiserar med grundtankarna i den petition han själv skrivit. Kanske han till och med känner det tungt att nattvardsföreningarna så strängt håller på sina enskilda nattvardsgångar. Och det är inte säkert att han innerst inne vill att nattvardens bruk skall bli lika fritt som ordets.

Vi kan alltså konstatera att Falk trots sin starka kyrkokritik, grundad på hans kyrkosyn, ändå känner bundenhet vid kyrkan. Men några bestämda slutsatser hur Falk innerst inne tänkte kan vi ännu inte dra. Falks håg är nämligen delad och han har därför svårigheter att vara och tänka konsekvent.

En episod från Hallsberg år 1876 får illustrera vad vi avser. De "troende" i Hallsberg hade slutit sig samman för enskilda nattvardsgångar helt i enlighet med Falks godkännande. Som "troende präst" och med ett odelat förtroende i dessa kretsar hade Falk givit dem medgivandet att fira nattvard utan präst om troende sådana inte fanns att tillgå. Men när de "troende" utnyttjade möjligheten att fira nattvard enskilt utan präst, blev Falk mycket stött och förorrättad. Det hela går Falk så djupt till sinnes att hans gode vän Edvard Thermanius kände sig föranlåten att skriva ett försonande brev till Falk för att allt skulle bli bra igen.¹⁵⁶⁾

Man kan slutligen med skäl fråga sig varför Falk inte skrev under den petition som han själv utformat. Svaret på den frågan kan inte med säkerhet givas. Möjligen kom representanterna för nattvardsföreningarna överens om att det i detta läge inte var taktiskt att någon präst gick i bräsch för denna sak (varken Läftman eller Falk skrev ju på). De nattvardsföreningar som ytterst hade behovet av en präst skulle själva komma med begäran.

156. Edvard Thermanius till Falk, HIA, 18/12 1876, JHA.

Inom parentes skall här slutligen tilläggas att Stiftelsen, trots Falks till det yttre "radikala" hållning i denna fråga, ådagalagd bl.a. genom hans besök hos Stiftelsens styrelse, ändå har ett odelat förtroende för honom. Falk kallas år 1874 till föreståndare för Stiftelsens yttre mission, efter det att pastor Kerfstedt och prosten Charleville avsaigt sig. Falk avböjer emellertid detta erbjudande.¹⁵⁷⁾

Förklaringen är troligen den att Stiftelsen vid denna tidpunkt visserligen hade tagit avstånd från de separatistiska tendenserna och i viss mån "fökyrkligats".¹⁵⁸⁾ Men å andra sidan utgjorde missionsföreningarnas ställning till Stiftelsen ett svårlost problem. Å ena sidan hade man de frikyrkliga tendenserna och å den andra kunde man befara att den planerade kyrkomissionen skulle dra vissa missionsföreningar bort från EPS.¹⁵⁹⁾ När så den på EPS inflytelserike J. Kerfstedt¹⁶⁰⁾ i det närmaste slutgiltigt avsägar sig erbjudandet att bli missionsföreståndare faller det sig lämpligt att vända sig till Charleville vars breda kontakter med missionsföreningarna dokumenterades i att han satt ordförande i Östergötlands

157. Brev från EPS' exp. till Falk, IMA, 12/11, 17/11 1874. EPS. prot. SSA, 10/11 1874 par. 3, 8/12 1874. SSA.

158. Furberg, Kyrka och mission i Sverige 1868-1901, s. 56.

159. Ibidem, s. 54.

160. EPS. prot. SSA, 27/10 1874. Kerfstedts inflytande på EPS visas bl.a. av ett brev till EPS där han riktar kritik mot kallelsen till missionsföreståndartjänsten. Styrelsen rättar sig därvid genast efter kritiken och avstår från att kalla kyrkoh. Sandberg, som enl. tidigare beslut skulle kallas om Charleville och Falk avsåde sig och utser i stället Kerfstedt ad interim. Avsägelseerna från Falk och Charleville hade kommit när Kerfstedt inkommer med sitt kritiserande brev.

Vad Kerfstedt efterlyser är en missionsföreståndare med djupa missionshistoriska kunskaper. Han säger sig inte veta av ngn i Sverige som har kvalifikationerna utan önskar att ngn lämplig yngre förmåga utbildas vid ngt missionsinstitut i Engl. el. Tyskl. för denna uppgift.

Följande utdrag som utgör en del av fortsättningen på brevet är att betrakta som ett klart underkännande av de föreslagna: "Klart är då, att en äldre person och i allmänhet en sådan som saknar det nödiga underlaget för en djupare missionsbildning, eller en som är föga bildbar, är härtill olämplig samt att den tid, som en dylik innehar ledningen af missionen, i mer eller mindre mån blir förfelad, oafsett den olägenheten att, när en sådan i någon mån börjat komma sig in uti missionen, så är hans kraft redan bruten, intresset förlamad, samt antingen har med en kanske rätt talrik familj komma att blifva missionen till en börda, eller ock Stiftelsen nödgas se sig om efter en ny missionsföreståndare för att, ifall man äfven då följer den af mig såsom oriktig ansedda metoden, ånyo göra samma erfarenhet." EPS. prot., SSA, 8/12 1874 par. 3. Bilaga. J. Kerfstedt till EPS' styrelse, SSA.

Ansgariiförening. Dessutom, och det är inte mindre viktigt, sökte han vid denna tid spela en förmedlande och utjämnande roll när Ansgariiföreningen med sina medlemsföreningar utvecklades i frikyrklig riktning.¹⁶¹⁾ När så Charleville tackade nej, vände man sig till en person som i Närke spelade samma roll som Charleville i Östergötland, nämligen A.P. Falk.¹⁶²⁾ Falk var ju dels ordförande i Ansgariiföreningen, dels sökte han som vi ovan sett innerst inne spela en förmedlande och dämpande roll inför missionsföreningarnas utveckling i frikyrklig riktning. Denna Falks roll var säkert Stiftelsens styrelse medveten om. Falks tidigare engagemang i EFS' styrelse, hans översättningsarbete för EFS' räkning, hans djupa förankring bland Stiftelsens ledande kretsar i Stockholm borgar för att styrelsen var informerad.

Falk och den nyevangeliska vänstern 1876 - 1877.

Den utveckling som vi ovan följt på regionalplanet i Närke och Värmland fortsatte nu på riksplanet. Även här blev Falk en av de ^{förgrundsfigurna} ledande. Men liksom han inte tidigare hade varit den pådrivande kraften, så blev han det inte nu heller. Här kommer P.P. Waldenström in i bilden som den ledande mannen. Sommaren 1872 gjorde Waldenström en längre resa i Närke och Värmland och lärde då känna den "radikala" inställning som där rådde. Detta blev anledningen till en gemenskap som allt mera fördjupades. Waldenström blev den ständigt på nytt kallade föreläsaren vid Ansgariiföreningarnas årsmöten.

Dessutom blev denna förbindelse utgångspunkten för Waldenströms nya inställning till nattvard och församling, vilket kom att få stor betydelse för framtiden.¹⁶³⁾

Örebro läns Ansgariiförenings årsmöte 1876.

Som ordförande i Örebro läns Ansgariiförening deltog Falk i årsmötet 1876, vilket skulle bli en förmönstring av det kända predikantmötet 1876. Även Waldenström var närvarande och yttrade sig i diskussionen.¹⁶⁴⁾ Här behandlades av "predikanter och andra vänner" dvs. enskilt och ej i sam-

161. EFS. prot. SSA, 27/10 1874 par. 4. Westerlund, Setterdahl, Linköpings Stifts Herdaminne I, s. 152 f.

162. EFS. prot. SSA, 10/11 1874 par. 3, ^{SSA}.

163. Bredberg, P.P. Waldenströms verksamhet till 1878, s. 305 f.

164. NR. 4/8 1876.

band med det offentliga årsmötet: "Med vad rätt samlas man för att fira Jesu döds åminnelse utan att därvid begagna statskyrkans präst?"¹⁶⁵⁾ Här är debattörerna mycket radikala. Man betonar att det endast är troende som har rätt att delta i nattvarden och konstaterar att "statskyrkan" inte är en Guds församling. Det är därför rätt att "annorstädes samlas omkring de heliga sakramentet, som för detsamma är stiftat". Det finns inget i Skriften som säger att just en präst skall utdela sakramenten. Men man kom överens om att då "en troende präst vore att tillgå, denna företrädesvis borde anlitas för utdelningen".¹⁶⁶⁾ Falk yttrade sig inte i denna diskussion.¹⁶⁷⁾

Predikantmötet i Stockholm 1876.

Samtidigt som de frikyrkliga strömningarna under 1870-talet växte sig allt starkare kom EFS' utveckling att karakteriseras av ett allt tydligare motsatsförhållande till dessa. Styrelsen valde, inför hotet om en frikyrklig radikaliserings, att söka konsolidera verksamheten i bekännelse-trogen riktning och i överensstämmelse med den bestående kyrkliga ordningen.¹⁶⁸⁾ Visserligen fanns det även en tendens hos Stiftelsen under den första hälften av 70-talet att söka närmare anknytning till de alltmera radikala missionsföreningarna. Kallelsen av Falk till missionsföreståndare kan ses som ett här aktuellt exempel på detta.¹⁶⁹⁾ Men inför den kommande utvecklingen blev detta utan betydelse. I och med Waldenströms försoningslära och hans syn på bekännelsen kom ett nytt stridsämne i förhållande till EFS i dagen. Stiftelsen kom nämligen genom sin bekännelse-trogna inställning i en direkt motsatsställning till Waldenströms försoningslära.¹⁷⁰⁾ Detta var ur enhetens synpunkt ödesdigert på grund av Waldenströms oerhörda inflytande inom väckelsekretsarna. På grund av denna splittring fick ingen offentlig debatt äga rum vid Stiftelsens årsmöte 1876. Splittringen skulle då alltför mycket komma i dagen.¹⁷¹⁾ Nattvardsgången i Uppsala pingsten 1876 under Waldenströms ledning gjorde att de

165. NP. 14/7 1876. Ekman-Ollén, Inre Missionens historia 3 delen, s. 867 f

166. NP. 4/8 1876.

167. Mot Bredberg, o.a.a. s. 332.

168. Furberg, o.a.a. s. 56.

169. Se s. ~~88~~ 87 f.

170. Bredberg, o.a.a. s. 225 ff.

171. Ibidem, s. 233 ff.

båda stridsämnen i viss mån synkroniserades. Ledaren för den nya läran blev också en företrädare för nattvardsrörelsen.¹⁷²⁾

15-18 augusti 1876, alltså blott en månad efter Ansgarilföreningens årsmöte, anordnades i Stockholm ett predikantmöte vid sidan av EFS. Initiativet låg hos Waldenström och hans meningsfränder. Mötet som samlade över 700 deltagare, bland dessa ett femtiotal präster, kom att bli en utomordentligt viktig milstolpe i den frikyrkliga rörelsens utveckling. Synpunkterna som kom fram blottade ofrånkomliga sprickor inom nyevangelismen och förebådade det oundvikliga utgåendet ur kyrkan.

Palk var naturligtvis med vid detta tillfälle. Hans ställning var i dessa kretsar grundmurad. Palk föreslås t.o.m. till vice ordförande för mötet men avstår sig.¹⁷³⁾

Huvudfrågan vid mötet var försöningsfrågan.¹⁷⁴⁾ Palk yttrar sig inte i detta ämne. Diskussionen förde inte heller med sig något nytt i förhållande till tidigare ställningstaganden. Den största betydelsen låg i den offentlighet frågan fick genom de många referaten från predikantmötet, samt att diskussionen visade att Waldenström inte längre stod ensam bakom den nya åskådningen. En rad präster med E.J. Ekman i spetsen slöt upp bakom Waldenström. Och flera av deltagarna i diskussionen vände sig mot tanken på Guds blickande. De följde alltså Waldenström i vad han lärde år 1872 men vägrade att förneka den en gång fullbordade försöningen.¹⁷⁵⁾

Bekännelseenheten, som var det sammanhållande bandet mellan väckelsen och kyrkan, hade blivit allt mer uppluckrad på grund av den nyevangeliska vänsterns inflytande.¹⁷⁶⁾ När därför samtalen över de uppställda frågorna inleddes med en diskussion som framför allt kom att beröra förhållandet mellan skriften och bekännelsen var detta ett närliggande samtalsämne. I diskussionen betonades skriftens företräde starkt. Men dessutom, och det är ett tecken på den sprängkil som var insatt mellan den nyevangeliska vänstern å ena sidan och Stiftelsen och Svenska kyrkan å den andra, kom också bekännelsen att starkt kritiseras som inte biblisk.¹⁷⁷⁾

172. Wala, Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet, s. 101.

173. Predikantmötet i Stockholm 15-18 aug. 1876, II Diskussionen, s. 4.

174. Bredberg, o.a.a. s. 238.

175. Ibidem, s. 244.

176. Ibidem, s. 239 ff. Wala, o.a.a. s. 105.

177. Pred. mötet 1876, o.a.a. s. 7 ff. Bredberg, o.a.a. s. 238 f. Wala, o.a.a. s. 104 ff.

Hur kritiskt den nyevangeliska vänstern redan upplevde sitt förhållande till den svenska kyrkan visas av att brännpunkten i diskussionen kom att bli huruvida det var möjligt framför allt för en präst att stanna kvar i kyrkan eller ej. Frågan togs upp av pastorsadj. Leuwgren som menade att de präster som inte ansåg sig kunna utlägga skriften efter bektännelsens norm borde avgå på grund av att de med "helig ed" hade bundit sig vid denna. Yttrandet var direkt riktat mot Waldenström och kom att utlösa en livlig diskussion.¹⁷⁸⁾

Några ord av Waldenström får visa hur stämningläget var. "Man har frågat mig: Huru kan du stå kvar i kyrkan? Derpå vill jag svara, att när separationen skedde år 1858 och 59, då ropade alla i korus: "Hvarföre stannen I icke kvar, till dess I blifwen utdrifna? Hvarföre stannen I icke kvar, såsom Kristus och Luther gjorde?" Nu säger man tvärtom: "Hvarföre går du icke ut? Huru kan du stanna kvar?"¹⁷⁹⁾

Falk yttrar sig omedelbart efter ovannämnde Leuwgren och tar genast upp den kastade handsken. Till att börja med anser Falk att vad som gäller prästen också gäller församlingsmedlemmarna. Därför "om det kan bewisas, att presten måste gå ut så följer deraf, att församlingsmedlemmarna också måste gå ut". Falk menar vidare att man måste "vara något moderata i fråga om fullständig öfverensstämmelse i alla detaljer, såväl när det gäller presten som församlingsmedlemmen". Och han menar att först då "man nekar hufvudsanningarna, då bör man göra såsom baptister och metodister, de gingo ut ur kyrkan, då de icke längre kunde lära som hon i fråga om dopet och helgelsen".¹⁸⁰⁾

Waldenströms sätt att bemöta Leuwgren har en helt annan karaktär, ja kan t.o.m. anses vara riktad mot Falks synpunkt att öfverensstämmelse i huvudsakerna vore huvudsaken för ett förblivande i kyrkan. Genom att anföra citat ur bektännelseskriterierna och ur Luthers skrifter sökte han påvisa att dessa även i huvudsakerna innehöll motstridiga uppgifter. T.o.m. "i sådana stycken som rättfärdiggörelsen öfverensstämmer ingen af oss med våra bektännelseskriterier". Med detta ville han ha sagt att egentligen alla borde gå ur kyrkan om man följde Leuwgrens linje.¹⁸¹⁾

Falk avslutade sitt anförande med att hänvisa till Martin Boos som var präst i den katolska kyrkan: "Han stod kvar i kyrkan, ty han tänkte: Jag

178. Pred. mötet 1876, o.s.a. s. 16.

179. Ibidem, s. 24.

180. Ibidem, s. 17 f.

181. Ibidem, s. 21 ff.

will icke öfvergifwa mina får; jag har ett större ljus än de, men jag står qwar, till dess jag blir utkörd. Han följde sitt samwete! Och det wille jag säga såsom ett råd: hwar och en följde sitt samwete. Går någon ut, så må han göra det, står han qwar och väntar, till dess han blir utdrifwen, så låt honom stå qwar."¹⁸²⁾

Detta yttrande kan sägas ge uttryck för de flesta talarernas åsikt. Waldenström, ja t.o.m. pastor Sparreman som redan på 50-talet separerade ger uttryck för samma tankar.¹⁸³⁾

En annan huvudfråga gällde nattvarden. Frågan diskuterade under ämnesformuleringen: "För hvilka är Herrens Nattvard instiftad, och huru böra ¹⁸⁴ de kristna ställa sig ned afseende på nattvardswäsendet inom Statskyrkan?"

Diskussionen ¹⁸⁵⁾ visade att problemet om nattvarden hade bringats till en viss mognad. Den nyevangeliska vänstern var redo för en samfällid aktion. Diskussionen i denna fråga resulterade i att man beslutade att petitionera till Konungen, vilket kom att bli det viktigaste resultatet av predikantmötet. En kommitté tillsattes som snart skulle visa sig bli "exekutivorganet för de frisinnade lutheranerna, som icke längre kände sig företrädde genom EFS. Den blev det yttre tecknet på den nyevangeliska rörelsens faktiska splittring".¹⁸⁶⁾

Man var praktiskt taget enhälligt ense om att nattvarden var instiftad endast för Jesu lärjungar. Och en skarp kritik mot kyrkans nattvardspraxis med dess vanenattvardsgångar och bristande församlingstukt var ett stående tema. I huvudsak förordades att de kristna skulle separera från kyrkans nattvardswäsende och i lydnad för Guds ord mottaga nattvarden enskilt i små grupper. Om präst eller lekman där botjänade var ingen huvudsak. Diskussionen visade dock hur olika långt man kommit just i denna del av frågan.¹⁸⁷⁾

De troende prästernas ställning behjärtades och beklagades. Det fanns t.o.m. inlägg som kom att förebåda en kommande kritik mot dem. Predikanten G.F. Kjellins från Karlstad inlägg var kanske det allra skarpaste. Han frågar sig "hurwida nattvarden verkligen finnes i Statskyrkan eller icke". Och när det gäller de troende prästernas ställning säger han: "De få gärda omkring sig och göra allt hvad de kunna, på det att de för sitt samvetes

182. Ibidem, s. 18.

183. Ibidem, s. 24, 36.

184. Ibidem, s. 150 ff.

185. Referat i Bredberg, o.a.a. s. 332 ff, och Wala, o.a.a. s. 106 ff.

186. Bredberg, o.a.a. s. 335.

187. Pred. mötet 1876, o.a.a. s. 185 bl.a.

skull skola kunna blifva qwar. Säkert sitta de värre i klämman än de sjelfwa våga uttala."¹⁸⁸⁾

Om hur snabbt utvecklingen i denna fråga gått vittnar handlare Ramström från Stockholm. A propos predikantmötets åsikt att nattvarden endast är instiftad för Jesu lärjungar säger han: "För några och tjugu år sedan, då denna fråga först började komma på tal här, blef man alldeles förskräckt när någon började yttra sig i denna tonen, som t.ex. här nu skett wid detta möte. Jag war med under den tiden och instämde med pluraliteten uti att det war en gruflig willfarelse."¹⁸⁹⁾

Det är alldeles tydligt att nattvardsrörelsen i Närke-Värmland fått en mycket stark spridning i landet.

Av naturliga skäl kom diskussionen om nattvarden också att beröra församlingsfrågan. Gemenskapsmotivet i nattvarden i betydelsen de troendes gemenskap betonades nämligen starkt. Men en mera principiell diskussion om församlingen uppkom dock ej. Det var endast dr. Nyström, som ju var förtrogen med baptistisk församlingssyn, som mera ingående behandlade denna fråga. Nyström polemiserade mot Falk som hade sagt att "evangelii predikan är ett nådemedel lika viktigt som nattvarden, och kunna vi vara med der tillsammans med de otrogna, hvarföre då icke, när det gäller det andra nådemedlet, nattvarden?"¹⁹⁰⁾ "Guds ords predikan" säger Nyström, "är att samla stenar till byggningen; det andra: Nattvarden firande, är att få dessa uppbyggda. Församlingsgemenskapen är viktig för församlingens uppbyggande; för att få församlingen uppbyggd fordras församlingsgemenskap." Nyström refererar därefter till Luthers företal till Deutsche Messe för att få stöd för sin syn att "ecclesiolae in ecclesia" är i enlighet med reformatorns syn.¹⁹¹⁾

Att det är ett mycket avgörande steg man tar när man skiljer sig från kyrkans nattvardsfirande var man klara med. Frågan om separation från kyrkan låg hela tiden i luften. Hur allvarligt E.J. Ekman bedömde denna fråga vittnar följande ord: "Hvad nu beträffar nattvardsfrågan, så tror jag, att denna fråga blir den bomb, som förr eller senare skall spränga statskyrkans murar."¹⁹²⁾ Men bl.a. Waldenström ansåg "att separera ifrån ett inom kyrkan förekommande ondt är icke att separera från kyrkan".¹⁹³⁾

188. Ibidem, s. 178.

189. Ibidem, s. 186.

190. Ibidem, s. 186.

191. Ibidem, s. 161 ff. Utförligare referat i Wala, o.a.a. s. 106 ff.

192. Ibidem, s. 183.

193. Ibidem, s. 181, 169.

E.J. Ekman föreslår att man skall petitionera till Konungen i nattvardsfrågan. Detta blir också mötets beslut. För detta ändamål tillsattes den så kallade predikantmöteskommittén med Waldenström som ordförande. Övriga ledamöter blev kyrkoherdarna Meurling och Falk, lektor Elmblad, pastor August Lindström Israelsmissionen, komminister E.J. Ekman, predikanterna C.J. Nyvall och Svening Johansson, handlande Sven Johnsson Vinslöv, byggmästare J.W. Larsson, hovrättsrådet Retzelius och dr. E.W. Wretling.

I och med detta manifesterades väckelsens faktiska splittring. Här hade nu tillsatts en kommitté av en bred opinion inom väckelsen, utan att denna kommitté kände sig bunden av Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.¹⁹⁴⁾

Men hur stod nu Falk i denna fråga? En mycket viktig förändring i Falks ställning som en av de ledande inom väckelsen och kyrkoherde i Kumla håller på att inträda.

Falk var som vi ovan märkt kritisk mot kyrkans nattvardspraxis.¹⁹⁵⁾ Mer och mer kommer han underfund med att det är nattvardsfrågan som är kärnpunkten i problemet med Statskyrkan. Det måste helt enkelt göras något åt vanenattvardsgångarna, som enligt hans åsikt inte kan försvaras. Den lösning Falk kommer fram till är kommunionförhören. Rent praktiskt innebar detta förhör att Falk personligen eller hans troende kollega tog ansvar för den obligatoriska uppteckningen av nattvardsgästerna som föregick nattvardsgången. Därvid fick var och en som önskade gå till nattvarden ge skäl för sin kristna tro och prästen "gifva varning, uppmuntran och förmaning alltefter hvars och ens själstillstånd".

När predikantmötet hölls hade utvecklingen för Falks del gått så långt att han själv övertagit nattvardsuppteckningen och börjat per brev varna uppenbart ogudaktiga. Under påverkan av bland annat den utveckling frågan fick under predikantmötet och under nattvardskommitténs sammanträde 4-5 oktober samma år utvecklades nattvardsuppteckningarna till reella kommunionförhör enligt ovan. En bidragande orsak var också att det i februari 1876 bildades en nattvardsförening av åtskilliga personer i Kumla församling, där sakramentet förvaltades av lekmän. Denna förening hade bildats utan att man först frågat Falk till råds eller på något sätt tagit kon-

194. Bredberg, o.a.a. s. 335 f.

195. Se s. 83 # 29/11

takt med honom.¹⁹⁶⁾ I samband med detta kände Falk naturligtvis att utvecklingen definitivt höll på att gå honom ur händer och att något måste göras för att reda upp situationen. Den första nattvardsgången i Kumla kyrka enligt den nya ordningen med verkligt kommunionförhör hölls 18 nov. 1876.¹⁹⁷⁾

Orsaken varför Falk just började i nov. 1876 var enligt brev till Waldenström att han kommit i en akut samvetsklämma i nattvardsfrågan. Detta bestyrkes också av anteckningar i almanackan.¹⁹⁸⁾

Med ovan nämnda utveckling för ögonen måste man se Falks yttranden i nattvardsfrågan under predikantmötet. Vi möter en samvetsoroad man som nödgats intaga försvarsställning mot radikalernas påtryckningar. Han måste försvara sig varför han innerst inne vill stanna kvar i kyrkan och gör det på följande sätt: "Jag wille att bröderna skulle något behjerta en troende prests ställning i statskyrkan och om möjligt försöka att gifwa honom ett godt råd, om han skall gå ut från kyrkan eller icke, och om han skall lemna de sjelar, som han fått sig anförtrödda, för den skull att han icke i detta mål kan få allt såsom han wille efter skriften, om han bör lemna den hjord, som blifwit honom anförtrödd, och i stället låta en ulf, en legoherde öfvertaga hans befattning?"¹⁹⁹⁾ Frågan är retorisk. Falk vill inte lämna sin hjord. Men för att ytterligare rentvå sitt samvete för de radikala bröderna och för att visa på statskyrkans möjligheter anför han sina påbörjade kommunionförhör.²⁰⁰⁾

Men innerst inne vet Falk själv att hans kommunionförhör inte fungerat så att enbart troende infunnit sig till nattvarden. Därför driver honom hans inre att försöka försvara även de nattvardsgångar där otrogna deltar. "Widare wille jag och säga, att evangeliij predikan är ett nådemedel lika wigtigt som nattvarden, och kunna wi vara med der tillsammans med de otrogna, hwarföre då icke, när det gäller det andra nådemedlet, natt-

196. Vis. prot. 1878 fr. Kumla, SRA, Falks svar på Westerlinds frågor. Fråga 7.^{SdA} Kumla kyrko- och skolråds protokollsbok 1862-1896, KPA, 14/11 1876, par. 3.^{KPZ} Pred. mötet 1876, o.a.a. s. 158 f. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 11/12 1876, WBA.

197. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 11/12 1876, WBA.

198. Profitendo de sordibus ecclesiasticis circa coenam sanctam excessi. A.P. Falks alm. HA, 22/10 1876.^{HA} Cogitatione et corde de fortibus ecclesiasticis excessi. A.P. Falks alm. HA, 14/10 1876, HA.

199. Pred. mötet 1876, o.a.a. s. 158.

200. Ibidem, s. 158.

den. Nu är nattwarden instiftad för de troende, och om jag är troende, gör jag icke orätt uti, att jag går dit, och om andra, som icke äro troende, tränga sig dit, så är det icke min skuld." 201)

Bara några månader senare inför han trots detta stränga kommunionförf., där nattvardsgästernas antal nedbringas från 4-500 ibl. 700 till 0. 202)

Om Falk vacklar i nattvardefrågan, så är han dock mitt i sitt vacklande, ändå bestämd i sin vilja att stanna kvar i kyrkan: "Och der man har en troende prest och får höra ett godt skrifternål, då nattvard skall hållas, ser tror jag, att man gör väl, om man stannar qvar, ifall det nu är så att statskyrkan kan repareras." 203)

Falk tillhör därigenom den minoritet vid predikantmötet som strävar efter en förändring och förbättring av statskyrkan i syfte att den skall bli funktionsduglig igen. Han står i linje med pastor Vicander som yttrar följande: "Vi böra söka till att få kyrkotukt in i församlingen. Detta tror jag är rätta sättet, hvarpå det kan blifva möjligt att åtminstone i någon mån slippe det sorgliga förhållandet, att så många af dem, som lefva i uppenbar ogudaktighet, komma till nattvardsbordet." 204)

Den andra riktningen förordar ett utgående ur statskyrkans nattvards-gemenskap. Ja, den tanken låg snubblande nära att man helt skulle öfverge sin gemenskap med den förfallna kyrkan.

Predikantmöteskommitténs arbete.

Predikantmöteskommittén sammanträdde i Gävle 4-5 okt. 1876. Falk var närvarande. Här blev det tydligt att nattvardskommittén i realiteten var exekutivorganet för en nyevangelisk vänster som började följa en alltmer obunden linje i förhållande till Evangeliska Fosterlandestiftelsen. Nu beslutades bland annat om ett nytt predikantmöte i Stockholm nästa år, om särskilt initiativ från prästernas sida för att undkomma samvetakränkande i samband med nattvardsgångarna, om kontakt med skånska kommittén angående ett fritt kyrkomöte. Man beslutade också att börja ta emot missionsmedel. Huvudfröndet var dock petitionen i nattvardefrågan. 205)

201. Ibidem, s. 159.

202. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 11/12 1876, WBA

203. Pred. mötet 1876, o.s.a. s. 159.

204. Ibidem, s. 175.

205. Fredberg, o.s.a. s. 338.

Ett förslag till nattvardspetition hade uppsatts av Waldenström, men den slutliga skrivningen blev en kompromiss med en mera obestämd form.²⁰⁶⁾ Syftet med denna petition är det dock inte svårt att upptäcka. Man vill att nattvardens bruk skall bli fritt liksom ordets och att därför lagstiftningen förändras i enlighet med detta. Som skäl för denna förändring anföres många kristnas samvetenöd men framför allt Skriften och Luther.²⁰⁷⁾ Petitionen visar stor släktskap med bl.a. den av Falk skrivna petitionen av år 1874 från nattvardsföreningarna i Härje och Värmland. Att nattvardens bruk borde vara lika fritt som ordets är en grundtanke i båda petitionerna. Hänvisningen till Luther samt synpunkten att ökad frihet hindrar separatism likaså.

Man säger sig i nattvardspetitionen inte vilja separation. Tvärtom menar man att frisläppandet av nattvarden var att återställa en biblisk och luthersk ordning som bl.a. hade till syfte att hindra separatism och sekterism. Men trots detta måste vi säga att nattvardspetitionen står i direkt samband med den utveckling vi följt från den närkisk-värmländska nattvardsrörelsen till predikantmötet i Stockholm 1876. Petitionen är ett led i en utveckling där "ecclesiolan" får allt viktigare funktioner och alltmera synliggöres enligt "NT-mönster" på samma gång som "ecclesiens" betydelse förminskas. Man satsar inte på reform av statskyrkan utan på att i allt högre grad bereda möjligheter för troendesammanslagningens framväxt.²⁰⁸⁾

Nattvardspetitionen gick så småningom till folket för underskrift. När Waldenström och löjtnant Norlin lämnade fram petitionen till Konungen hade man fått 22.300 underskrifter.²⁰⁹⁾ Petitionen gick därefter ut på reniss till domkapitlen, som omsider samtliga avstyrkte petitionen. När Kungl. Maj:t i konselj 24/8 1878 avslog petitionen hade redan den frikyrkliga utvecklingen gått så långt att detta beslut inte kom att betyda så mycket eller ens väcka så stor uppmärksamhet.²¹⁰⁾

En svårartad spricka inom predikantmöteskommitténs egna led uppstod genom C.A. Mourlings tolkning av petitionen. Man menade att petitionen

206. Ibidem, s. 340.

207. Elman, Den inre missionens historia III:1, s. 1529 ff, där petitionen är avskriven.

208. Bredberg, o.a.a. s. 342 ff. Elman, o.a.a. s. 1529 ff.

209. Bredberg, o.a.a. s. 346. I sina minnesanteckningar skriver EW att EW, löjtnant Norlin och Falk överlämnar petitionen. Waldenström, Paul Peter Waldenströms minnesanteckningar 1838-1875. Samlade och ordnade av Bernhard Nyrén, s. 329.

210. Bredberg, o.a.a. s. 347 ff.

endast innebar begäran om rätt för präst att förvalta nattvard utanför kyrkorummet. Häremot avsågs inte samma rätt för lekman.²¹¹⁾

Hur var nu Falks inställning till petitionen och dess utformning? Gentemot Meurling var hans inställning klar. När han inbjöds av denne att "göra gemensam sak med honom vill han inte krypa in i hans kurra-gömma". För sin del kunde han nämligen inte "förneka det snarare Guds barns trångnål än den genomtänkta uppfattningen af Statskyrkans ställning till petitionen föresväfvade mig vid dess affattande". Så skriver han i ett brev till Waldenström av den 17/3 1877 och fortsätter: "Emellertid är ju Statskyrkan sjelf visst icke värdig att vara utgångspunkten."²¹²⁾

Dessutom utses Falk som deputerad och tillika ordförande vid petitionens överlämnande till Konungen. Övriga deputerade var Waldenström och löjtnant Norlin.²¹³⁾ Valet av Falk berodde troligen på att man därigenom ville påvisa en förment bred anknytning till petitionens synpunkter. Någon tveksamhet från Falks sida när det gäller petitionens innehåll kan vi inte förmoda.

Det föreligger därför en klar motsättning mellan Falks yttrande på predikantmötet 1876 i nattvardsfrågan och hans kyrkotaktsåtgärder i Kumla församling å ena sidan och hans agerande i predikantmöteskommittén å den andra. I det ena fallet sökte han reformera Statskyrkan i det andra kom han realiter att befrämja utgåendet ur henne.

Falk måste åtminstone så småningom ha märkt sitt dilemma. Ty när Waldenström påminner Falk om överlämnandet av petitionen, tydligen vill Waldenström klara av det hela så snart som möjligt, vet Falk inte hur han skall slingra sig för att slippa. Detta framgår av ovannämnda brev till Waldenström av den 17/3 1877. Falk ville på inga villkor gå i bräsch för denna sak. Falks rädsla och tveksamhet är så påtaglig att han som avslutning på brevet ursäktar sig med följande ord: "Herren allena gör hjertat vist, och inför honom allena hafva vi räknenskap och kunna så svårligen derföre bedöma hvarandras ställning. Hårföre retinete judicium! Jag måste vara såsom en däre och intet veta. Ack Herre, ljus, ljus! En gång blir det riktigt ljus."

211. Ibidem, s. 339 ff. Se även P.P. Waldenström till Meurling, 23/10, 20/11, 19/12, 30/12 1876 i P.P. Waldenströms brev 1858-1882, s. 43 ff

212. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 17/3 1877, WBA.

213. Ibidem.

Utvecklingen under år 1877.

Den nyevangeliska vänstern intog som vi sett Waldenströms syn på be-
kännelsen och visade stor sympati för hans synpunkter på försoningen.
Detta förde i sin tur med sig att förhållandet till den konfessionellt
bundna EFS blev allt mera kritiskt. För Stiftelsen var nämligen avvikelser
i läran en allvarigare konflikthanledning än frågan om de fria nattvards-
gångarna. 214)

Under år 1877 blev vänsterns förhållande till Stiftelsen, främst på
grund av bekännelse- och försoningsfrågorna, krisartat.

Upptakten var ett brev från Waldenström till Stiftelsens styrelse. I
detta brev föreslås vittgående reformer. Missions elevernas prästvigning
bör upphöra. Deras bundenhet vid Augsburgska bekännelsen likaså. Bakom
skrivelsen ligger ett försök att spränga EFS' bundenhet vid Svenska kyr-
kans bekännelse. Enligt Waldenström befrämjade nämligen denna bundenhet
"partisinne" och försvårade möjligheten till det som för all mission
måste vara det väsentliga nämligen att draga människor till Kristus obe-
roende av särmeningar. För Waldenström framstod bl.a. Moody's och Mac Alls'
okonfessionella verksamhet ^{som} idealisk.

Stiftelsens styrelse beslutar att motionen skall tas upp vid årsmötet
med avstyrkande utlåtande från styrelsen. 215)

Krisen förvärrades genom att Waldenström, samt några andra, av dogma-
tiska skäl stryks som Stiftelsens provinsombud. Detta skedde den 22 maj
1877. 216)

EFS' årsmöte hölls strax därefter nämligen den 5 juni 1877. Detta års-
möte artade sig till en kraftmätning mellan de olika ståndpunkterna, där
dock de konservativa segrade med bred marginal. Stiftelsen skulle även i
fortsättningen stå på evangelisk-luthersk grund. 217)

Falk kom även detta år att företräda den nyevangeliska vänstern. I
samband med Waldenströms utspel mot Stiftelsen i det brev som ovan refere-
rats, inkom även Falk å Ansgarieföreningens vägnar med ett brev, vari han
föreslog vissa förändringar i Stiftelsens missionsverksamhet och där han
anhöll om att förslaget skulle upptagas vid nästa årsmöte.

214. Se ex.vis Frågor rörande Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, s. 10 ff.

215. EFS prot. SSA, 24/4 1877 par. 8, 8/5 1877 par. 4, SSA.

216. Bredberg, o.a.a. s. 364.

217. Ibidem, s. 368 ff.

Waldenströms och Falks motioner behandlades samtidigt vid Stiftelsens styrelsemöte den 8/5 1877 och remitterades båda till årsmötet att även där behandlas samtidigt.²¹⁸⁾ Om Waldenström och Falk medvetet sänt sina reformförslag vid samma tidpunkt har inte kunnat utrönas.

Medan Waldenström argumenterade mot missionärernas prästvigning och mot bundenheten vid Augsburgska bekännelsen samt förfäktade att livet i Kristus måste vara mera värt än olika läromeningar, tedde sig Falks skrivelse helt annorlunda. För det första skrev inte Falk som privatperson utan som företrädare för Örebro läns Ansgariiförenings styrelse. Vi har emellertid därför ingen anledning att betvivla att Falk delade de åsikter som styrelsen givit honom i uppdrag att formulera.

För det andra handlade Falks skrivelse om helt andra ting än Waldenströms skarpa polemik. I Falks skrivelse föreslås att i samband "med stiftelsens institut en lekmannaskola inrättas eller institutet så småningom inskränkes till en sådan". Där skulle ges en mera enkel förberedelse för missionskallet, varefter de så utbildade missionärerna skulle såsom kolonister bosätta sig bland hedningarna. Orsaken till detta reformförslag sägs vara att många elever vid missionsinstitutet tröttnat eller befunnits sakna studiegåvor eller förlorat hälsan eller missionsintresset under sin långa förberedelse. Ändamålsenligheten i att söka bibringa ynglingar på några och tjugu år lärda studier under lång tid betvivlas. Dessa de bästa åren i en människas liv borde i stället användas i direkt missionstjänst.²¹⁹⁾ Som förebild för missionssträvanden i anförd riktning anför Falk Gossnermissionen. Denne ansåg att en vidlyftigare teologisk utbildning för missionärerna var onödig, samtidigt som han var kritiskt inställd till en utpräglad konfessionellt inriktad mission. Kolonisationsmissionstanken som sådan är emellertid hämtad från Ludwig Harms och Hermannsburgermissionens principer.²²⁰⁾

För det tredje skriver Falk "utan att vilja eller våga bestämdt ogilla de grunder hvarpå Stiftelsens Institut är fotadt".²²¹⁾

Den enda yttre likheten mellan Waldenströms och Falks förslag tycks alltså vara att båda behandlade missionsaken.

218. EFS. prot. SSA, 8/5 1877 par. 4, SSA

219. Ibidem, 8/5 1877 par. 5. Bil. Örebro läns Ansg. för. gm. A.P. Falk till EFS' styrelse. Furberg, o.a.a. s. 108, 163 f.

220. Furberg, o.a.a. s. 108, 163 f.

221. Se not 219.

Men frågan är om inte syftet med de båda skrivelserna är i stort sett detsamma. Om Ansgariiföreningens tanke skulle genomföras måste ju följden bli en breddad, mera grovmaskig, missionärsutbildning, där man inte har tid att fördjupa sig i speciella stridsfrågor och bekännelsefrågor. Här kunde det ju på intet sätt bli aktuellt med prästvigningar, när syftet var att utbilda missionärer, som skulle bosätta sig som kolonister bland hedningarna. Här måste livet i Kristus bli det som avgjorde. Det var ju också detta som Waldenström syftade till.

Stiftelsens styrelse såg också detta samband, vilket man kan se i utlåtandet till 1877 års konferens. Man fruktar nämligen att även Falk är ute efter att försvaga sambandet med Svenska kyrkan, varför man, trots att man inte har något emot kolonisationsmissionen som sådan, avvisar förslaget. Dock tilläggs att Ansgariiföreningen själv kan försöka realisera tanken om den har behov.²²²⁾

I samband med Stiftelsens årsmöte 5 juni 1877 hade man ett diskussions- eller predikantmöte 7-9 juni 1877. Vid detta möte behandlades huvudsakligen försoningsfrågan. Falk var en av deltagarna vid detta tillfälle och yttrade sig också i huvudfrågan. Här kan vi därför få en inblick i hur han tänkte i det då aktuella spørsmålet om försoningens innebörd.²²³⁾

Vi vet att Waldenström ansåg ett samtal mellan honom och Falk samt några andra präster angående försoningen var en milstolpe i hans egen utveckling. Detta samtal skedde i samband med Örebro läns Ansgariiförenings årsmöte 1871. Det var vid detta tillfälle som Waldenström enligt egen ut-sago blev slutgiltigt övertygad om att uttrycket "Gud är i Christo blidkad" står i motsatsställning till Skriftens sätt att se.²²⁴⁾

Waldenström mindes situationen på följande sätt: "På sommaren 1871 var jag ånyo på en predikoresa. Därvid besökte jag min gamle vän Axel Falk, kyrkoherde i Kumla. Vi voro förtroliga vänner alltifrån den tid, då han var lektor vid Nya Elementarskolan i Stockholm. Jag kom då en kväll att

222. EPS. prot. SSA, 22/5 1877 par. 4, Bilaga. Turberg, o.a.a. s. 164.

223. Redogörelse för öfverläggningarne vid det enskilda diskussions- eller predikantmötet 1877, i sammanhang med Ev. Fosterlands-Stiftelsens 21:sta årsmöte.

224. Bredberg, o.a.a. s. 135. P.P. Waldenströms brev I, s. 159 f, P.P. Waldenström till Moberg.

tala med honom i största enskildhet om försoningsfrågan, och vad jag tyckte mig ha funnit. Han blev högst förbluffad. Efter en stunds allvarligt samtal sade han. "Men försoningsoffret i den mosaiska gudstjänsten är dock ett bevis på Guds försonande i Kristi död." "Ja," tänkte jag, "där står det då verkligen." Falk och Waldenström slår då i bibeln men finner ej vad de söker. Waldenström säger då: "Nu var saken klar för mig själv."²²⁵⁾

Vi har ytterligare en källa som ger oss kunskap om Falks förhållande till försoningsfrågan. Det finns nämligen ett brev från Falk till Waldenström av den 18 maj 1874 bevarat, som behandlar försoningen.

Här skall vi lägga märke till att försoningsstriden år 1874 ännu var inne i sitt första skede. Det gällde nu striden kring frågan "Gud - icke försonad".²²⁶⁾

I ovannämnda brev intar Falk en mellanställning, där han egentligen inte söker tränga in i problemet som sådant, men där ändå hans grundinställning kommer till uttryck.

Falk anser principiellt att det är lönlöst att förnuftsmässigt komma till klarhet i försoningsfrågan. Udden är på ett fint sätt riktad mot Waldenström och hans förmenta tendens till detta. Falk menar att skriften står högt över vårt förnuft och därför ter sig dunkel för ett människoöga.

Men brevet har också en programförklaring. Det gäller att hålla sig till det som står i Skriften. Då vi gör detta löser sig många problem. Partier som stått fientliga till varandra skulle kunna enas. De skulle enas i de stora huvudsanningarna "förtappade syndare frälste af nåd genom Jesu Christi blod". Inför detta blir frågan hur detta sker oviktig. Svaren på detta blir mänskliga spetsfundigheter.

Trots denna förmedlande programförklaring märker man att Falk har Waldenströms utgångspunkt för sitt resonemang. Det är inte Guds vrede som kräver försoning genom Jesus Kristus, utan det är Guds kärlek som verkar genom Kristus.²²⁷⁾

Som vi märker blev det inga inträngande synpunkter i försoningsfrågan i detta brev. Syftet var också något annat. Falk ville lugna ned Waldenström i hans framfart.

225. Waldenström, o.a.a. s. 270. Falk minns situationen sålunda, "Jag minnes mycket väl, huru du 1872 om sommaren i Wisby gjorde den upptäckten, att på intet ställe i Skriften Gud står ontalad såsom försonad". Brev i koncept från A.P. Falk till Waldenström, ~~WA~~, odaterat.

226. Bredberg, o.a.a. s. 121 ff.

227. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 18/5 1874, ~~WA~~.

Vid diskussions- eller predikantmötet ger sig Falk på ett annat sätt in i sakfrågan. Även här är emellertid hans synsätt präglad av en förmedlande hållning, där han dock är starkt påverkad av de nya tongångarna.

Falk tycks erkänna den waldenströmska tankegången att Kristus inte på ett lagiskt sätt tillräknades alla våra synder genom sin död på korset. Synden avstraffas inte på Jesus för att Gud skall bli försonad. I stället ser Jesus "den dom, den död, som kommer öfver mig, och skyndar att ensam gå mot synden och strider mot henne och bär på det sättet såsom vår Frälsare all vår nöd, utan att derföre synden tillräknades honom, såsom han sjelf gjort henne".²²⁸⁾

I en tankegång som är typiskt waldenströmsk uttrycker sig Falk på följande sätt: "Jag will vidare erinra om de orden: "Denne är min käre son, i hwilken jag hafwer ett godt behag." Att Kristus skulle wara den, som synden måste tillräknas på det sätt, att den afstraffas på honom, det synes motsägas af dessa ord; ty då borde det snarare hetat: denne min Son skall uppbära all min wrede mot synden. Jag hemställer allt detta till de församlades bepröfwande ty jag är icke wiss."²²⁹⁾

Ytterligare ansluter han sig på ett bestämt sätt till den waldenströmska grundfrågan: Var står det skrivet? Skriftens ord skall avgöra inte människomeningar.²³⁰⁾

Men Falks tveksamhet är ändock, liksom i så många andra frågor, stor. Han anför även tankegångar som talar emot Waldenströms uppfattning. Hans huvudtanke är emellertid att det inte är så stor skillnad mellan de två riktningarna: "Ty wi hafwa en gemensam Frälsare, som wi å båda sidor bekänna, och då ingen grundsanning, såsom att wi äro syndare och behöfwa en Frälsare, att wi behöfwa helgas och födas på nytt, att Jesus är Kristus, Guds son o.s.w. förnekas; så äro wi ju i det wigtigaste öfwerensstämmande och kunna anse hwarandra såsom bröder."²³¹⁾

Vid predikantmötet i Stockholm 1-3 aug. 1877 anordnat av Predikantmöteskommittén med Waldenström i spetsen kom den aktuella bekännelsefrågan åter upp.²³²⁾ Anledningen varför frågan togs upp vid mötet var att Stiftelsen inte lät sända ut några missionärer som inte genom ed eller löfte betygat sin bekännelsetrohet. Detta innebar att vänsterns starka missionsintresse inte kunde kanaliseras, varför något måste göras. Resul-

228. Redog. f. disk. el. pred. mötet 1877 EFS, o.a.a. s. 66.

229. Ibidem. Jmf. Bredberg, o.a.a. s. 131 där Waldenström yttrar sig på ett likartat sätt.

230. Ibidem, s. 67.

231. Ibidem, s. 189 f.

232. Förhandlingar wid Predikantmötet i Stockholm den 1-3 aug. 1877, s. 267.

tatet av diskussionen blev att den predikantmöteskommitté som dagen förut valts och som bestod av Waldenström, Falk, Ekman, Nyström, Nyvall samt A.B. Beskow och Swen Jonsson som suppleanter²³³⁾ fick i uppdrag att i en skrivelse till EFS' styrelse begära a) om en broderlig samverkan mellan Stiftelsen och missionsvännerna i landet för att i hednawerlden använda de krafter, hwilka Stiftelsen icke hittills welat använda därför att de icke kunnat förbinda sig till den augsburgiska bekännelsen till alla dess delar; b) om den ändring i Stiftelsens stadgar, att hon må obehindradt till hednawerlden kunna utsända sådan missionärer, om hwilkas lif i Kristus, kärlek till Kristus samt nitälskan om själars förande till Kristus man är öfvertygad, fastän de ej i alla delar kunna beswärja den Augsburgiska bekännelsen.²³⁴⁾

Falks yttrande i denna fråga är av intresse. Markerat står han på vänsterns sida i förhållande till Stiftelsen. Klart sägs att "de i åtskilligt hafwa olika uppfattning, såväl om läran som de kyrkliga förhållandena" (understrykn. av förf.). I bekännelsefrågan och dess förhållande till utsändning av missionärer definierar han sin ståndpunkt sålunda: "Wi böra i detta afseende ställa oss på samma fria ståndpunkt, som missionssällskapet i England, hwilket på missionsfältet har baptister, metodister och andra bekännelser, som alla verka med wälsignelse, så att själar blifwa förda till Kristus. Från den friare synpunkten måste wi se saken, och då är hufwudsaken den att känna och älska Kristus, som gaf sitt lif för oss, icke att hålla på enskilda meningar i trosuppfattningar." Vänsterns tros- och livslinje får här ett fullödigt uttryck. Falk får också genast medhåll av Waldenström.²³⁵⁾

Men på samma gång varnar Falk för ett ringaktande av Stiftelsens syn med bl.a. följande ord: "Men det will jag säga, att wi böra akta oss för allt sådant som skulle ingifwa den uppfattningen, att wi anse våra andra bröder så att säga icke lika uppriktiga inför Herren eller lika tillgifna Herren Jesus, fastän de i åtskilligt hafwa olika uppfattning såväl om läran som de kyrkliga förhållandena."²³⁶⁾

Vid predikantmöteskommitténs sammanträde i Örebro 8 och 9 jan. 1878 antogs ett av E.J. Ekman uppsatt förslag till skrivelse till EFS i ovan nämnd fråga.²³⁷⁾

233. Ibidem, s. 270.

234. Ibidem, s. 271.

235. Ibidem, s. 189.

236. Ibidem.

237. Protokoll vid den af 1877 års allmänna predikantmöte tillsatta kommitténs sammanträde i Gefle 4 och 5 dec. 1877 samt i Örebro 8 och 9 jan. 1878, jemte bilagor, s. 6.

Diskussionen vid predikantmötet hade visat hur närliggande tankarna på ett nytt missionsinstitut var. Man ville emellertid först ge Stiftelsen en sista möjlighet att ändra sin kurs i bekännelsefrågan.²³⁸⁾ Huvudpassusen i skrivelsen blir också ett ultimatum. "Innan de missionsvänner, hvilkas talan vi här föra, taga något afgörande steg, hafva de genom oss velat ställa sig i förbindelse med Evangeliska Fosterlandsstiftelsen samt räcka henne en broderlig hand till gemensamt arbete i nu antydd riktning ute i hednavärlden." Skrivelsens övriga innehåll formar sig till en skarp vidräkning med Stiftelsens hållning. Det anses ohållbart att vägra "begagna såda personer ute på missionsfältet som drifna af Kristi kärlek, velat för sina i mörker stadda hednabröder förkunna Kristi outgrundliga rikedomar, men som icke kunnat i alla delar besvärja eller med löfte förbinda sig till den augsburgska bekännelsen". Livet i Kristus måste vara mer värt än renlärighet.²³⁹⁾

Det svar som Stiftelsens styrelse angav på denna utmaning är klart negativt.²⁴⁰⁾

I denna fråga kan vi alltså konstatera att predikantmöteskommittén fungerade som en pådrivande kraft för att striden skulle komma in i ett avgörande skede. Möjligheter till kompromiss gavs inte. Om inte Stiftelsen följde vänsterns linje var splittring oundviklig.

Vi spårar mycket litet av Falks samförståndsvilja i denna skrivelse. Predikantmöteskommitténs sammansättning var också sådan att, om vi bortser från Falk, samtliga övriga ledamöter var tveklösa vänstermän som alla utom Nyström redan nästa år skulle sitta i centralkommittén för det nybildade Svenska Missionsförbundet.²⁴¹⁾

Trots detta skulle svaret på skrivelsen adresseras till Falk. Detta får liksom i fråga om nattvardspetitionen ses som ett försök att ge bredd åt de åsikter som framläggs.²⁴²⁾

238. Pred. mötet 1877, o.a.a. s. 192, 208.

239. Prot. Pred. möteskomm., o.a.a. s. 8 ff.

240. EFS. prot. SSA, 12/2 1878 par. 2, 19/2 1878 par. 2. ^{SSP} Ekman III:1, o.a.a. s. 1547.

241. Bredberg, o.a.a. s. 405.

242. Prot. Pred. möteskomm., o.a.a. s. 11.

Om predikantmötet 1876 kan sägas ha tangerat församlingsfrågan, så togs steget fullt ut vid predikantmötet i Stockholm 1-3 aug. 1877. En av huvudfrågorna lydde nämligen: "Hvad är en Kristi församling, och huru bör den vara ordnad?" Denna fråga sammanställdes med: "Kunna predikoembetets innehafvare i vårt land i allmänhet anses vara ordentligen kallade."

Att församlingen blott skall bestå av de troende förutsattes som en självklarhet. I övrigt byggs resonemanget upp genom att exempel från de nytestamentliga församlingarna drages. De med baptistiska tankegångar förtrogna Fernholm, Nyström och Sparrman spelade en stor roll genom sina konsekvent framförda synpunkter på troendeförsamlingen.²⁴³⁾ Ett tecken på hur långt utvecklingen gått är vidare att man inte längre diskuterar huruvida predikanterna är rätt kallade utan om prästerna. Man kom fram till att prästerna i allmänhet inte var rätt kallade.²⁴⁴⁾

I sitt yttrande förbigår Falk frågan om vad en kristen församling är. Men inte på grund av ointresse eller tveksamhet, tvärtom. Orsaken är att Waldenström och dr. Nyström redan sagt det väsentliga. Falk säger rent ut att när det gäller församlingsfrågan står han på Waldenströms och Nyströms m.fl. linje.²⁴⁵⁾

Vad har då Waldenström och Nyström sagt i nämnda fråga?

Waldenström uttrycker sig sålunda: "Kyrkan på jorden är nemligen, såvida man talar om den utvärtes gemenskapen, en samling af dem, som höra, tro och bekänna evangelii rätta lära om Kristus samt hafva hos sig den Helige Ande, hvilken helgar dem och verkar i dem genom ordet och sakramenten."

I fråga om församlingens förhållande till skenheliga och hycklare måste den enligt Waldenström tåla dem. Det går inte att urskilja dem från gemenskapen om de "endrägtigt hålla sig till samma lära samt hafva del i sakramenten". Här förutsätts alltså en troendeförsamling, där det dock inte kan undvikas att skenheliga och hycklare tränger sig in.²⁴⁶⁾

Nyström har samma utgångspunkt. Han säger: "Med en kristen församling kan då naturligtvis endast menas en församling af kristne." Därefter talar Nyström om den församling som Luther talar om i företalet till Deutsche Messe och understryker att den församlingstanke han själv förfäktar är luthersk.

243. Bredberg, o.a.a. s. 375.

244. Walan, o.a.a. s. 129.

245. Pred. mötet 1877, o.a.a. s. 122.

246. Ibidem, s. 178.

Nyström sätter upp några punkter vilka kännetecknar en kristen församling. Samtliga utgör en skarp kritik av den bestående kyrkan och har sin udd riktad mot den. Det viktigaste ur dessa punkter är följande.

1. "Ingen skall vara medlem uti församlingen af twång, utan alla skola vara det af fri wilja."
2. "I en kristlig församling skola inga medel insamlas med twång, och icke heller skall en kristlig församling emottaga några medel af staten, äfwen om staten skulle wilja erbjuda församlingen understöd."
3. "En kristlig församling bör icke inblanda sig i de borgerliga ärendena eller låta sina tjenare göra det." -
 "Ty derest wi begynna blifwa domare i äktenskapsmål, då har strids-hjulet gripit oss i ärmen och skall rycka oss med, så att wi måste döma öfwer straffet. Skola wi döma öfwer straffet, så måste wi ock döma öfwer lif och gods, då hafwa wi kommit med under hjulet och drunkna i werldsliga ärendens watten."
5. "Den ordning, som gäller för en kristlig församling, skall icke nöd-wändigt göras bindande för en annan. Detta är af wigt att bemärka. Här har wissierligen talats om gemensam ordning och gemensamma samfund, och det är nog godt att i wissa fall likhet anordnas, men jag tror icke, att man bör uppsätta såsom önskningsmål, att i alla förhållanden enformighet bör åwägbringas, ty enformighet medför ofta död."
6. "Slutligen skola embetena i en kristlig församling icke utdelas efter rang eller wärdighet." 247)

Falks ställningstagande för Waldenström och Nyström innebar realiter att Falk underkände praktiskt taget allt som förekom i den bestående kyrkan. Att detta var en artig gest mot Waldenström och Nyström, som Falk innerst inne inte ville stå för, motsägs av det sätt på vilket Falk behandlar det med församlingsfrågan hopkopplade spörsmålet av följande lydelse: "Samt kunna predikoembetets innehafware i vårt land i allmänhet anses vara ordentligen kallade?" 248)

Här utgår Falk mycket tydligt från den ovan nämnda församlingssynen. Han jämför "statskyrkan" med det judiska samfundet, detta inte på grund av att läran skulle vara densamma utan på grund av strukturen. Båda är en "blandning af kyrka och yttre samhälle", och detta är enligt Falks syn inget gott betyg.

247. Ibidem, s. 113 ff.

248. Ibidem, s. 122.

Sin utgångspunkt för hur kyrkan av idag organisatoriskt skall fungera tar Falk från Nya Testamentets exempel, vilket på samma gång resulterar i en nedgörande kritik av det bestående.

Falk hänvisar till Apg. 6 och påpekar att diakonerna tillsattes genom val av församlingen och de äldste, varefter de sistnämnda bad och lade händerna på dem. Detta förfaringsätt förutsätter Falk även vid tillsättningen av äldste. Därefter talar Falk om hur Timoteus fick sitt ämbete. Detta skedde genom handpåläggning av de äldste och av Paulus.

Allt detta är enligt Falk normerande även för oss, senare tiders kristna. Därför kritiserar han ordningen i den bestående kyrkan, där man inrättar prästgårdar utan att man vet om det finns någon som har gåvorna för ämbetet. Man gör "en kyrka på samma sätt som man inrättar ett borgerligt samhälle", genom att "bestämma embeten, och så inbjuda för förmånens skull personer att komma med, menande att liksom man kan lära sig med flit och för sin utkomst att blifva borgmästare eller krigare o. dyl. så kan man ock genom egna bemödanden inhämta de egenskaper, som behövas för att beklåda andliga embeten, - det är omöjligt".

I detta sammanhang uppmanar Falk dem som är övertygade om det felaktiga i att stå kvar i "statskyrkan" att snarast inrätta sig "efter Guds ord" utan att vänta på något gemensamt beslut.²⁴⁹⁾ Falk avslutar sitt yttrande med följande ord: "Porten, hvarigenom menniskor kunde inkomma i Kristi församling, blef efter Constantins tid för wid. Då barn konfirmeras och få tillträde till kyrkan, blott de hafva ett visst kunskapsmått af leror, så rekryteras kyrkan hvarje år på ett högst bedröfligt sätt, och det wäsentliga sker icke, som är att församlingsmedlemmarne lefwa i tros- och kärleksgemenskap med Kristus och hans församling." (Pm 124).²⁵⁰⁾ När man betänker att Falk var kyrkoherde i det regala Kumla pastorat förstår man hur känsligt detta yttrande var och hur närliggande tanken på ett utgående ur kyrkan ligger.

Som vi ovan sett kom Falk att tillhöra predikantmöteskommittén med uppgift att arbeta vidare med de frågeställningar som predikantmötet behandlat. Huvuduppgiften var att utarbeta en församlingsordning. Men även andra viktiga uppgifter hade tilldelats kommittén. Man skulle "widtaga åtgärder för bildandet av ett predikantseminarium".²⁵¹⁾ En begäran skulle skrivas och skickas till Stiftelsens styrelse angående åtgärder för att

249. Ibidem, s. 122.

250. Ibidem, s. 124.

251. Ibidem, s. 270, par. 15.

"män, hvilka drifne af Kristi kärlek vilja samla hedningar till Kristus, men hvilka icke Ev. Post. Stiftelsen anse sig kunna utsända, emedan de icke utan samvetets kränkning kunna i alla delar förbinda sig till den Augsburgiska bekännelsen" ändå skulle kunna användas.²⁵²⁾ Man skulle i samband med detta arbeta på frågan om det fanns möjlighet att ta hand om de missionselever, som Stiftelsen ansåg sig icke kunna använda för att tillsvidare söka använda dem inom landet.²⁵³⁾ Kommittén uppdrogs vidare att söka anordna ett fritt allmänt kyrkomöte.²⁵⁴⁾ Predikantmöteskommitténs uppgifter var således mycket vittgående, så vittgående att kommittén i praktiken hade fått förtroendet att föra vänsterns talan tills det fria allmänna kyrkomötet året därpå. Predikantmöteskommittén sammanträdde 4 och 5 dec. 1877 i Gävle och 8 och 9 jan. 1878 i Örebro.²⁵⁵⁾

Huvuduppgiften var som sagt församlingsordningen. Vid sammanträdet 8-9 jan. 1878 färdigställdes denna slutgiltigt. Följande är en avskrift av denna församlingsordning, så när som på de mängder av skriftcitat man hänvisar till.

Förslag till Församlings-Ordning.

Art. 1. Om Kristi församling talas i nya testamentet i tvåfaldig bemärkelse. Dels betecknar detta ord de heligas samfund eller samfundet af alla dem, som äro i Kristus; dels betecknar det en förening af kristna på en viss ort. I denna senare bemärkelse är det som ordet församling i följande artiklar användes.

Art. 2. En kristen lokalförsamling uppstår derigenom, att kristne sluta sig till samman till gemensam uppbyggelse, tukt och hjälp samt verksamhet för Guds rikes utbredande.

Art. 3. Församlingen upptager vidare till medlemmar sådana som tro på Kristus och äro döpta vare sig såsom barn eller såsom äldre.

Art. 4. Församlingen erkänner gamla och nya testamentets heliga skrifter såsom enda regel för en kristens tro och lära samt högsta regel för trons vandel.

Art. 5. För att uppfylla sin himmelska kallelse åligger det församlingen att under användande af de olika gåfvor, Gud förlänar, i andens enhet bruka de medel, som han till hennes uppbyggande gifvit, nemligen ordet, dopet och nattvarden. Allt användande af köttsliga vapen i Kristi rikes angelägenheter bör församlingen undvika såsom skriftvidrigt och förkastligt.

252. Ibidem, s. 271, par. 19.

253. Ibidem, s. 271, par. 21.

254. Ibidem, s. 272, par. 23.

255. Protokoll Predikantmöteskommittén, o.a.a.

Art. 6. På samma gång församlingen erkänner alla trognas rättighet och pligt att, hvar och en med den gäfvna han undfått, förkunna Herrens dygd, må hon enligt Guds ord särskildt kalla och utse tillsyningsmän eller Äldste, lärare, evangelister, diakoner och diakonissor till förrättande af de tjänster, som Guds ord dem till församlingens uppbyggelse anvisar.

Art. 7. Den närmare ordningen vid församlingens sammankomster såväl som vid dop och nattvard må församlingen sjelf bestämma, dock så att efter Guds ord allting skickligt och ärbart tillgår.

Art. 8. Församlingens angelägenheter afgöras medelst omröstning, deri församlingens alla till viss ålder komne medlemmar med lika rätt deltaga.

Åldern bestämmer hvarje församling särskildt för sig.

Art. 9. Om någon af församlingens medlemmar icke vandrar evangelium värdigt, bör han enligt Herrens ord och det apostoliska föredömet varda föremål för kärleksfull tillrättavisning samt, om han i sin synd framhärdar, ur församlingen uteslutas. Dock må han i församlingen åter upptagas, derest han ändrar sitt sinne.

Art. 10. För ombesörjande af gemensamma angelägenheter såsom inre och yttre mission, lärares utbildning, inbördes hjälpräckning m.m., må de särskilda församlingarna sluta sig tillsammans för att vid gemensamma möten öfverenskomma om de åtgärder, som anses vara af nöden. I de beslut, som fattas vid dessa möten, deltaga endast ombud, som blifvit af församlingarne för ändamålet utsedda.

Art. 11. Skulle kristne, som icke tillhöra en efter denna ordning inrättad församling, men dock äro för kristligt lif väl vitsordade, önska deltaga i församlingens nattvard, så må församlingen derom besluta.

Art. 12. Då enligt art. 4 den heliga skrift är församlingens högsta och enda regel, så följer deraf, att om något i dessa artiklar vid ytterligare pröfning skulle befinnas icke ega tillräcklig grund i Skriften bör sådant ändras.²⁵⁶⁾

Här föreslås alltså en församlingsordning som säges vilja bygga på Skriften. Det finns hänvisningar till sammanlagt ung. 200 skriftord. Skriften är den enda normen för en kristens tro och lära. Bekännelse-skrifterna är helt slojade. (Art. 4.)

Församlingstanken bygger på föreningskyrkotypen. En "församling" enl. församlingsordningens innebörd är "en förening af kristna på en viss ort" (1). Viljan att tillfredsställa baptisterna ligger säkert bakom att för-

256. Ibidem, Bilaga 2.

samlingsmedlem kan vara döpt som barn eller vuxen. (3) Tjänsterna i församlingen tillsättes genom val. (6) Helt genomförd demokrati i församlingen förutsätts vara i enlighet med Skriftens lära. (8) Att kyrkotukten betonas ligger helt i enlighet med nyevangelisk syn. (9)

Vad församlingsordningen skisserar är alltså mallen till en kongregationalistisk församling, som är byggd på Skriften enligt nyevangelisk vänstertolkning. Innerst inne söker man här förena en principiell bibeltrohet med synen på att "tros- och livslinjen" är det avgörande.

Falks utveckling i kyrkofrågan är påtaglig. Under stockholmsåren företrädde Falk mycket markerat en spiritualistisk kyrkosyn som han bar med sig som ett arv från Uppsala och som var den gängse i de nyevangeliska kretsarna. Denna tog sig uttryck i att han i anslutning till en i EFS grundläggande åskådning betraktade den osynliga ecclesiolan som den sanna kyrkan, vilken levde mitt i den synliga yttre ecclesian. Trots att Falk redan vid denna tid var kyrkokritisk kom därför aldrig de kyrkoorganisatoriska frågorna att få avgörande betydelse, utan Falk kunde, ohämmad av dessa frågor, befrämja de fria väckelserörelserna och den gemenskap som utgjorde en viktig beståndsdel i dessa rörelser. Falk kommer därigenom så småningom in i en utveckling där man alltmer söker synliggöra ecclesiolan genom att forma den efter "nytestamentligt mönster". Organisationsfrågorna får en allt större betydelse. Kyrkokritiken skärps. Av ecclesiolan blir en ecclesia som i allt högre grad ersätter den gamla kyrkoorganisationen.

I och med denna utveckling avspeglar Falk i själva verket den gren inom nyevangelismen som utvecklades i allt mera frikyrklig riktning.

När det gäller bekännelsefrågan är förhållandet likartat. Bibeln som enda norm betonas av den nyevangeliska vänstern på samma gång som bekännelse-troheten skjuts åt sidan. Falk delar detta synsätt.

Nattvardsfrågans utveckling inom den nyevangeliska vänstern i jämförelse med den syn Falk ådagalägger och står för i denna fråga ^{är} av avgörande betydelse. Falk delar nyevangelismens starka kritik av slentriannattvardsgångarna och bristen på kyrkotukt i samband med nattvardsbegåendet. Från och med okt. 1876 inför han sträng kyrkotukt i syfte att reformera statskyrkan. Men på samma gång synes han också följa med i den utveckling där kravet att nattvardsbruk skall bli lika fritt som ordets drives. Han står därför år 1876 bakom nattvardspetitionen som kräver denna frihet. Därmed befrämjar han realiter ett utgående ur kyrkan.

Det föreligger därför en klar motsägelse i Falks sätt att handla. I ena fallet söker han reformera kyrkan i andra befrämjar han utgåendet ur henne.

Dock visar det sig att hans första handlingslinje med kyrkotukt inom kyrkan kommer att bli den linje han väljer. Detta innebär ett avsteg från den

utveckling i frikyrklig riktning som han drivits in i redan under sina första år som kyrkoherde i Kumla och som han nu kommit så långt i. Detta avsteg följs av flera. När Kungl. Maj: t i och med anslaget på nattvardspetitionen sade sitt "hit men inte längre", medan samtidigt frikyrkoutvecklingen obönhörligt gick vidare, vänder Falk nämligen om. Den 8. och 9. jan. 1878, då predikantmöteskommittén har sammanträde i Örebro, är sista gången Falk uppträder som representant för den nyevangeliska vänstern. Okt. 1876 då Falk inför sina kommunionförhör är därför i realiteten en vändpunkt i Falks utveckling i riktning mot en större trohet mot Svenska kyrkans ideal.

Med denna utveckling för ögonen märker vi ännu tydligare att Falk även när det gäller församlings- och bekännelseförågorna inte är den som driver utvecklingen framåt. Han följer med. Ibland med tveksamhet. I försöningsfrågan är han påverkad av det nya men intar här medvetet och öppet en mellanställning. Det är dessutom psykologiskt väl förståeligt att Falk under de mycket radikala predikantmötena 1876-1877 inför mängdens tryck säger ting som han i en annan miljö och i andra förhållanden skulle ha sagt annorlunda.

Ironiskt nog kommer Falk att under 1878 få stå till svars inför sin biskop för det som markerade hans vilja till trohet mot sin kyrka, nämligen kommunionförhören i samband med nattvarden.

F. Biskopsvisitationen i Kumla 1878

Ovan skildrade kommunionförhör i Kumla församling kom att innebära en våldsam omvälvning av förhållandena inom församlingen.

Den första nattvardsgången efter personligt kommunionförhör innebar ett jordskred i nattvardsfrekvensen. Falk skriver själv i ett brev till Waldenström sålunda: "Gästerna voro något öfver 100 i stället för att eljest 4,5 á 700 plägat infinna sig."²⁵⁷ De låga siffrorna håller också i sig, ja t.o.m. sjunker ytterligare.²⁵⁸⁾

Sättet på vilket Falk genomförde sina kommunionförhör kom med naturnödvändighet att leda till konflikter med församlingsborna. Falk menade att nattvarden enbart var till för Kristi sanna lärjungar. Därför vägrade han dem tillgång till sakramentet som enligt hans mening var "brottsliga och okunniga". Dessutom varnade han och avhöll till en tid dem som enligt Falk "icke i sina gerningar visa sig såsom Guds barn och sanna Kristi lärjungar".²⁵⁹⁾

I praktiken kom inte de personer till förhör som enligt Falks mening var lastbara. Mellan 10 och 20 personer uteslöts från nov. 1876 - juni 1878 på grund av okunnighet. 4 av dessa hade efter visad bättre kunskap åter vunnit tillträde till nattvardsbordet. 2 personer uteslöts trots oklanderligt leverne. Åtskilliga hade "råd oaktadt, framträdt till nattvardsbordet och blivit delaktiga af sakramentet". En av dem som trots oklanderlig vandel uteslutits var riksdagsmannen Eric Olsson Sännersta.²⁶⁰⁾

Eric Olsson, som var född i Vissberga år 1816,^{260A)} satt under riksdagarna 1856-1858 och 1859-1860 som en av representanterna för Närke i bondeståndet.^{260B)} Han stod vid 1856-1858 års riksdag på deras sida som ville indraga biskopsämbetena och överlämna ämbetsgöromålen till domprostarna. Hans inställning till kyrkan måste under denna tid betecknas som kritisk.^{260C)} Liksom övriga närkesrepresentanter i bondeståndet företrädde Olsson liberala åsikter.^{260D)}

Eric Olsson kom i och med den nya riksdagsordningen att tillhöra lantmannapartiet, vilket parti under den nya riksdagsordningens första år är att betrakta som liberalt.^{260E)} Under sin aktiva period är Olsson ledamot i riksdagen ungefär varannan period, i strid med först bruksägare Gill och sedan

257. A.P.Falk till Waldenström, 11/12 1876, WBA.

258. Se s. 140 ff.

259. Vis. prot. 1878 fr. Kumla, SDA.

260. Ibidem.

260A. Helander, Riksdagsmannen från Sännersta i KJ 1941.

260B. Redelius, o.a.a.s. 61.

260C. Ibidem, s. 63 f.

260D. Ibidem, s. 61.

260E. Ibidem, s. 93.

119 A

Edvard Thermaenius.^{260F)} Det senare namnet vittnar om hur inflytelserik fri-
kyrkorörelsen blev i Närke. Thermaenius satt i riksdagen 1885-1887 och
1891-1893.^{260 G)}

Eric Olsson var skapt kritisk mot väckelsefolket och han gisslade deras
"privilegium att vara Guds barn".^{260 H)} År 1870 kom det till öppen konflikt
mellan Olsson och Falk. Falk utnyttjade detta år sin ställning som kyrkoherde
att få en av de sina, C.F.Dreborg, vald till lärare, organist och klockare
i församlingen. Dessutom uppträdde Falk under själva valet i viss mån par-
tiskt till förmån för Dreborg.^{260 I)} Detta redade Olsson till vrede. Till-
sammans med E.Welin och andra församlingsbor besvärar han sig hos Domkapit-
let över valet. Efter avslag hos Domkapitlet för de klagande ärendet vidare
till Kungl.Maj:t. Även här blir det emellertid avslag.^{260 J)} I besvärsskrivel-
sen förklaras en av de sökandena, den 29-årige J.P.Johansson, genom sina
betyg, sina prov och genom sitt "enkla värdiga uppträdande, samt genom
utmärkta rekommendationer från Pastor der han vistas" självklar till tjänsten.
Den 45-årige Dreborg, Falks man, förklaras vara för gammal. Snart nog
kanske genast finge man åter börja med vikarier. Detta särskilt som
Dreborg "säges hafva större böjelse för kolportörsverksamheten än för
skolan, hvilket äfven hans aflagda prof tycktes utvisa".^{260 K)} Som vi märker
visas ingen större uppskattning av kolportörsverksamheten.

Irritationen över valet av Dreborg satt i. Åren 1873 och 1874 motionerar
Olsson om ändrade lagar vid tilläggande av klockare, organist och skollärare.
Kyrkoherden hade enligt hans mening alldeles för stor makt vid dessa till-
sättningar.^{260 L)} Och år 1878 ger han öppet uttryck för sin upprördhet över
att inte kunskaper och skicklighet tas med i beräkningen vid tilläggningen
av läraretjänster i församlingen, utan att det på grund av Falks inflytande
helt avgörande är om de sökande "kunna ägera Guds barn".^{260 M)}

När Falk därför i samband med sina kyrkotuktsåtgärder ütleslöt Olsson
innebar dett en oundviklig konflikt.

Även konfirmanderna innefattades i kommunionsförhören. De fick redogöra
för sitt "hjerteförhållande till Herren vår Frälsare". "Vid dessa enskilda
samtal har jag velat lägga barnen på hjertat wådan af orvärdig nattvardsgång
likasom af att skrymtaktigt deltaga i konfirmationen, men jag har icke nyttjat
maktspråk utan de hafva fått efter fri överläggning framgå till konfirmation
och nattvard, men detta sista året till nattvard endast efter anmälan och upp-
skrifning hos läraren," skriver Falk till sin kontraktsprost i denna fråga.²⁶¹⁾
Detta betyder att samma ordning kom att gälla konfirmanderna som övriga för-
samlingsbor. Falk meddelar även att vid konfirmationen och nattvardsgången
1877 67 av de 124 barnen anmälde sig till nattvardsgång.²⁶²⁾

^{260F.} Helander, o. a. s. x.
^{260G.} Redelius, o. a. s. 161.
^{260H.} Inkomna skrivelser 1870 nr. 495, SDA.
^{260I.} Se s. 148 f.
^{260J.} Ibidem.

K

^{260M.} Se not 260 H.
^{260L.} Se s. 149.
^{260M.} Se s. 147 f.
^{261.} Vis. prot. 1878 fr. K-n. Fråga 3.
^{262.} Ibidem, Fråga 1.

Med Falks synsätt blev alltså även konfirmationen bortsett från nattvardsgången problematisk. Kruket låg i konfirmationsakten inte konfirmationsundervisningen. I konfirmationsakten ingick nämligen frågor som uppmanade konfirmanderna att betyga sin tro och sin vilja att införlivas med församlingen. Falk uppfattade konfirmandernas svar som slentrianmässiga. Kyrkan borde inte vara så släpphänt att hon rekryterade sina medlemmar bara på grund av att de genom konfirmationen hade ett visst kunskapsmått, som de inhämtat genom konfirmandundervisningen, medan det i övrigt inte fanns något som tydde på ett levande förhållande till Herren. Kyrkans port var helt enkelt för vid.²⁶³⁾ När det gällde själva konfirmationen inskräppte han därför "hvad synd det vore att med munnen svara ja på dessa viktiga frågor, om deras hjärtan äro främmande för Herren".²⁶⁴⁾

Redan när Falk i nov. 1876 inledde sina kyrkotuktsåtgärder fruktade han att det skulle bli strid. Med lättnad såg han att den första nattvardsgången med föregånget kommunionförhör avlöpte utan missöden.²⁶⁵⁾ Men det var bara lugnet före stormen. Oppositionen kom snart igång.

Tre personer, bland dem riksdagsman Eric Olsson, vilka trots oklanderligt leverne ändå betraktats som ovärdiga nattvardsgäster, vänder sig till kontraktsprosten J.A. Westerlind för att få en förändring till stånd. Kontraktsprosten tar parti för Falks motståndare. I ett brev till Falk påstår han sig ha erfarit att det är allmän missbelåtenhet med handhavandet av själavården inom Kumla församling. Och han menar att församlingsborna har skäl för sin missbelåtenhet. De åtgärder Falk vidtagit är nämligen olutherska. Kontraktsprost Westerlind ifrågasätter det riktiga i att efter ett kort religiöst samtal eller förhör "fälla ett så ofelbart omdöme om välkänd persons andliga lif, så att till och med dess medgifna eller vägrade bruk af nådemedlen däraf kan blifva beroende". Vidare förundrar han sig över hur Falk kan ha en så "påfallande lutning åt den separatism, för hvilken lektor Waldenström står i spetsen, och hvilkens fana du svurit med din underskrift". Falk var ju ändå bunden av sin tjänsteed. Härför borde Falks samvete reagera. Slutligen meddelar Westerlind att det nu är hans plikt att anmäla förhållandena för biskopen.²⁶⁶⁾

Utvecklingen gick nu snabbt mot en kris. Lister började cirkulera i

263. Pred. mötet 1877, o.a.a. s. 122 f.

264. Vis. prot. 1878 fr. Kumla, SIA, Falks svar på Westerlinds frågor. Fråga 1, SDA

265. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 11/12 1876, WBA

266. Willén, o.a.a. s. 65 f. Brev från kontr.prost Westerlind till Falk av den 25/9 1877 citeras.

församlingen för att få biskopsvisitation. Oron var stor i församlingen. Falk blir naturligtvis även han starkt oroad. Hans ostadighet och tvehägsenhet när det gäller de kyrkliga frågorna blir akut. Skall han stå kvar i statskyrkan eller gå ur för att helt kunna stödja de frikyrkliga strävandena? Skall han helt acceptera den waldenströmska försoningsläran eller ej? Tvehägsenheten är stor. Men mitt i allt detta har han i realiteten redan valt sida. I och med att han började med kommunionförhören hade han öppet visat att han ville reformera och stå kvar i kyrkan.

Så här motiverade han sitt ställningstagande i ett brev till Waldenström: "Trodde jag, det var Guds vilja, skulle jag nedlägga embetet hvad dag som helst. Men jag fruktar efter mig falsk lära på predikstolen, i nattvardsskolan m.m., kyrka och skolhus stängda för Guds ords rena predikan m.m." Brevet till Waldenström är i sin innerliga uppriktighet ett koncentrerat uttryck för hela Falks problematik. Därför återger vi det i sin helhet.

d. 14. maj 1878.

Dyre Broder!

Jesus vår Frid.

Ändtligen i går kom Stiftelsens svar, som här följer, sedan jag i natt genomläst det, väl vetande att det nog kommer framdeles i tryck, så att jag då åter får begrunda det. Mätte Herrens vilja ske i allt! Han har lofvat att föra de elända rätt. Ack, om jag hade mera visshet! Jag tycker mer och mer, att din uppfattning af försoningen är den rätta. Jag tycker, att de frikyrkliga sträfvandena äro riktiga, i synnerhet dessa sträfvanden till tolerans, enighet, kärlek, ödmjukhet, eftersättande af egna bimeningar. Och så åter kommer till följd af mitt för auktoritet mycket böjda sinne, min naklighet och rädsla för strid, der jag med mina svaga nerwer o mitt hetsiga temperament har svårt att ej förgå mig, och allra mest min brist på fast öfvertygelse, så kommer åter ängslan, tvifvel, ostadigheter. Herren hjelpe mig! Mycken oro är i församlingen med listors kringvändande för att få Biskopsvisitation. Så ligger den förskräckliga Konfirmationen som en mara öfver mig. Herren är dock min Herde. Lofvadt ware Hans namn! Han skall väl göra det. Trodde jag, det var Guds vilja, skulle jag nedlägga embetet hvad dag som helst. Men jag fruktar efter mig falsk lära på predikstolen, i nattvardsskolan m.m., kyrka och skolhus stängda för Guds ords rena predikan m.m. Vet ej, om jag kan komma till Fria Kyrkomötet d. 12/6. På vi ej vänta dig till Örebro d. 27, 28 juni? Tänk derpå. Skrif ett ord, om Gud så vill, till din bedröfvade, men dock i Herren glade broder Ax.Fk.

Helsa din Thilda o vännerna från Axel o Lotten.

Träffar du Ekman, helsa honom så hjertligt. Och om du ej kommer, bed honom komma till Örebro.²⁶⁷⁾

Det blev också biskopsvisitation. Den 3 och 4 juni 1878 visiterades församlingen av stiftets biskop Thure Annerstedt. Denna visitation har

267. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 11/12 1876, WBA.

blivit utförligt skildrad tidigare, varför vi här nöjer oss med att redogöra för huvudpunkterna.²⁶⁸⁾

Riksdagsman Eric Olsson tillsammans med 12 andra personer hade genom en skrivelse till biskopen blivit den direkta orsaken till visitationen. De klagande anförde att Falk i stället för att söka bygga upp församlingen genom sina åtgärder syntes "åsyfta en församlings upplösning". Som skäl för sin åsikt hänvisade de till "nattvardsbarnens undervisning och konfirmation, samt hans (Falks) bemötande mot församlingsmedlemmarna, då de anmäla sig till HH nattvardsens undfående".

När det gällde konfirmationen sökte Falk bryta ned denna genom att "han nästan öppet säger till barnen att de göra bäst uti att ingenting svara på de frågor, som höra denna akt till. En annan gång uraktlät han alldeles, enligt närvarande personers vittnesbörd, att framställa de föreskrifna frågorna."

När det gällde de vuxnas nattvardsgångar "förvägras många, hvilka städse hafva fördt en i allo hedrande vandel och derjemte äga en god insigt i Christendomens sanningar bruket af sakramentet: och om de ej helt och hållet förvägras det, så hafva de dock, utan något skäl, blifvit tillrädda att en tid afhålla sig derifrån".²⁶⁹⁾

I sak kom inte så mycket ytterligare att framdragas mot Falk under visitationen. Skriftliga intyg på att Falk under år 1876 inte framställt konfirmationsfrågorna hade inlämnats liksom ett skriftligt vittnesbörd från en församlingsbo hur Falk betett sig mot henne under kommunionförhöret.²⁷⁰⁾ Visitationen kom att till största delen bli en ordväxling mellan Olsson och Falk, där nattvardsfrågan och de uteblivna konfirmationsfrågorna blev huvudsaken. Detta sistnämnda, vilket Falk kategoriskt förnekade, kom i så hög grad att dominera diskussionen om konfirmationsläsningen, att den mycket viktiga frågan om hur Falk såg på konfirmationsakten helt kom bort. Övriga klagomål var mera allmänna. Falk var enligt Olsson "en partiman, som med hat förföljt alla, som icke velat ge sig till hans parti". Hans predikningar klandrades. Det fanns ingen reda och klarhet i Falks extemporering. Han upphävde sig vidare till domare över döda vid gravarna. Han lät "kringresande kolportörer och andliga äfven-

268. Redelius, o.a.a. s. 137 ff. Willén, o.a.a. s. 70 ff.

269. Vis. prot. fr. Kumla ~~SA~~, Litt. B, *SA*.

270. Ibidem, Bilagor.

tyrare och metodister, baptister m.m." predika i Kumla kyrka.

Falk inskränkte sig till att försvara sig för vad som lades honom till last. Han redogjorde för och försvarade sina kyrkotuktsåtgärder i samband med nattvarden. Som stöd för sina åtgöranden anförde han bibeln, Augsburgska bekännelsen, katekesen och kyrkolagen, som alla enligt Falks mening förutsatte att nattvarden var till för Herrens lärjungar. Detta var också vad Falk velat åstadkomma genom sina kommunionförhör. Syftet var ytterst omsorg om åhörarnas själar och eviga salighet.

När det gällde frågan om konfirmanderna tog man som vi ovan nämnt bara upp de uteblivna konfirmationsfrågorna, varför Falks inställning till konfirmationen inte berördes.

I övrigt försvarade sig Falk endast på anklagelsen att "kringresande kolportörer och andliga äfventyrare och metodister, baptister m.m." haft tillträde till kyrkan. Detta var enligt Falk inte sant. Han hade icke "tillåtit några från vår lutherska lära afvikande meningar förkunna eller läras inom församlingen".²⁷¹⁾

Biskop Annerstedt uppträdde sin vana trogen som fridsstiftare.²⁷²⁾ Erkännande Falks nit sade han sig ha en annan uppfattning i nattvardsfrågan. Prästen skall noggrant rannsaka och bereda människorna för nattvarden. Men "sedan presten genom bön, förmaning och undervisning framlagt Nattvardens betydelse och väsende, ansvarar sedermera icke läraren utan Nattvardsgästen sjelf för sin nattvardsgång". Biskopen menade att annars vore det fara värt att "de i sinnet hårdaste gå fram till nattvardsbordet, men de ömtåliga draga sig tillbaka". Detta senare främst med anledning av att Falk avrått konfirmanderna att gå till nattvarden. Nattvarden var enligt biskop Annerstedt ett "nådemedel" inte ett "lagiskt polismedel".

När det gällde anklagelserna mot Falk angående de uteblivna frågorna vid konfirmationen, ansåg sig biskopen inte ha kommit för att döma. Det låg församlingen fritt att fullfölja sin talan. Några direkta åtgärder med anledning av visitationen vidtog Annerstedt inte.²⁷³⁾

271. Ibidem.

272. Redelius, o.a.a. s. 139.

273. Vis.prot. 1878 fr. Kumla, S.M.

Vad biskop Annerstedt innerst inne tyckte kommer mycket tydligt fram i hans ämbetsberättelse vid prästmötet i Strängnäs 1879. "Uti en af Nerikes talrikaste landt församlingar har i afseende på nattvardsgång ett mycket bekymmerväckande förhållande inträdt. Till följe af pastors uppfattning af kyrkotuktens utöfning i presterskapets hand afhåller sig sjelf eller afhållas flertalet af till nattvarden oförhindrade ifrån dess bruk. Inom samma församling har ock under senare år inträffat, att flertalet konfirmerade icke ännu framgått till Herrans nattvard. Jag misskänner på intet vis upprigtigheten och värmen i detta nit, men har uttalat och kommer att uttala mitt ogillande af att sålunda förvandla ett det nya testamentets nådemedel till ett slags polisåtgärd i presterskapets hand." Protokoll och handlingar vid Prästmötet i Strängnäs 1879, s. 41. Annerstedts irritation över kommunionförhören skymtar även i hans ämbetsberättelse vid prästmötet 1885.

Falk gick alltså helskinnad ur visitationen och kunde fortsätta med sina kommunionförhör som tidigare. Seden med kommunionförhör upprätthölls under Falks hela tjänstetid, men upphörde därefter på grund av att "blott äldre förut kända församlingsbor anmäla sig till nattvardsgång".²⁷⁴⁾

274. Vis. prot. 1897 fr. Kumla, SDA. Ämbetsberättelse fr. Kumla till prästmötet i Strängnäs 1903, SDA.

Kap. 4

Kumlaåren 1879 - 1904A. Inledning

Falk hade, som vi ovan påvisat, visat solidaritet åt två håll. Dels var han den nyevangeliska vänsterns man, dels vill han vara kyrkan trogen. Denna Falks ställning kom som vi också sett att leda till allt mera orimliga konsekvenser. Både av yttre och inre orsaker tvingades Falk ta ställning åt endera ens eller andra hållet.

Trots Falks aktade ställning i den nyevangeliska vänster under 70-talet fanns redan då antydningar om att han skulle stanna kvar i kyrkan. När sprickan mellan kyrkan och den nyevangeliska vänstern blev allt ohjälpligare visade det sig att Falk valde att stanna kvar i kyrkan. Hans sista offentliga framträdande på den nyevangeliska vänsterns sida var predikantmöteskommitténs sammanträde i Örebro 8 o. 9 jan. 1878.

Men detta förändrade inte Falks arbetsmetoder i stort. Även efter år 1878 arbetade Falk efter samma mönster som tidigare. Han var synnerligen aktiv när det gällde gudstjänster ute i byarna men också flitig i sina framträdanden utom församlingen. I sistnämnda fall var det mest Ansgarieföreningens sammankomster och prästsällskapskonferenser hemma hos olika präster, som i Falk hade en flitig deltagare.¹⁾ Ännu år 1881 har vi en anteckning om nattvardsgång utanför kyrkorummet utan att därmed avses sjukkommunion.²⁾

Den nedtrappning av verksamheten, som vi så småningom kan skönja, förklaras enklast av att Falk började bli gammal och naturligen inte kunde hinna med lika mycket som förut. Falk avled den 18 maj 1904.³⁾

-
1. Sammanställningar ur A.P. Falks almanackor, BSA.
 2. Sönd. 20/3 1881 står antecknat i Falks almanacka: "Till Mossby skolas kl. 4 e.m. Nttv.g. 2 flickor från Finnerödja." A.P. Falks alm. HA, 20/3 1881, JH.
 3. Register över släkten Falk, IIA.

B. Falks nya ställning inom nyevangelismen

Falks betydelse för den religiösa utvecklingen på riksplanet minskade till en obetydlighet efter år 1878. Han kom att tillhöra de så kallade "troende prästerna" som stannade kvar i sin tjänst i statskyrkan även sedan Svenska Missionsförbundet stadgat sig och man började kunna skönja konturerna av en mera fast organiserad frikyrklighet.

Dessa troende präster, som tidigare ofta till och med stått i spetsen för den frikyrkliga utvecklingen, hamnade nu ohjälpligt på mellanhand. Man började så småningom öppet anklaga dem för bristande konsekvens. Ibland kunde tonen från frikyrkohåll bli verkligt skarp mot de troende prästerna. Här ett exempel: "De hafva för timlig utkomsts skull åtagit sig att vara banérförare för den ogudaktiga världshopen."⁴⁾

Belysande för Falks nya ställning är hans inlägg i en debatt i tidningen Hemlandsvännen år 1882. Upptakten till debatten var en artikel av Waldenström den 16/3 1882 där dennes kyrko- och prästkritik blir mycket skarpt accentuerad.⁵⁾ Flera troende präster upplever artikeln som en polemik mot deras ställning som troende präster och går i svaromål. Den huvudsakliga debatten förs mellan Waldenström och prästen i Linköpings stift Erik Rudberg. Under debattens gång avsäger sig Waldenström prästämbetet.⁶⁾

Falk griper in i debatten för att, med utgångspunkt från sina kyrko- tuktareformer i Kumla, påvisa att kyrkotukt i samband med nattvarden kan fungera i Statskyrkan, ofta t.o.m. bättre än i "mången nattvardsförening". Detta med anledning av att han uppfattade ett inlägg av Waldenström på det sättet att Waldenström menade att de troende prästerna inte kunde avskilja uppenbara syndare från nattvarden.

Falk pekade vidare på möjligheten att avvisa från konfirmationen "varje barn, som gjort sig känt för dåligt uppförande". Detta var tecken på att det även fanns möjligheter inom statskyrkan menade Falk och därför borde de troende gemensamt ge sig i kast med att söka reformera inom kyrkan i stället för att överge henne. Då skulle oändligt mycket kunna göras. "Därför har det synts mig", säger Falk vidare "som om den troende prästen skulle kunna uträtta mer för sanningen på den plats han står, än om han avträdde. Och ville de kristna hjälpa honom i stället för att klandra

4. HV. nr. 20. 1882.

5. HV. 16/3 1882.

6. HV. 6/4, 20/4, 4/5 1882. Wala, Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet, s. 286 f.

honom för att han gör så litet, så skulle ännu mycket mer kunna uträttas."⁷

Här ser vi alltså hur Falk söker försvara eller åtminstone påvisa de möjligheter som finns inom Statskyrkan. Tidigare var alltid udden riktad mot henne. Detta innebär en genomgripande förändring i Falks kyrkliga ställning.

I debatten blandade sig även Falks kusin provinsialläkaren i Högsby Arvid Moberger,⁸⁾ vars statskyrkokritik och kritik av de troende prästerna är, om möjligt, ännu skarpare än Waldenströms. Falk går genast i svaromål. Slutorden i Falks inlägg belyser hans inställning. Han skriver: "Man får i våra dagar bewitna, hurusom mycket göres och talas, för att de kristna, som skilja sig i en eller annan lärofråga, dock må vara eniga i arbetet på själars frälsning. Och åt sådan bemödanden må man ju glädjas af allt hjerta. Men under tiden kan man icke undgå att se, hurusom de yttre form-frågorna framställas såsom nya skiljemurar - Ack att Guds ära och själars väl mer och mer blefwe det mål, dit allas vår verksamhet syftade - många onyttiga ordstrider skulle då tystna af brist på tid och af brist på lust därför!"⁹⁾ (Understrykn. av förf.)

Bakom detta yttrande ligger dels ecclesiola in ecclesiatanken, varvid ecclesiolan betraktas som den sanna, osynliga kyrkan. (På denna ecclesiolism byggde även övriga troende präster i debatten.) Dels framträder den för den nyevangeliska vänstern typiska tros- och livslinjen. Denna senare tanke kommer ännu tydligare fram i ett brev till Waldenström den 26/2 1884. "När allt kommer omkring blir hufwudsaken i Kristendomen praktiken, men en sådan som går af tron på vår Herre Jesus, och hoppet om ewigt lif med honom, och som heter Kärlek ..."¹⁰⁾

Falks ändrade ställning inom nyevangelismen uppmärksammades i en öppen fråga i Hemlandsvännen till Falk i samband med ovan refererade debatt. Frågan lydde på följande sätt: "Öppen fråga till hr. A. F-ks besvarande. Hvad är orsaken till att hr. A. F-k på senare år fått så dåliga tankar om de fria nattvardsföreningarna? Högaktningsfullt S."¹¹⁾ Falks svar belyser

7. HV. 27/4 1882.

8. Arvid Moberger kom till Stockholm i jan. 1856 för att studera medicin. Fördes samman med den rosenianska kretsen genom sin kusin A.P. Falk. Moberger bevistade en bönesammanskomst som leddes av C.O. Rosenius och fick genom hans förkunneelse inom kort syn på den fria nåden i Kristus. Enligt Rodén, Olof August Welin, en småländsk läsarhövding, s. 59. Om Mobergers senare utveckling se Walan, o.a.a. s. 173 f.

9. HV. 1/6 1882.

10. A.P. Falk till Waldenström, WBA, 26/2 1884, se även 30/11 1881, WBA.

11. HV. 13/7 1882.

vad som ovan anförts. "Öppet svar till hr. S. Ni will weta hwad orsaken är hertill, att jag på senare åren fått så dåliga tankar om nattvardsföreningarna. Härtill måste jag swara med en motfråga: hwad är orsaken till, att ni så frågar? Men utan att afwakta edert svar will jag öppet aflägga den bekännelsen: Jag har inga dåliga tankar om den fria nattvardsföreningen; utan önskar jag af allt mitt hjerta, att mycken välsignelse genom den må tillströmma Guds folk. A. P-k."¹²⁾

C. Missionsföreningarnas i Kumla definitiva frikyrkovridning

Missionsföreningarna i Kumla utvecklades till allt större frihet och självmedvetande. Så småningom började man betrakta sig som fristående församlingar efter "nytestamentligt mönster".

Men detta var inte något för Kumla säreget. Utvecklingen hade i Närke och Östra Värmland redan från och med år 1875 gått så långt att åtskilliga nattvardsföreningar därstädes konsekvent firade nattvard utan medverkan av "statskyrkopräst". Man betraktade sig som friförsamlingar.¹³⁾

År 1878 hade man i Kumla helt och hållet vuxit ur den organisation som skapades 1861 genom Kumla Missionsförenings bildande.

Det naturliga centrum för den ursprungliga missionsföreningen var skolhuset invid kyrkan. Där skulle den första söndagen i varje månad "offentligt missionsföredrag af Guds ord hållas af Christligt sinnad Lärare eller lekman". Från skolhuset gjordes sedan avstickare till övriga delar av församlingen.¹⁴⁾ Sådana sammankomster i byarna eller rotarna av troende missionsvänner rekommenderades.¹⁵⁾ Det betonas vidare att man inte "obehöfligt" skall "afsöndra sig från" sitt "kyrkosamfund".¹⁶⁾ Man betraktade sig som "Kumlamissionen".¹⁷⁾

Falks almanackor visar emellertid att de andliga sammankomsterna var jämnt fördelade över hela församlingen,¹⁸⁾ varför skolhusets vid kyrkan centrala roll för väckelsen i Kumla måste ha varit kort. I stället visade de uppväxande föreningarna ute i byarna stark livskraft. Mycket snart började dessa leva ett eget liv organisatoriskt oberoende av den gemensamma missionsföreningen.

Vad som skedde år 1878 var att Kumla Missionsförenings stadgar helt skrevs om så att de skulle motsvara de aktuella förhållandena. Församlingens kyrkoherde Axel Per Falk var den som förde protokollet när detta skedde.¹⁹⁾

-
13. Hermansson, Enhetskyrka, Folkväckelse, Församlingsgemenskap, ¹⁸⁶⁸ s. 132 ff
 14. Kumla Missionsförenings grundstadganden, Grundstadg 4.
 15. Ibidem, Grundstadg 5.
 16. Ibidem, Grundstadg 6.
 17. Ibidem, Grundstadg 7.
 18. Sammanställningar, BSA.
 19. Stadgar för Kumla Missionsförening påbörjad 7 mars 1878 (tillika protokollsbok för Kumla Missionsförening 1878-1888). NHA.

Kumla Missionsförening betraktade sig nu som en sammanslutning av fristående kristliga församlingar, vars uppgift var att utgöra ett samband mellan de enskilda föreningarna. För detta ändamål hölls kvartalsmöten.²⁰⁾ Församlingar som kunde äga inträde i föreningen skulle bestå av medlemmar som "i öfverensstämmelse med Guds ord tro på och bekänna Gud och den han sändt Jesus Kristus, samt vinnlägga sig om broderlig kärlek och med lif och gemningar söka förherrliga Frälsaren, Jesus Kristus".

Troendeförsamlingsprincipen är som synes klart uttalad.

Vid det konstituerande sammanträdet 7 mars 1878 anmälde sig "följande serskilda församlingar eller föreningar".

Kumlaby	med 28 medlemmar.	
Södramos	" 17 "	
Hörsta	" 22 "	
Byrsta	" 21 "	21)

Vid sammanträde 13 april samma år utökades antalet med följande församlingar.

Brånsta	med 23 medlemmar.
Westa	" 23 "

När det gäller Hörsta och Brånsta församlingar känner vi också till deras särskilda stadgar, som för Hörstas del antogs 1879.²²⁾ Dessa stadgar är mycket avancerade. Till exempel anser man sig ha full rätt att förvalta sakramenten själva.²³⁾

Kumla missionsförenings utveckling visar alltså att den andliga verksamheten ute i byarna var av avgörande betydelse. Denna hade så småningom alltmera koncentrerats till skol- och bönhusen och konventiklarna i hemmen fick allt mindre betydelse.²⁴⁾ Samtidigt med detta hade den organisatoriska uppbyggnaden blivit allt fastare.

Intressant är att märka den utveckling frågan om fria nattvardsgångar tagit. Vi har ovan nämnt en nattvardsförening som grundades i Stene 1866. Men denna förlorade så småningom sin karaktär av nattvardsförening och uppgick i Byrsta missionsförening.²⁵⁾ Under inspiration av den nattvardsrörelse som spred sig i Närke och Östra Värmland kom företeelsen emeller-

20. Ibidem, 7/3 1878 par. 1, 3.

21. Ibidem, 7/3 1878 par. 6.

22. Ibidem, 13/4 1878 par. 1.

23. Handskriven skrift av skollärare Per Larsson vid minnesfesten av Hörsta skolhus- och missionsförenings sedermera kristliga församlings 50-åriga tillvaro 21 sept. 1914. KSA.

24. Sammanställningar, BSA. Falks alm. visar att han 1865-1878 hållit bönestunder på 37 platser i församlingen, medan siffran för 1879-1895 är 11.

25. Se s. ~~67~~ 69f.

tid snart tillbaka. Som vi sett blev det redan år 1875 mycket vanligt med fria nattvardsgångar utan medverkan av präst i dessa trakter och det synes oundvikligt att den radikala kumlatrakten dras med i utvecklingen.²⁶⁾

Så blev också fallet. I februari 1876 bildades en nattvarvsförening av ovan nämnt slag i Kumla församling.²⁷⁾ Var eller hur har inte gått att utröna. Emellertid var det ingen av de församlingar som tillhörde Kumla missionsförening som vidtagit detta steg. Men även dessa har börjat vackla i denna fråga och anser sig ha full rätt att, när tiden är mogen, börja med fria nattvardsgångar.²⁸⁾ Kanske är det hänsynen till Falk som ännu bromsar dem.

Men detta förhållande består bara under en mycket kort övergångsperiod. År 1879 skriver Falk: "Bland lutherska kyrkans bekännare finnas åtskilliga som i slutna brödrakretsar eller föreningar firar Herrens Heliga Nattvard."²⁹⁾ Men nu till de olika församlingarna.

Byrsta

Skollärare i Byrsta blev som vi ovan nämnt Jacob Jansson. Han valdes år 1876. Falk låg enligt uppgift bakom denna utnämning. Jansson blev genast medlem i Byrsta missionsförening. 1878 åtog han sig sekreterarsysslan, men var dessutom till gagnet även föreningens ledande man.³⁰⁾

Enligt en medlemsförteckning påbörjad den 22 februari 1878 hade föreningen 34 medlemmar.³¹⁾

Även om vi inte kan finna några spår av enskilt nattvarvsfirande i protokollen från 1878 till 1904, så kan vi dock räkna med att sådant förekom.³²⁾ I dessa protokoll finner vi att bidrag redan år 1880 sändes till

26. Hermansson 1968, o.a.a. s. 132 ff.

27. Visitationsprotokoll 1878 från Kumla församling, SDA, Falks svar på Westerlinds frågor. Fråga 7, SSA.

28. "I de församlingar hvaraf Kumla missionsförening består hafva ännu icke några nattvarvsföreningar ifrågakommit men de hafva friheten att inrätta sådana då behovet sådant påkallar." Missionsföreningarnas årsberättelser och stadgar för 1876 och 1877, SSA, Kumla Missionsförening, SSA.

29. Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs fr. Kumla 1879, SDA.

30. KJ. 1939, s. 18.

31. Namnförteckning på församlingsmedlemmarna i Byrsta påbörjad 22/2 1878, BMAK.

32. Protokollsbok 1878-1904, BMAK. J. Jansson representerar Byrsta när Örebro läns fria missionsförening bildas 6/9 1890. Hermansson, Församlingstankens framväxt i Närke, s. 108.

Svenska Missionsförbundet.³³⁾ Föreningen sökte inträde i Svenska Missionsförbundet efter beslut 24 juni 1889.³⁴⁾ Beslut om inträde i Örebro läns fria missionsförening skedde 28 maj 1891.³⁵⁾

Föreningen höll regelbunden kontakt med prästerna. Dessa kallades mycket ofta att komma för att predika.³⁶⁾ Av Falks almanackor framgår att Byrsta var den förening dit Falk oftast var kallad.³⁷⁾ Var det manne Jacob Jansson som låg bakom omsorgen om att förbindelsen med prästerna skulle upprätthållas? Märkligt är att föreningen inte förrän 1927 ändrade namn till Byrsta Missionsförsamling.³⁸⁾

Av de 34 medlemmarna i föreningen kom 7 från Stene.³⁹⁾ Siffran verkar liten med hänsyn till den andliga aktivitet som Stene givit prov på. Förklaringen på detta är att nya andliga rörelser, som vi här inte haft anledning beröra, så småningom övertog ledningen där. De första metodistpredikanterna kom till Stenebacken redan på 1870-talet. 1884 byggdes ett metodistkapell. Stene friförsamling bildades på initiativ av väckelsemannen Emil Gustafsson. Denna församling anslöt sig till Helgelseförbundet.⁴⁰⁾

Hörsta

Föreningen i Hörsta stabiliserades ytterligare under år 1877, då den väckelse som berörde stora delar av vårt land även nådde trakten kring Hörsta. I Hörsta skolhus höll metodistpastorn A.H. Berg och några andra predikanter väckelsepredikningar, varvid många blev avgjorda. Föreningen hade nu definitivt ändrat karaktär. I de stadgar som är av den 2 febr. 1864 betonades att alla som predikade skulle vara av den evangelisk-lutherska beaktelsen. Men nu drivs en väckelse fram i samma skolhus av en metodistpredikant. Tiden var också inne att officiellt ändra grundvalarna för verksamheten. Skolhusföreningen blev en kristlig församling kallad Hörsta Kristliga församling. Man upprättade församlingsbok, där medlemmarna inskrevs, varvid man också uppgjorde några "korta bestämmelser

33. Prot., BMAK, 12/12 1880 par. 5.

34. Ibidem, 24/6 1889.

35. Ibidem, 28/5 1891.

36. Ibidem.

37. Sammanställningar, BSA.

38. Återblick på Byrsta missionsförsamlings 100-åriga verksamhet av Elis Larsson (ur protokollsboken 10 sept. 1960), BMAK.

39. Namnförteckning Byrsta 1878, BMAK.

40. KJ. 1943, s. 8. KJ. 1945, s. 42.

för församlingens framtida ledning och efterrättelse". Dessa hade följande lydelse.

1. Vi tro på Kristus såsom den där av Gud är oss given till en Frälsare.
2. Vi antaga bibeln såsom enda rättesnöre till andliga ting.
3. Vi sammankomma söndagligen för att uppbygga oss enligt Herrens ord.
4. Vi hålla och begagna Herrens instiftelse.
5. Vi vilja öva kristlig missionsverksamhet bland alla folk.
6. Vi vilja hålla församlingsordning och församlingstukt enligt Herrens Kristi ord och föreskrift.

Två år senare beslöts att inga andra stadgar än dessa skulle vara gällande i församlingen.⁴¹⁾

Stadgarna visar på ett intressant sätt hur helt man ser sig som en självständig församling i enlighet med "nytestamentligt mönster". Typiskt är att bibeln utan några mänskliga förklaringar ensam står som norm. Detta hade länge principiellt sett varit en tärande tanke inom den nyevangeliska vänstern.⁴²⁾ Enskilt nattvardsfirande utan präst förutsätts som riktigt och blir snart en verklighet.⁴³⁾

Ovannämnda reformer genomfördes under C.J. Palmgrens ordförandeskap.⁴⁴⁾ Under början av 1880-talet går ytterligare en väckelse fram över trakten. Särskilt de västra delarna berördes. Under denna tid hade församlingen hela 80 medlemmar, en siffra som man sedan inte kommit upp till.⁴⁵⁾ Redan år 1880 begärde församlingen inträde i Svenska Missionsförbundet och år 1891 inträdde man i Örebro läns fria Missionsförening.⁴⁶⁾

Brånsta och Södra Mos

Vad vi ovan kunnat inregistrera angående Brånsta har varit att det förekom gudstjänstverksamhet i det år 1872 byggda skolhuset i Brånsta.⁴⁷⁾ Så småningom kom inom nämnda område att skönjas två föreningsbildningar, en i Södra Mos och en i Brånsta.⁴⁸⁾ Skolläraren i Brånsta A.P. Stenström var medlem i föreningen i Södra Mos. Han representerade nämnda förening vid Kumla Missionsförenings sammanträden.⁴⁹⁾ Medlemsantalet var 1878 för Södra Mos 17 medlemmar och för Brånsta 23 medlemmar.⁵⁰⁾

41. Handskr. skrift av Per Larsson, KSA.

42. Wala, o.s.a. s. 104 ff.

43. Se s. 128. Dock är prästen fortfarande dopförrättare. "Dopet förrättas af presterskapet, och har undantag derifrån mig veterligen ännu icke här förekommit." Ämb. ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SDA. 1885.

44. Handskr. skrift av Per Larsson, KSA.

45. Hörsta Missionsförsamling 100 år 1864-1964, s. 9, 24. Här kan den intresserade också få mera utförlig information om förhållandena i församlingen.

46. Ibidem, s. 10.

47. Se s. 70-72

48. Kumla Miss. för. 1878, NHA, 7/3 1878 par. 1, 13/4 1878, par. 1, NHA.

49. Ibidem, 7/3 1878 par. 2.

50. Ibidem, 7/3 1878 par. 1, 13/4 1878 par. 1.

Frikyrkovridningen hade 1878 liksom på övriga platser gått långt. Man betraktade sig som församlingar med fristående organisation. I Brånsta hade man antagit samma församlingsordning som i Hörsta.⁵¹⁾

Att gränserna mellan de två församlingarna, som låg så nära varandra snart blev suddiga märker vi tydligt. Församlingarna fick exempelvis gemensamt uppgiften att arbeta fram frågor till ett kvartalsmöte för Kumla Missionsförening, vilket möte skulle hållas i Brånsta.⁵²⁾ Vidare fick Södra Mos församling enligt beslut av den 22 mars 1880 ansvara för en kvartalssammankomst i Brånsta.⁵³⁾ skolhus och samma år den 15 sept. antecknades ovannämnde Stenström som representant för Brånsta församling i stället för som ovan Södra Mos. Som representant för Södra Mos stod vid detta tillfälle C.E. Blixt.⁵⁴⁾

När läraren i Brånsta A.P. Stenström minnestecknades i Kumla Julblad år 1939, sades det om honom att han till frikyrkorörelsen och nykterhetsorganisationerna intog "en i stort sett kritisk inställning".⁵⁵⁾ Detta är vid första anblicken ägnat att förvåna, då vi ovan sett hans engagemang i församlingarna i Brånsta och Södra Mos. Stadgarna för Brånsta är ju minst sagt frikyrkligt avancerade.⁵⁶⁾ Dessutom vet vi att Stenström år 1864 av skol- och kyrkorådet varnades för "separatistiska åsigt i religionsläran".⁵⁷⁾ Stenström måste alltså ha förändrats i konservativ riktning.

Stenström blev år 1880 ordförande i Kumla Missionsförening, en post som han hade åtminstone till år 1888, efter vilket år vi inte längre har några protokoll för verksamheten i behåll.⁵⁸⁾

Denna Kumla Missionsförenings utveckling efter år 1878 är intressant. Föreningen skulle vara en gemensam organisation för de fria församlingarna i Kumla och som sådan naturligtvis ett försök att hålla samman de olika grupperna.⁵⁹⁾ Men trots att Kumla Missionsförening i sina stadgar förutsätter fria församlingars samverkan och därför bör ha alla förutsättningar att kunna lösa sin uppgift, så misslyckas man.⁶⁰⁾ Kumla Missionsförening blir nämligen allt mera konservativ och försöker allt mera

51. Ibidem, 13/4 1878 par. 1.

52. Ibidem, 7/9 1878 par. 2.

53. Ibidem, 22/3 1880 par. 2.

54. Ibidem, 15/9 1880 par. 1.

55. KJ 1939, s. 17.

56. Se s. ~~125~~ ~~128~~ 125, 128

57. Bilder ur Kumla skolors historia, s. 16 f.

58. Kumla Miss. för. 1878, NHA, 7/1 1880 par. 1, NHA.

59. Ibidem, 7/3 1878, Stadgarna.

60. Ibidem.

tydligt att vidmakthålla den gamla missionsföreningens anknytning till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och den bestående kyrkan. Visserligen är förbindelsen med Örebro läns Ansgarieförening och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen hela tiden tydlig. Men det är att märka att man även till att börja med har kontakt med Svenska Missionsförbundet.⁶¹⁾ Men förbindelsen med Svenska Missionsförbundet bryts. 1881 kommer frågan upp om man skall sända representant till Svenska Missionsförbundets årsmöte. Detta avslås. I fortsättningen förekommer inga antydningar om anknytningar till Missionsförbundet.

Utvecklingen i de särskilda församlingarna var den rakt motsatta. Därför är det inte undra på att Kumla Missionsförening fick allt mindre betydelse.⁶²⁾

Som ordförande i Kumla Missionsförening satt som vi nämnt A.P. Stenström. Detta bekräftar vårt antagande att Stenström utvecklades i allt mera konservativ riktning.

Denna Stenströms inställning är antagligen en viktig orsak till något av det viktigaste som kom att hända i Kumla under den nyevangeliska väckelseperioden. Tiden ansågs nämligen under 1880-talet vara mogen för ytterligare en församlingsbildning i Brånsta och Södra Mos. Antagligen hade de tidigare församlingarna, bland annat på grund av Stenströms ändrade inställning, blivit så diffusa i sina konturer att man ansåg det nödvändigt att börja om från början.

Den 14 maj 1882 bildades därför Brånsta och Södra Mos friförsamling. Ledare för denna församling blev predikanten P.G. Söderlind från Brånsta. 9 medlemmar antecknades vid starten.

Här möter vi för första gången uttrycket friförsamling. Men detta var inte det enda tecknet på radikalitet. I den första årsberättelsen, skriven i maj 1884 betonas behovet av att helt skilja sig från världen utan någon kompromiss. Härvid andrages såsom stöd bibelorden Jer. 15:19, 2. Kor. 6:14-18 samt 7:1, 1. Kor. 5:11-13 och 2. Tim. 2:19-21.

Detta energiska betonande av den "rena" församlingen tyder på att man här ville skapa något som tidigare saknats. Tidigare församlingsbildningar var kanske för mycket fyllda av kompromissens anda och hade för mycket

61. Ibidem, 7/1 1880 par. 4, 27/1 1881 par. 5.

62. Ibidem. Vi ser genom protokollen att föreningen sammanträder allt mera sällan och att deltagarna blir allt färre.

samröre med kyrkans folk.⁶³⁾

Ärför var man mycket noga när man tog in nya medlemmar. Som exempel återger vi här protokollet vid församlingens bildande 14 maj 1882.

Protokoll fördt vid Brånsta och Södra Mos friförsamlings bildande d. 14 maj 1882.

När den kristna församlingen i Brånsta och Södra Mos bildades blefvo följande beslut fattade:

1. Att hvar och en fritt och oförhindradt skulle få uppbyggas på Ordets grund. Särskilt betonades Mat. 23:8-11, samt Joh. 1:7 m.fl. bibelställen såsom t.ex. Ef. 2:20-22.
2. Beslutades att hvar och en som önskar och begär inträde i församlingen, bör först afgifva en offentlig bekännelse för församlingen: a) om sin nya födelse, b) samt hvilka bevekelsegrunderna äro för sitt inträde i församlingen. Denna bekännelse kan äfven afgifvas för ett par äldre trossyskon inom församlingen, hvilken bekännelse sedan offentliggöres inför hela församlingen. 64)

Verksamheten blev mycket framgångsrik. "Efter ett år" kunde Söderlind rapportera att "23 nya medlemmar intagits, varav två dock hade afflyttat. Andra verksamhetsåret steg siffran till 54."⁶⁵⁾ Därefter sjönk siffrorna och intresset under några år. Men en väckelse bröt ut 1886-1887, särskilt våren 1887, vilket gjorde att medlemsantalet åter ökade. 1892 hade man 59 medlemmar. Från 1896 ökade sedan medlemsantalet oavbrutet. Från och med år 1898 indelades församlingen i sex kretsar.

Till att börja med hölls antagligen sammankomsterna i hemmen, särskilt då i P.G. Söderlinds hem, där församlingen också hade grundats. År 1891 hyrdes ordenshuset Natanael i stationssamhället. År 1897 stod den stor-slagna Johanneskyrkan färdig, belägen ej långt från järnvägsstationen.⁶⁶⁾

Församlingen ändrade år 1894 namn till Kumla friförsamling.⁶⁷⁾ År 1888 begärde församlingen inträde i Svenska Missionsförbundet.⁶⁸⁾

Som avslutning skall betonas att församlingen från starten och framåt kännetecknades av att den ville stå på egna ben och avböjde all inblandning utifrån.⁶⁹⁾

63. Kumla Friförsamlings 40-årsberättelse 1882-1922 av J.R. Rickardt, SMFA. Kumla Friförsamlings femtioårsjubileum Pingsthelgen 1932. Minnesskrift, s. 16 ff. (Denna skrift har som förf. J.R. Rickardt enl. meddelande från G. Rickardt.)

64. Protokoll fördt vid Brånsta och Södra Mos friförsamlings bildande d. 14/5 1882. EKA.

65. Kumla friförs. femtioårsjub., s. 18.

66. Ibidem, s. 17 ff.

67. Protokoll för Brånsta och Södra Mos friförsamling sedermera Kumla friförsamling 1892-1903, KMA, 5/3 1894 par. 2, KMA.

68. Svenska Missionsförbundets huvudmatrikel för församlingarna, SMFA.

69. Prot. Brånsta o. Södra Mos friförs. KMA, 10/2 1892 par 2, 26/4 1892 par. 1, KMA.

Folketorp

I Folketorp byggdes år 1878 ett bönhus.⁷⁰⁾ Omständigheterna kring detta bygge känner vi inte i detalj, inte heller vilken utveckling väckelsen tagit i Folketorp. Det finns emellertid ingen anledning att förundra sig över att ytterligare ett bönhus byggdes. Kumla var ju helt genomsyrat av väckelsen. En väckelsevåg gick genom församlingen 1877 och det fanns hänfödda människor överallt.⁷¹⁾

En man som betydde mycket för verksamheten var emellertid hemmansägaren A.G. Åkerlind, som också var den drivande kraften bakom missionshusets tillkomst. Enligt uppgift hjälptes man åt att bygga huset såsom "ett andligt hem för olika trosbekännare".⁷²⁾ Härmed avsågs naturligtvis olika kristna riktningars företrädare.^{KE}

Denna uppgift är intressant och dessutom också mycket trovärdig. Exempel på samma öppna hållning har vi funnit i Hörsta. För att inte tala om hur konfessionslös Kumla Missionsförenings profil är enligt stadgarna av år 1878.⁷³⁾ Att livet var mer än läran kännetecknade dessutom hela den nyevangeliska vänstern under det utgående sjuttio-talet.

Kyrkoherde Falk predikade i Folketorps bönhus ungefär två gånger per år från år 1878 till år 1885.⁷⁴⁾

När Södra Mos och Brånsta sedermera Kumla friförsamling bildades år 1882 och gick en storartad utveckling till mötes, kom mycket av den organisatoriska verksamheten att så småningom dragas dit. Det var naturligt att stationssamhället dit Brånsta och Södra Mos friförsamling flyttade år 1891 också blev ett centrum för den andliga verksamheten. Men detta kom dock inte att innebära att verksamheten i Folketorp dog ut.⁷⁵⁾ Emellertid måste verksamheten i Folketorp ha varit mera löst organiserad. Folketorpsborna kom så småningom att tillhöra Kumla friförsamling. I jan. 1895 blev det en förändring i detta avseende. 24 medlemmar från Kumla friförsam-

70. Enl. muntlig uppgift från folketorpsfödde skomakaren Otto Lindfors. Uppgiften verifieras av Falks almanackor där Folketorp inte förekommer förrän år 1878, då det står antecknat den 28/12 1878 "Till Folketorps bönhus". A.P. Falks alm. IHA, 28/12 1878. JHA.

71. Se s. 66. 68.

72. Lindfors, Minnen från Östra Kumla, s. 10 f. I KJ. 1964.

73. Handskr. skrift av Per Larsson, KSA. Kumla Miss. för. 1878, NHA, Stadgarna 7/3 1878. NHA.

74. Sammanställningar, BSA.

75. Prot. Brånsta o. Södra Mos friförs. 1892-1903, KMA, 6/6 1892 par. 2. "Övergicks till mötets hörande om det ansågs lämpligt att en söndag i varje månad inställa förmiddagsmötena här och flytta dem en sönd. i varje månad till Brånsta för att församlingsgrupperna häromkring och Folketorp mera gemensamt kom i tillfälle att träffas." KM

ling bildade vid ett församlingsmöte Folketorps Friförsamling.⁷⁶⁾ Stadgar-
na var summariska:

- Par. 1. Beslutades att församlingen i Folketorp skulle hafva namnet: Folke-
torps friförsamling.
- Par. 2. Ingen enväldsmakt bör eller får göra sig gällande inom församling-
en utan Guds ord och Guds Ande bör vara enda regeln, och sanning
och frid rådande.
- Par. 3. Öfvertygelsen om dopet bör vara fritt efter hvars och ens samvete,
så att både den som är döpt som barn och den som är döpt som äldre
har lika fritt tillträde till församlingen.
- Par. 4. Brödsbrytelsen beslutade församlingen att hafva första söndagen
hvarannan månad, samt upptaga en frivillig kollekt första söndagen
i hvarje månad. ⁷⁷⁾

Församlingen sökte aldrig medlemskap i Svenska Missionsförbundet.
Förste ordförande var Gustaf Gustafsson.⁷⁸⁾

Församlingen kännetecknades av sin öppenhet. I bönhuset predikade å
ena sidan präster å den andra patron Hedin och f.d. komministern J.A.
Kihlstedt från Helgelseförbundet. Till och med den kvinnliga predikanten
Nelly Hall fick tillträde till predikstolen.⁷⁹⁾

Mossby

Närmare detaljer om verksamheten i Mossby skolhus kan vi ej lämna.
Det enda vi vet är att det förekom predikoverksamhet där, troligen söndag-
ligen. Falk är en flitig gäst under perioden efter år 1878.⁸⁰⁾ Att verk-
samheten gick i en allt friare riktning kan vi också märka. Frälsnings-
arméns och Helgelseförbundets predikanter fick där tillträde.⁸¹⁾

-
76. Folketorps friförsamlings medlemsmatrikel 17/1 1895, EKA. Där fram-
kommer att den nybildade församlingens samtliga medlemmar är över-
flyttade från Kumla friförsamling (24 st.).
Protokoll fördt vid församlingsmötet i Folketorp den 31 jan. 1895, EKA.
77. Prot. förs. mötet Folketorp 1895, EKA, par. 1-4, EKA.
78. Ibidem, par. 5.
79. KJ. 1964, s. 10 f. En mycket intressant skildring av den allmänt
sociala funktion för människorna i Folketorp som bönhuset hade ger
Otto Lindfors i KJ. 1936, Håglomster.
80. Sammanställningar, BSA.
81. Kyrko- o. Skolråds Prot., KFA, 3/7 1891, KFA.

Vesta

Församlingen i Vesta fortsatte sin verksamhet under ledning av skol-
läraren Carl Nylin. Falk var en ofta anlitaad förkunnare.⁸²⁾ Inträde i
Svenska Missionsförbundet skedde emellertid inte förrän år 1936.⁸³⁾

Hallsberg

Missionsförsamlingen i Hallsberg utvecklades under ledning av Edvard
Thermaenius (död 1894). Inträde i Svenska Missionsförbundet 1889 och i
Örebro läns fria missionsförening 1891.⁸⁴⁾

Sannahed

Den friförsamling som vi ovan nämnt under rubriken Granby, Rala och
Södra Sanna och som fick namnet Kumla kristna församling⁸⁵⁾ förde enligt
uppgift under 1880-talet en tynande tillvaro. Den beskrivs på följande
sätt: "Vid början av 1880-talet förlorade församlingen sin bibliska karak-
tär, i det avgörelsen för Kristus inte längre fordrades för att bli va
medlem. År 1884 skedde en förnyelse, då den bibliska församlingsordningen
åter kom till sin rätt. Det året och några följande tycks församlingen
haft sin bästa blomstringstid."⁸⁶⁾

Så småningom kom utvecklingen in i en ny fas orsakad av de "troende"
militärernas i Sannahed behov av ett missionshus i nära anslutning till
lägerplatsen. 1893 byggdes detta missionshus. I förutsättningarna för
bygget ingick att huset skulle "infästas i en av närboende troendes före-
nings namn och att i denna förenings stadgar skulle intagas sådana be-
stämmelser att därav tydligt framkomma att samlings salen under mötestider-
na finge begagnas av den å lägret förlagda militär och beväring". Härmed
hade församlingen fått ett missionshus.

Församlingen kom i och med missionshusbygget att stå nära Örebro läns
fria missionsförening. Denna förening stod nämligen som understödjare när
missionshuset byggdes.⁸⁷⁾ Församlingen inträdde i Svenska Missionsför-
bundet 1906.⁸⁸⁾

82. Några drag ur Vesta missionsförsamlings historia, HMA.

83. SMF:s huvudmatr, för förs. SMFA.

84. Minnesskrift vid missionsföreningens i Hallsberg 50-årsjubileum
1873-1923.

85. Se s. 74-74.

86. Årsberättelse för Sannaheds friförsamlings 60-årsjubileum den 23 aug.
1936 av Per Back, SMFA.

87. Protokoll vid sammanträde i Norra Sanna 15/7 1892. Protokollet av-
skrivet i Berättelse vid 20-årsfesten den 10/8 1913. GAA.

88. SMF:s huvudmatrikel för förs. SMFA.

Ett tydligt förbindelseled mellan den ursprungliga Kumla kristna församling och vad som så småningom, vi vet inte när, kom att kallas Sannaheds friförsamling är Sannaheds friförsamlings förste namngivne ordförande Per Erik Eriksson. Han kom enligt uppgift med i Kumla kristna församling år 1877.⁸⁹⁾

Men därför kan det inte med säkerhet avgöras om det finns en fast kontinuitet. Vad som emellertid med säkerhet kan beläggas är att de väckta i och omkring Sannahed regelbundet hade andliga sammankomster i hemmen och att denna verksamhet hade sin fortsättning i vad som så småningom kom att kallas Sannaheds friförsamling.

Kumlaby

Centrum för Kumla Missionsförening var enligt de första stadgarna skolhuset invid kyrkan beläget i Kumlaby. Med den utveckling som missionsföreningen fick, var det naturligt att också verksamheten i Kumlaby mera skulle ta formen av en separat verksamhet bedriven av en egen missionsförening. Så blev också fallet. Vid Kumla missionsförenings omorganisation 1878 angavs Kumlaby som en speciell förening som begärde inträde i Kumla Missionsförening.⁹⁰⁾

I skolhuset förekom regelbundet på söndageftermiddagarna missionsmöten, till vilka predikanter från olika håll kallades.⁹¹⁾

Denna förening följde inte de övrigas exempel och sökte aldrig anknytning till Svenska Missionsförbundet. Därtill låg den alldeles för nära kyrka och prästgård.

89. Sannaheds friförs. 60-årsjub. SMFA.

90. Kumla missför. 1878. NHA, 7/3 1878, NHA.

91. KJ. 1949, s. 15 f.

D. Falk och de fria församlingarna

Som vi ovan sett fortsatte Falk att i församlingen till stor del arbeta efter samma mönster som tidigare även efter år 1878. Detta säger oss bland annat att Falk även i det som utvecklats till frikyrkliga församlingar fortfarande var välkommen och åtnjöt ett odelat förtroende.

Orsaken till detta var dels Falks personliga egenskaper. Sonen Josef Fredrik Falk tecknar säkert sin far på rätt sätt när han skriver: "Far var i många fall ett stort barn, och sedan han gripits av religionens kraft, var det med en verklig barnslig glädje och fröjd han blickade upp mot sin himmelske Fader. Det var också med en from barnslig glädje han betraktade tillvaron. Jag har sett få personer, som i hela sitt väsen så genomträngts av det religiösa."⁹²⁾

Dessutom levde Falk oegennyttigt under stor givmildhet. Till temperamentet var han humoristisk men kunde till detta även lätt brusa upp.⁹³⁾ Dessutom var Falk som vi gång på gång fått erfara rätt splittrad i sitt väsen. Hårt pressad visste han inte riktigt på vilket ben han skulle stå. Falks personlighet kännetecknades emellertid av den innerliga fromheten och oegennyttan.

Falk såg det exempelvis som sin plikt mot Gud att ge "Herrens tionde" av sina förtjänster, när han väl kommit ifrån de tyngande skulderna, som tidigare givit honom svåra bekymmer. Detta tiondeoffer kan vi spåra från år 1882 och framåt. Att ge tionde betydde för Falk att varje år av sin lön skänka bort i genomsnitt mellan 1.000 till 2.000 kr till människor som behövde hjälp och till inre och yttre mission.⁹⁴⁾

Allt detta gjorde att man i de fria församlingarna hade stor respekt för Falk. När dessutom Falks kristendomstyp hade samma ursprung och till stor del samma prägel som de frikyrkliga företrädarna är det inte så förvånande att Falk var accepterad och gärna sedd.

Däremot kom Falk naturligtvis vida mindre än tidigare att prägla utvecklingen i de fria församlingarna. I och med att Falk stannade kvar som

92. Falk J.F. Ett prästhem i Kumla, s. 91 ff, i Från gamla prästhem i Södermanland och Närke.

93. Muntlig uppgift från Frida Samzelius.

94. A.P. Falks alm. JHA, 1882 och framåt. Falks inkomster var mycket höga. Exempelvis förtjänade han år 1879 34.300 kr. Vid detta tillfälle var endast två församlingar i stiftet mera inkomstbringande än Kumla. Protokoll och handlingar vid Prestmötet i Strengnäs 1879, s. 54.

↓
 Ed. Falk
 Led. Samzelius

kyrkoherde i Kumla var han ett passerat namn i det avseendet.

Falks betydelse kom i stället utpräglad att ligga på det personliga planet. Man hade behov av Falk som personlig själavårdare och som personligt föredöme.⁹⁵⁾

Mot en frikyrkighet som ville klippa av alla band med kyrkan började Falk att allt mera öppet att kämpa, liksom han i fortsättningen såg som sin uppgift att motarbeta en läroutveckling som inte var evangelisk-luthersk.

Detta skedde till att börja med genom ihärdiga försök att infoga den fria verksamheten i Kumla Missionsförening. Denna hade som vi sett förbindelser med Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Missionsföreningens verksamhet bestod av kvartalsmöten i skolhusen och årsmöte i kyrkan. Allt detta gjorde att föreningen hade ett visst samband med kyrkan. Av den anledningen arbetade Falk med stort intresse för denna förening. Nu blev emellertid Kumla Missionsförening på grund av sin konservatism allt mera betydelselös. Falk sökte emellertid ända in i det sista stödja och bära föreningen.⁹⁶⁾

Falk fann så småningom även nya metoder för sina strävanden att bekämpa en fullkomlig separation och en läroutveckling som inte var luthersk. Kyrko- och skolrådet hade möjlighet att kontrollera verksamheten i de av församlingen ägda skolhusen, vilka disponerades av de fria riktaingarna. Denna möjlighet sökte Falk utnyttja. Den 3 juli 1891 föreslog Falk i kyrko- och skolrådet att Frälsningsarméns och Helgelseförbundets talare vilka uppträtt i Hörsta och Mossby skolhus skulle förbjudas att fortsätta använda skolhusen. Kyrko- och skolrådet ville emellertid att man först skulle ta kontakt med skollärarna för att utreda frågan. När man därefter gick till beslut den 23 juli 1891 var man mycket mera försiktig än förslagsställaren: "Med anledning af gjord framställning från ordföranden beslöt Kyrko- och Skolrådet, att en vänlig erinran skulle ställas till de missionsföreningar som begagna socknens skolhus för sina sammankomster, att de till talare vid dessa måtte kalla endast sådana personer, som genom sina föredrag afge ett församlade till Kristus, icke till något visst parti, så att de följaktligen predika den bättring som är inför Gud, och den tro, som är till vår Herre Jesus Kristus, och den helgelse, utan hvilken ingen får se Herren" osv.

95. Hagström, Strengnäs stifts Herdaminne del 4, s. 533. "Med trosvarmt nit i outtröttlig själavård och med ett föredömligt exempel av from vandel har han (Falk) fått vägleda många själar till rättfärdighet."

96. Mrk. hur Falk betonar den innerst inne rätt betydelselösa missionsföreningen i Åmb.ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SDA, 1885, 1891. Allt mera märks Falks strävan att upprätthålla den allt mera passiva föreningen. Kumla miss. för. 1878, NHA, 7/3 1878 - 22/5 1888.

Det var troligen kyrko- och skolrådsledamoten Edvard Thermaenius som modererat Falks skarpa förslag.⁹⁷⁾

I samband med att det nybyggda skolhuset i Mossby stod färdigt, anhöll "flera hemmansägare och andra personer" i Mossby att få använda skolhuset till gudstjänster och söndagsskola. Detta blev nu tillfället för kyrko- och skolrådet med Falk i spetsen att på ett för kyrkan lämpligt sätt reglera denna verksamhet. Edvard Thermaenius var död när följande beslut fattades den 15/11 1895:

"I likhet med vad som beslutats med avseende på socknens övriga skolhus skulle det stå öppet för predikanter av vår evangelisk-lutherska bekännelse dock icke under den allmänna gudstjänsten i kyrkan. Dessa villkor gälla alla socknens skolhus. Och skulle protokollsutdrag meddelas var och en av skollärarna."⁹⁸⁾

Detta beslut var rätt så verkningslöst. Dels hade flera församlingar egna lokaler eller hyrde på villkor som ovannämnda beslut ej kunde påverka dels fanns ju hemmen att tillgå.⁹⁹⁾ Men som uttryck för Falks ändrade hållning efter år 1878 är beslutet av vikt.

Slutligen kan ytterligare ett exempel på Falks försök att knyta den frikyrkliga verksamheten till kyrkan nämnas. Södra Mos och Brånsta friförsamling (så smån. Kumla friförsamling) behandlade den 10 febr. 1892 en skrivelse från Falk där denne begärde att man skulle indraga predikoverksamheten i ordenshuset Natanael, där ovannämnda friförsamling hade sina samlingar, en gång i månaden för missionsbön i skolhuset vid kyrkan. Denna begäran avslogs.¹⁰⁰⁾

Det kan som en parentes nämnas att Kumla friförsamling antagligen var den församlingsgrupp som förargade Falk mest. Han skriver om denna till prästmötet 1897 på följande sätt: "En förening låter i sin hyrda lokal ömsom luteraner, baptister och metodister hålla uppbyggelseföredrag. Efter senaste prestmötet har icke något nytt bönehus tillkommit, men den nyss nämnda föreningen med sin synkretistiska riktning lägger nu grund till ett större bönehus vid Kumla station."¹⁰¹⁾

97. Kyrko- o. Skolrådsprot., KFA, 3/7 1891, 23/7 1891. Om Thermaenius se s. 71 73/.
98. Prot., BMAK, 15/11 1895 par. 1, BMAK.
99. Ibidem. Handskriven skrift av Per Larsson, KSA.
100. Prot. Brånsta o. Södra Mos fri förs. 1892-1903, KFA, 10/2 1892 par. 2, 26/4 1892 par. 1. Här ser vi ett försök av Falk att få liv i Kumla Missionsförening som förde en tynande tillvaro. Se även 60-årsberättelse för Byrsta Missionsförsamling, VNAA, "Med 1904 tycks den förutnämnda Kumla allm. missionsförening upphört ty senare omnämns ej något möte".
101. Ämb. ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SPA, 1897, SPA.

Men det skall slutligen klart sägas att Falk under hela sitt liv innerst inne insåg det kristna värdet i den fria verksamheten.¹⁰²⁾ Bättre väckelse med separatistiska drag än ingen väckelse alls var säkert Falks syn.¹⁰³⁾

102. Ämb. ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SDA, 1891, SDA.

103. Enligt muntligt meddelande från Märta Larsson Örebro, vars far var baptist, hade Falk ett gott förhållande till baptisterna i Kumla. Hennes far var ofta inbjuden till Falks hem.

Kap. 5

Gudstjänstlivet i Kumla kyrka

En intressant fråga är hur verksamheten fungerade i Kumla kyrka under kyrkoherde Falks tid. Låt oss därför göra en överblick.

Söndagens huvudgudstjänst var under nästan hela Falks ämbetsperiod talrikt besökt. Ännu år 1891 skriver Falk att "ganska få personer torde helt och hållet draga sig undan från att höra ordet i kyrkan".¹⁾ Åren 1897 och 1899 angives deltagarantalet vara ojämnt.²⁾

Nattvardsfirandets utveckling är uppseendeväckande.

Tabell över nattvardsfrekvensen i Kumla församling³⁾

	1	2	3	4	5	6
	Antalet nattv. berättigade	Antalet kommunikanter	2 i % av 1	Antalet kommunikanter	4 i % av 1	Nattv. tillfällen under året
1862	2678	2158	80,6	3318	123,9	14
1867	3378	2718	80,5	3899	115,4	11
1872	3095	2242	72,4	3161	102,1	9
1877	3976	1103	27,7	1425	35,8	8
1882	3879	478	12,3	593	15,3	8
1887	4048	295	7,3	386	9,5	9
1892	4421	237	5,4	259	5,9	8
1897	4999	171	3,4	210	4,2	uppgift saknas

1. Ämbetsberättelse till prästmötet i Strängnäs från Kumla SNA, 1891, SNA.

2. Ämb. ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SNA, 1897, 1903, SNA.

3. Husförhörslängder Kumla församling, KFA, 1861-1865, 1866-1870, 1871-1875, 1876-1880, 1881-1885, 1886-1890, 1891-1895, 1896-1900, KFA.
Om undersökningsmetoden se Martling, Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft, s. 411 ff.

Orsaken varför husförhörslängdens andra år använd i stället för det första är att Falk vidtog sina kyrkotuktsåtgärder i nov. 1876. År 1877 är det andra året i husförhörslängden.

I tabellen över intensitet och kontinuitet är resultaten på avd. 4 och 5 mycket tvivelaktiga. In- och utflyttningen samt flyttningarna inom församlingen gör att angivna siffror och procenttal speglar en lägre siffra än den faktiska. Endast de personer som bott i församlingen under femårsperioden har kunnat räknas. Femårsperioden 1861-1865 har på grund av bristfälliga anteckningar i husförhörslängderna de mest osäkra resultaten.

Tabell över nattvardsintensitet och kontinuitet i Kumla församling

	1	2	3	4	5
	Antalet dubbelkommunikanter	Antalet Flergångskommunikanter	1+2 i % av kommunikantantalet	Antalet kommunikanter som regelbundet kommunicerat en gng varje år under den 5-årsperiod varav undersökn.året är det andra	4 i % av kommunikantantalet
1862	909	136	48,4	1159	53,7
1867	1081	125	44,4	1300	47,8
1872	846	40	39,5	1111	49,6
1877	270	31	27,3	233	21,1
1882	91	12	21,5	94	19,7
1887	43	24	22,7	94	31,9
1892	10	3	5,5	35	14,8
1897	28	0	18,7	42	24,6

Tyvårr har ingen undersökning gjorts angående nattvardens ställning i Strängnäs stift eller närkesdelen av stiftet under senare delen av 1800-talet, varför det är svårt att jämföra Kumlas siffror med övriga församlingar. Nedanstående sammanställning är hämtad från redogörelserna från Kumla kontrakt till prästmötena 1879, 1885, 1891, 1897 och 1903 och avser församlingarna i Kumla kontrakt bortsett från Kumla församling. Siffrorna i tabellen avser om inget annat anges året närmast före prästmötet.

Kommunionstatistik Kumla kontrakt⁴⁾

Utdrag ur redogörelsen till prästm.	Askersund stad	Askersund lands-	Hallsberg	Hammar	Hardemo	Lerbäck	Snavlunda
1879 Kommunioner		1700					
1885 Invånare	1543	3511	3777	5909	1880	6754	
Kommunioner	300	1088	tillbaka-	tillbaka-	600	1500-1600	tillbaka
Nattv.tillf. per år	6-7	8-10	gång	gång	7-8	var 14. dag	gång
				7		annars var	6-7
						5-6. vecka	
1891 I	1508	3404	3850	6100	1915	6584	2213
K	tillbakagång	659	50+konf.	75	69		tillb.gång
N	6-7		4-5	12	7	12	5-6
1897 I	1587	3433	3033	6072	2065	1595	2285
K	300	475	70-80	416	97	460	300
N	6	1 gng i mån. utom jan-mars	4-6	9	7-8	12	7
1903 I	1764	2916	3208	5879	1934	1515	2143
K	179	240	12-15 varje nattv.tillf.	50-70 varje gång	18	10-20 varje gång	40
N	6	8	6-8	12	3-4	10	4

4. Åmb.ber. prn. Strängnäs fr. Kumla kontrakt, STA, 1879, 1885, 1891, 1897 1903, S.A.P.

Av denna sammanställning kan vi läsa ut att Kumla inte är ensam om sina kraftigt fallande siffror. Hela Kumla kontrakt är indraget. När det gäller stiftet i stort skriver biskop Annerstedt i sin ämbetsberättelse till 1879 års prästmöte att ett mycket "stort antal afhåller sig från dess (nattvardens) begående tillsammans med församlingen till följe af den religiösa söndringen". Därefter tillägger biskopen: "Uti en af Nerikes talrikaste landtsförsamlingar har i afseende på nattvardsgång ett mycket bekymmersväckande förhållande inträdt. Till följe af pastors uppfattning af kyrkotuktens utöfning i presterskapets hand afhåller sig sjelf eller afhållas flertalet af till nattvarden oförhindrade ifrån dess bruk. Inom samma församling har ock under senare år inträffat, att flertalet konfirmerade icke ännu framgått till Herrans nattvard. Jag misskänner på intet vis upprigtigheten och värmen i detta nit, men har uttalat och kommer att uttala mitt ogillande af att sålunda förvandla ett det nya testamentets nådemedel till ett slags polisåtgärd i presterskapets hand."⁵⁾

På grund av att en utredning om nattvardskrisen i stiftet eller kanske hellre i Härke saknas är det svårt att slutgiltigt yttra sig om Falks roll i denna kris. Det synes dock självklart att Falks kyrkotuktsåtgärder i samband med nattvarden med början i nov. 1876 på ett effektivt sätt bringade kommunikat- och kommuniionsiffrorna att falla. Genom Falks åtgärder föregreps och förstärktes den allmänna utvecklingen i stiftet.

Som vi ovan sett inbegreps även konfirmanderna i kyrkotuktsåtgärder i samband med nattvarden. Ja, Falk varnade även för att slentrianmässigt svara ja på konfirmationsfrågorna.⁶⁾ Följande är en statistik över antal konfirmander, antal konfirmerade och antal konfirmander som i samband med konfirmationen begick sin första nattvard under åren 1863-1900.

5. Protokoll och handlingar vid prestmötet i Strengnäs 1879, s. 40 f. Vid prästmötet 1885 är siffrorna för stiftet alarmerande. I 100 av stiftets 175 församlingar hålls ännu nattvardsseden uppe, i de övriga en markant sänkning. Strengnäs stifts prestmöteshandlingar 1885, s.63. Och i ämbetsberättelsen till 1893 års prästmöte skriver biskop Ullman bl.a. "Liksom i fråga om gudstjänstbesök i allmänhet, så sammanstämma jemväl speciellt i afseende på deltagandet i kommunionen samtliga ämbetsberättelser deruti, att detsamma äfven under den senast förflutna femårsperioden befunnit sig i fortgående sjunkande. Strengnäs stifts prestmöteshandlingar 1891, s. 66 f.

6. Se s. 117.

7)

Konfirmandstatistik Kumla församling 1863-1900

	Antal konfirmander	Antal konfirmerade	Antal konfirmerade som begick sin första nattvard i samband med konfirmationen	Lärare
1863	74	74	74	
1865	95	95	95	
1866	73	73	73	
1867	86	84	84	
1868	73	72	71	
1869	107	107	107	
1870	95	95	95	
1871	95	95	95	
1872	132	132	132	
1873	108	108	108	
1874	127	127	126	
1875	132	132	132	
1876	124	124	124	
1877	124	124	79	
1878	150	150	150	admitterade
1879	130	130	130	"
1880	143	142	142	"
1881	125	125	125	"
1882	111	109	109	" Pojk. Falk, Flick. Norelius o. S. Svensson
1883	97	97	97	" Willén, Falk
1884	116	115	46	Willén, Falk
1885	97	95	43	Willén
1886	128	55	55	Willén
1887	108	107	41	Willén, Falk
1888	140	136	47	Willén, Falk
1889	78	76	45	Willén
1890	132	131	59	Dahlstedt, Willén
1891	108	106	51	Willén
1892	130	128	72	Willén
1893	118	118	70	Ahlstedt, Pettersson, Falk, Dahlstedt
1894	118	116	90	Dahlstedt, Pettersson
1895	112	112	95	Falk, Pettersson
1896	123	123	92	
1897	110	110	82	
1898	127	127	103	
1899	175	175	123	
1900	176	176	142	

(Kommentar. Under perioden 1860 till 1882 var Karl Otto Norelius komminister i Kumla församling. 1885-1893 innehade Gustaf Willén och från 1893 E.A. Pettersson denna tjänst. Norelius benämnes av Falk i brev till Waldenström den 11/12 1876 sin "troende embetsbroder". Willén delade mycket påtagligt Falks ideal. Han var t.o.m. benägen att övergå till tjänst hos Svenska Missionsförbundet. Tyvärr är antalet konfirmandnattvardsgångar under perioden 1878-1883 osäker. Vi vet ej hur många av de admitterade som verkligen begick nattvarden.)

7. Husförh. Längder Kumla förs., ^{KFA} 1863-1900. Hagström, Strengnäs stifts Herdaminne del 4, s. 541 f. A.P. Falk till Waldenström, ^{WBA} 11/12 1876. ^{WBA} Om Willén se Virdestam, Värjö stifts herdaminne del 2, s. 49 f. Walan, Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet, s. 377, not 45. Tyvärr är antalet konfirmandnattvardsgångar under perioden 1878-1883 osäker. Vi vet ej hur många av de admitterade som verkligen begick nattv.

Statistiken talar för sig själv. Från år 1884 och framåt kan vi fastställa att ett antal konfirmander aldrig kom att bli konfirmerade och ett stort antal av de konfirmerade begick inte sin första nattvardsgång i samband med konfirmationen. När det gällde konfirmandernas första nattvardsgång gällde troligen samma förhållande ända från år 1877.

Dopen förrättades under Falks kyrkoherdetid aldrig i kyrkan utan i hemmen eller i prästgården. Detta förhållande var emellertid ingenting speciellt för Kumla församling utan gällde i stort sett över hela stiftet.⁸ Vigslar förrättades sällan i kyrkan.⁹⁾

I kyrkan förekom ibland särskilda bibelförklaringar och missionsböner. Kyrkan ersatte då skolhusen, där denna verksamhet vanligen bedrevs.¹⁰⁾

Om vi lägger samman allt detta med vad vi i tidigare kapitel uttrönt angående den andliga verksamheten i församlingen, märker vi att Kumla kyrka under Falks kyrkoherdetid får en allt mera inskränkt betydelse som centrum för det andliga livet i församlingen. Dock måste den reservationen göras att vi inte får nedvärdera den betydelse som den allmänna gudstjänsten ännu hade.

Till stor del hade dock den andliga verksamheten flyttat ut från kyrkorummet och in i hemmen, skolhusen och bönhusen. Falks agerande i Kumla är en mycket bidragande orsak till denna förändring.

8. Ämb. ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SDA, 1866, 1873, 1879, 1885, 1891, 1897, 1903. Handlingar rörande prestmötet i Strängnäs 1873, s. 52.
Prot. o. Handl. prm. Strängnäs 1879, s. 40.
Strängnäs stifts prm. 1885, s. 61.

9. Visitationensprotokoll 1878 från Kumla, SDA, Embetsberättelse, SDA.

10. Ämb. ber. prm. Strängnäs fr. Kumla, SDA, 1873, 1885, 1891, SDA.

Kap. 6

Tillsättningen av lärare under Falks tid

Som vi ovan sett tillkom Mossby, Hörsta och Byrsta skolhus genom privata intitiativ från "väckta" bybor.¹⁾ Bakom initiativen låg det alldeles speciella syftet att man ville ge sina barn en "christlig" skolundervisning med tonvikten lagd på kristlig. Självklart var att man vid dessa skolor enbart godkände "väckta" lärare. Enligt skolstadgan hade man också möjlighet att lägga kraft bakom sina önskemål. Ty enligt denna hade "husfäderna i ett område där mindre folkskola var inrättad rättighet att kalla och på viss tid tillsätta lärare sedan denna blivit vederbörligen godkänd av skolråd".²⁾ Exempel på att man blott tog sådana lärare som var "väckta" finner vi i Per Larssons handskrivna bok vid minnesfesten av Hörsta skolhus och missionsförenings sedermera kristliga församlings 50-åriga tillvaro 21 sept. 1914.³⁾

Även för kyrko- och skolrådet var det emellertid självklart att en av lärarnas huvuduppgifter var att bibringa eleverna en rätt insikt i den kristna tron.⁴⁾

När Falk tillträdde kyrkoherdetjänsten i Kumla fördes denna tradition att enbart anställa "väckta" skollärare vidare med kraft och stor medvetenhet. Om Falks arbete med skolans utveckling i stort är här ej platsen att orda. Vi skall i stället koncentrera oss på de ordinarie lärarnas tillsättningar och den roll Falk där spelade.

Från och med år 1870 följde nämligen tillsättandet av ordinarie lärare i samband med en kraftig upprykning av skolväsendet. Det hela började med att vakansen efter skolprästen C.J. Hofberg som år 1868 på grund av ohälsa avgått från sin tjänst vid skolan invid kyrkan måste utfyllas.⁵⁾

-
1. Se även Bilder från Kumla skolors historia, s. 15.
 2. Handskriven skrift av skollärare Per Larsson vid minnesfesten av Hörsta skolhus- och missionsförenings sedermera kristliga församlings 50-åriga tillvaro, KSA. Sjöstrand, Pedagogikens historia III:2, s. 326. Bilder, o.a.a. s. 17. Här skildras hur det gick till när C.J. Palmgren valdes till lärare i Hörsta.
 3. Handskr. skrift av Per Larsson, KSA.
 4. I förslag till bestämmelser för skolväsendet inom församlingen heter det: "2:o) att för dessa 4 skolor skulle på enskild väg anskaffas 2:ne skicklige, nitiske och gudfruktige lärare", Bilder, o.a.a. s. 15.
 5. Hagström, Strengnäs stifts Herdaminne del 4, s. 543.

Dervid valdes år 1870 och tillträdde år 1872 Carl Fredrik Dreborg som lärare, organist och klockare i församlingen. Som lärare kom Dreborg att verka i skolhuset invid kyrkan. Dreborg avgick 1902.⁶⁾

Därefter kom tillsättningarna slag i slag enligt följande

Tillsättningsår	Namn	Plats	Avgångsår
1873	Carl Nylin	Vesta	1907 ⁷⁾
1874	A.P. Stenström	Brånsta	1905 ⁸⁾
1875	Jacob Jansson	Byrsta	1915 ⁹⁾
1876	Per Larsson	Hörsta	1918 ¹⁰⁾
1877	Johannes Dahlstedt	Hallsberg	1900 ¹¹⁾

Även utan närmare kännedom om förhållandena i Kumla kan man räkna med att Falk spelade en stor roll vid dessa tillsättningar. Enligt gällande lag rülmades nämligen pastors röst vid val av organist och klockare till halva antalet av de avgivna rösterna. Dessutom hade han rätt att avgiva röst för sitt boställe. Samma regler gällde vid val av skollärare. Om organist och klockartjänsten var förenad med skollärartjänsten, åtnjöt ändå kyrkoherden samma förmånsrätt vid val av skollärare. Församlingens rätt att rösta bestod i att varje mantal (boställe) hade en röst.¹²⁾

Den här förmodan om Falks betydelse vid tillsättningarna av lärare besannas. I några fall har vi till och med i behåll uppgifter om att Falk låg bakom att vissa lärare sökte sig till Kumla. Vi avser härmed Jacob Jansson och Per Larsson.

-
6. Kyrko- o. Skolrådsprotokoll 1862-1896, KFA, Förteckn. skollärare, ^{KFA} Kumla församlings sockenstämmo-protocollsbok åren 1831-1862 samt Kyrkostämme Protocollsbok åren 1862 29/12 - 1902 1/9, KFA, 14/11 1870, 22/4 1902 par. 6. ^{KFA} Kumla Julblad 1939, s. 15. Bilder, o.a.a. s. 26.
 7. Kyrko- o. Skolrådsprot., KFA, Förteckn. skoll. ^{KFA} KJ. 1939, s. 16. Bilder, o.a.a. s. 22. Några drag ur Vesta missionsförsamlings historia, HAA.
 8. Kyrko- o. Skolrådsprot., KFA, Förteckn. skoll. ^{KFA} KJ. 1939, s. 17. Bilder, o.a.a. s. 22.
 9. Kyrko- o. Skolrådsprot., KFA, Förteckn. skoll. ^{KFA} KJ. 1939, s. 18. Bilder, o.a.a. s. 22. Sertioårsberättelse för Byrsta missionsförsamling år 1936 av J.E. Åcrantz, VNAA.
 10. Kyrko- o. Skolrådsprot., KFA, Förteckn. skoll. ^{KFA} KJ. 1939, s. 18. Bilder, o.a.a. s. 22. Handskr. skrift av Per Larsson, KSA.
 11. Kyrko- o. Skolrådsprot., KFA, Förteckn. skoll. ^{KFA} Bilder, o.a.a. s. 23. Kyrko- o. Skolrådsprotocollsbok för Kumla förs. 1897-1907, KFA, 10/1 1901 par. 3, ^{KFA}. Nästa ordinarie lärartillsättn. i Kumla skedde år 1896, då Hjalmar Olsson valdes till lärare i Mossby. Kyrko- o. Skolrådsprot. 1862-1896, KFA, Förteckn. skoll. ^{KFA} Bilder, o.a.a. s. 24.
 12. Kongl. Maj:ts Nådiga stadga af den 18 juni 1842 ang. Folkundervisningen 24 kap. 30 och 31 par. Kyrkolagen. Kongl. resolution 20/11 1786 och 7/7 1832.

Per Larsson berättar själv om detta på följande sätt: "Kyrkoherden skickade bud till mig att jag hade god utsikt om jag sökte. Då beslöt jag mig därför. Och beslutet som jag aldrig har haft anledning att ångra sattes i verkställighet vid ansöknings tidens utgång i slutet av juli månad. I augusti månad gick jag i mitt föräldrahem och väntade att bli kallad till prov, men inget därom hördes av. I slutet av månaden måste jag resa till mitt vikariat i Fågelhults folksola. I medlet av september fick jag ett brev från Kyrkoherden i Kumla att jag som nyligen utkommen från seminariet hade blivit uppförd i tredje förslagsrummet, men vid valet bekommit de flesta rösterna".

Nyligen utkommen från seminariet, utan att prova, utan att Falk sett honom (Falks måg Axel Lundqvist hade rekommenderat Per Larsson), blev Per Larsson vald.¹³⁾

Varför? Därför att Larsson var en väckelsens man. Samma religiösa ståndpunkt hade också alla de övriga lärarna, som valdes till ordinarie tjänster i Kumla. Samtliga utom Joh. Dahlstedt kom de på respektive orter att inta en ledande ställning i församlingens olika missionsföreningar under en lång följd av år. C.F. Dreborg och Jacob Jansson var till och med ansedda som mycket goda predikanter.¹⁴⁾ När Joh. Dahlstedt tillträdde sin tjänst i Hallsberg år 1877, hade väckelsen i Hallsberg sedan länge utvecklats under ledning av den kraftfulle Edvard Thermanius. Dahlstedt var emellertid även han en väckelsens man. Han kom att under sina hallsbergsår ta bestående intryck av den gamle Axel Per Falk, vars syn på den friare andliga verksamheten i samband med EFS han gillade. Emellertid kände Dahlstedt en stark önskan att bli präst. Han prästvigdes också år 1892 efter dispens från akademiska examina och slutade som kyrkoherde i Kvarsebo där han dog 1919.^{14A)}

De småskollärarinnor som under perioden tillsattes var också de barn av väckelsen.¹⁵⁾

Av detta kan vi förstå att Falk mycket medvetet försökte få lärare som var i hans smak.

Men Falk fick inte vara helt ostörd i sina strävanden. Troligen hade han inte alltid majoriteten av skol- och kyrkorådet bakom sig. I en insändare i Nerikes Allehanda d. 20. nov. 1878, troligen skriven av Falks antagonist riksdagsmannen och ledamoten av kyrko- och skolrådet Eric Olsson står nämligen följande, som är att se som en skarp vidräkning med Falk för hans politik vid lärartillsättningar i Kumla: "Äfven hafva skolrådets valde medlemmar-åtminstone de flesta af dem arbetat för, att äfven kanskaper och skicklighet skulle tagas med i beräkningen vid tillsättandet af lärare o. lärarinneplatser, men med så ringa framgång,^{numera ej} att

13. Ang. Jansson se KJ. 1939. s. 18. Ang. Larsson, Handskr. skrift av Per Larsson, KSA.

14. Se s. 146 noterna 6-11. Se bl. a. Protokollsbok 1878-1904, 22/11 1886 par. 2, 15/11 1883 par. 2, BMAK.

14A. Matrikel öfver Strengnäs stifts Ecklesiastik- och Lärarestat 1900, s. 44. Strängnäs stifts prästmöteshandlingar 1923, s. 13 ff.

15. Bilder, o. a. s. 23. A. P. Falk till Waldenström, 26/2 1884, WBA. "Gud är synnerligen god emot oss här i Kumla. Nu har vi 13 troende lärare och lärarinnor i församlingen af dem 2:ne utmärkta, som blifvit afsatta i andra församlingar för nattvardsbegående utom kyrkväggarne, äfven en troende barnmorska."

andre anse det löna mödan att söka sig till Kumla än sådana som med mun och åtbörder kunna agera "Guds barn". Skulden till detta bedröfliga faktum ligger nästan ensamt hos skolrådets sjelfskrifne ordförande" osv.¹⁶⁾

Detta angrepp var emellertid betydligt överdrivet. Skol- och kyrkorådet bör för det mesta ha varit rätt passivt i sitt motstånd (det var exempelvis endast två av skol- och kyrkorådsledamöterna, som skrev under anmälan mot Falk år 1878, den anmälan som ledde till ovan relaterad specialvisitation. Dessa var Eric Olsson och Erik Welin).¹⁷⁾ Dessutom rådde fullständig enighet vid tillsättningarna av Carl Nylin 1873, A.P. Stenström 1874, Jacob Jansson 1875 och Johannes Dahlstedt 1877. Samtliga dessa sattes på första förslagsrummet. De hade de flesta betygspoängen och valdes av enhälliga kyrkstämmor.¹⁸⁾ Detta hindrar naturligtvis inte att Falk kunde ha sett till att just de rätta personerna sökte lärartjänsterna, något som naturligtvis helt låg utanför skolrådets kontroll och insyn. Att så i vissa fall skedde har vi ju ovan sett exempel på.

Endast vid två tillfällen förekom oenighet vid tillsättningarna. Det var när Carl Fredrik Dreborg valdes till klockare, organist och skollärare och när Per Larsson valdes till ordinarie skollärare i Hörsta. Båda var uppsatta i tredje förslagsrummen, men fick vid valen majoriteteten av rösterna.¹⁹⁾

Efter valet av Dreborg besvärade sig flera församlingsbor med Eric Olsson och Erik Welin i spetsen hos Domkapitlet. Man menade att Falk vid själva valförrättningen på flera sätt uppträtt partiskt till förmån för Dreborg, ja att till och med olagligheter förekommit vid själva valförrättningen. Domkapitlet avslog besväret, varefter Olsson och Welin gick vidare till Kungl. Maj:t. Men inte heller Kungl. Maj:t fann anledning att ändra Domkapitlets beslut.

-
16. Nerikes Allehanda, 20/11 1878, "Insändt" sign. - n. Se även motinsändaren i NA. 27/11 1878, sign. rn. Signaturen avser troligen Edvard Thermaenius.
17. Visitationsprotokoll 1878 från Kumla, SFA, Litt. B. ^{SFA} Kyrko- o. Skolråds Prot. 1862-1896, KFA, Förteckn. över skol- och kyrkorådsledamöter, ^{KFA}.
18. Ang. Nylin se Kyrko- o. Skolråds Prot. 1862-1896, KFA, 14/11 1873 par. 2 ^{KFA} Kumla förs. sockenstämmo-Protocollsbok samt Kyrkostämme Protocollsbok 1862-1902, KFA, 22/12 1873 par. 1, ^{KFA}.
 Ang. Stenström, ibidem 11/8 1874 par. 1, ibidem 14/9 1874 par. 1.
 Ang. Jansson, ibidem 13/8 1875 par. 1, ibidem 6/9 1875 par. 1.
 Ang. Dahlstedt, ibidem 4/10 1877 par. 1, ibidem 22/10 1877 par. 1.
19. Ang. Dreborg, ibidem 20/7 1870 par. 1, ibidem 14/11 1870.
 Ang. Larsson, ibidem 1/8 1876 par. 1, ibidem 11/9 1876.

Emellertid kan det nog inte förnekas att Falk uppträtt partiskt till förmån för Dreborg, även om inga påvisbara lagöverträdelser skett.²⁰⁾

Vi kan märka att Eric Olsson även efter det att Kungl. Maj:t konfirmerat Domkapitlets beslut fortfor att irriteras över valet av Dreborg. Som riksdagsman besvärade han sig vid riksdagarna 1873 och 1874 över gällande lagar rörande klockare-, organist- och skollärarebefattningars tillsättande. Han ansåg att kyrkoherden i en församling hade alldeles för stort inflytande vid dessa val.

I de motioner han inlämnade i denna fråga skiner igenom att han främst hade Falks agerande vid tillsättningen av Dreborg i tankarna.²¹⁾

Detta kapitelts slutsats blir att Falk spelade en viktig ibland avgörande roll vid tillsättningen av lärare i Kumla.

Att vi tagit upp denna Falks betydelse för tillsättningen av lärare så pass noggrant beror på den dominerande roll dessa lärare kom att spela särskilt på det andliga området. Vem vet hur Kumlas andliga struktur tett sig om lärarna vid respektive skolor haft en annan religiös inställning.

20. Inkomna skrivelser till Domkapitlet i Strängnäs 1870 nr. 495, SPA, 13/10 1870, 2/11 1870, 13/11 1870. Kongl. Maj:ts utslag uppå Eric Olssons och Erik Welins besvär 25/5 1871, RA.
Ett exempel på vad vi avser med att Falk var partisk är följande utdrag ur en ovan angiven skrivelse till Domkapitlet 2/11 1870 från Eric Olsson och Erik Welin. Förutsättningen är att Welin och Olsson klagat på att Falk inte ordentligt kontrollerade vilka som avlämnade sina röster, ngt som Falk i en svarsskrivelse förnekar. Med anledning av detta skriver Olsson och Welin följande, som får tala för sig själv: "Som i svaromålet säges, uppmanade valförrättaren, Herr kyrkoherde Falk, ofta de röstande att framträda eller visa sig, åberopande den förut upplästa förordningen. Detta skedde efter vår uppfattning omkr. 15 eller 30 gånger, men det förtiges att detta skedde blott till dem som röstade på Herr Johansson. På dem ville han alltså tillämpa lagens föreskrift, och hade svårt att höra, men då Herr Dreborgs namn nämndes, hörde han mycket väl och gjorde ingen anmärkning."
21. "De förhållanden, som jag här framställt som en möjlighet, äro långt ifrån gripna ur luften eller otänkbara, utan de grunda sig tvertom på verklig erfarenhet, och jag kan, om så påfordras, med verkliga fakta bestyrka, att de mer än en gång kunnat äga rum." Bihang till riksdagens protokoll vid lagtids riksdagen i Stockholm år 1873. Första saml. 2nda afdelningen. Andra bandet, Motioner väckta inom andra kammaren n:o 59., d:o år 1874, Motion n:o 39. Båda motionerna har samma innehåll. Uppgiften i Kumla Julblad 1941 att ovannämnda motion skulle ha inlämnats vid någon av riksdagarna 1882-1884 är felaktig. Dessutom är upplysningarna om dåtida lagbestämmelser ngt vilseledande. KJ. 1941, s. 15 ff.

Kap.1. Barndoms-, ungdoms- och studietid.

Axel Per Falk f. 1821 i ett prästhem i Kullerstads socken i Linköpings stift studerade under första hälften av 1840-talet i Uppsala, där han år 1845 avlade magisterexamen. Under studietiden kom han att påverkas av ^{en} idealistisk verklighetsuppfattning. Uppsala var vid ingången av 40-talet fortfarande dominerat av den filosofiska romantiken. Hegelianism och boströmianism började emellertid överta inflytandet under skarp strid sinsemellan. Falk kom även i kontakt med och påverkades av den politiska liberalismen.

Den religiösa grundsyn som dominerade den filosofiska fakulteten vid Uppsala Universitet under Falks studietid byggde till stor del på idealistisk filosofi, där kristendom och bildning till stor del sammansmälte. Kyrkobegreppet var spiritualiserat. Liberalismens starka individualism och skarpa kyrkokritik hade också nått Uppsala med sin påverkan. Mot allt detta står emellertid en begynnande konfessionalism, företrädd vid den teologiska fakulteten.

Kap.2. Stockholmsåren.

A. Inledning.

År 1846 flyttar Falk till Stockholm, där han upprätthåller diverse lärartjänster. Från och med år 1847 är han knuten till Nya Elementarskolan, där han blir ordinarie år 1850. År 1858 förklarar han på grund av Kungl. Majt:s beslut för lektor vid denna skola.

B. Falks pedagogiska verksamhet:

Som lärare blir Falk markerat reformvänlig. Han ansluter sig helt till Nya Elementarskolans grundsatser. Denna skola grundades år 1828 i syfte att pröva de liberalt reformvänliga kraven på förändringar i skolväsendet. Skolans grundsatser var att söka förverkliga ett liberalt synsätt, där frihet och fri utveckling efter egna förutsättningar och med tillhjälp av tidens modernaste pedagogiska teorier befrämjas. Den fria utvecklingen verkar enligt detta synsätt till individens förädling och moraliska mognad.

Skolan kom vidare att representera det nya i tiden som började tränga undan det gamla klassiskt-humanistiska bildningsidealet och göra skolan fri från sin bundenhet vid kyrkan.

Falk är under åren 1849-1850 redaktör för de reformvänligas organ Ny Tidskrift för Lärare och Uppfostrare. Han utformar därvid det som betraktas som reformvännernas svar på regeringens beslut i läroverksfrågan av år 1849. I detta svar kommer ovannämnda ideal klart till uttryck och ett konsekvent genomförande av Nya Elementarskolans principer med ämnesläsning, fri flyttning och vägglös skola förordas. Vidare bejakas skolans frigörelse från kyrkan.

C. Falks politiska verksamhet.

Den liberalt reformvänliga inställning som vi kunnat följa i Falks pedagogiska verksamhet återfinns vi också i hans politiska engagemang. Under år 1848 deltar han i Stockholms reformsällskaps möten. Falk är en av deltagarna på reformmiddagen den 18/3 1848. I de därpå följande mars- oroligheterna i Stockholm ansluter sig Falk till ett frivilligt ordningsgarde som har till syfte att återställa ordningen. När Stockholms reformsällskap splittras i samband med att de mera moderata liberalerna i missnöje bildar ett eget parti försvinner också de påtagliga spåren av Falks politiska engagemang. Vi vet inte vilken sida han valde.

D. Omvändelsen.

År 1853 kommer Falk i kontakt med Rosenius och påverkas av honom. Från och med mitten av 1850-talet är han en avgjord rosenian, som med iver och trosvisshet söker påverka och omvända dem han möter. Falk kommer i och med detta in i de kretsar där Rosenius var det mest betydelsefulla namnet. Ett helt nytt skede i Falks liv inleds med detta.

E. Falk i den rosenianska väckelsens tjänst.

Falk erhåller tjänstledighet från skolarbetet under sista delen av vårterminen 1856 för teologiska studier. I maj 1856 avlägger han dimissions-examen. Året därpå prästvigs han och avlägger pastoralexamen i Linköping.

Från och med år 1857 kan vi spåra hur Falk engagerar sig i Stockholms Stadsmission. Han blir suppleant i styrelsen år 1858 och år 1860 flyttas han upp till ordinarie. Falk står kvar i styrelsen till sin avflyttning till Kumla våren 1865. Även i Stadsmissionens fältarbete intar Falk en ledande funktion. Han fungerar bl.a. som v. distriktsföreståndare och distriktsföreståndare. När man år 1861 beslutar sig för att ge ut en egen tidning, åtar sig Falk redaktörskapet. På denna post som redaktör för Stadsmissionären kvarstår han t.o.m. år 1864.

Den verksamhet som Stockholms Stadsmission bedrev har sina rottrådar i den inre missionsverksamhet som har sitt ursprung i England och Tyskland. J.H. Wicherns inflytande får inte förglömmas. Stockholms Stadsmission var till att börja med en underavdelning av Evangeliska Alliansen, men bröt sig loss i reaktion mot de baptistiska framryckningarna. Stockholms Stadsmission blev nu en organisation med typiskt "rosenianskt" förtecken. Man betonade att verksamheten var evangelisk-luthersk och man värjer sig kraftigt när man befarar falsk lära.

Syftet med verksamheten är att vid sidan av predikoämbetet evangelisera och bringa nödställda människor social hjälp i ett Stockholm som på grund av kraftig inflyttning höll på att förslummas. Både evangelisationen och den sociala verksamheten är intimt förbundna med varandra. Dock anses om-

vändelse till en levande kristendom vara den primära förutsättningen för all bestående hjälp och den grundläggande komponenten i all verksamhet.

Ett drag som i detta sammanhang är värt att notera är att Stadsmissionen i sin annars så brett upplagda verksamhet markerat söker befrämja en gemenskap som bygger på " nådessyskonens" gemenskap. Vi ser en tendens till ett betraktelsesätt med en troendeförsamling mitt i den yttre kyrkan.

Falk engageras år 1857 i Evangeliska Fosterlandsstiftelsens styrelse. EFS och Stockholms Stadsmission är starkt besläktade. Det är i stort sett samma män som står i ledningen för båda organisationerna. Det sociala drag som så starkt kännetecknar Stockholms Stadsmission återfinns dock inte i riksorganisationen EFS.

EFS är en roseniansk rörelse med stark betoning av sin evangelisk lutherska färg. Omvändelsen betonas mycket starkt. Den som inte är omvänd är en död kristen. Så anses de flesta medlemmarna och prästerna i Svenska kyrkan vara sådana döda kristna. Svenska kyrkan betraktas som den yttre synliga kyrkan, som på grund av sin bekännelse ansågs eftersträvansvärd, men i praktiken till största delen var död. Därför utsätts Svenska kyrkan för en skarp kyrkokritik. Den sanna kyrkan är osynlig. Den består av alla sant omvända och troende människor.

Det finns emellertid redan i EFS'inledningsskede tankar på att söka synliggöra den osynliga kyrkan och skapa fram en " christen församling". Dessa tankar framställs av EFS'förste ordförande J. Alströmer. Även om Alströmers ideer är att betrakta som spekulationer utan djupare förankring i verkligheten, visar de dock på vilka sprängningskrafter som var förborgade inom EFS'led.

Vad EFS innerst inne syftade till var att bringa allt flera enskilda människor till en personlig omvändelse efter nyevangeliskt mönster. Och man sade sig vilja genomsyra den Svenska kyrkan med evangelii kunskap och tros- liv. Därvid kom EFS emellertid rent faktiskt att bli en bidragande orsak till kyrkoenhetens upplösning genom dess befordran av kolportörs- och konventikelverksamhet efter nyevangeliskt mönster. Konventiklarna kom att bli de troendes gemenskap, som alltmera övertog de funktioner som kyrkan förut haft eller ansetts försumma.

Så är alltså Falk i och med sitt engagemang i Stockholms Stadsmission och EFS indragen i en rörelse som är en bidragande orsak till kyrkoenhetens upplösning. Denna upplösning var sedan länge förberedd. Pietismen under 1700-talet hade gjort sitt liksom upplysningen. Romantiken och liberalismen likaså. Förändringar av socialekonomisk natur bidrog också. Så kommer då slutligen den evangeliska folkväckelsen varav de rosenianska organisationerna Stockholms Stadsmission och EFS är delar.

1000.

Inför detta massiva tryck på enhetskyrkan ^{ky} faller under Falks stockholms-
år flera av lagens skydd för denna. Kyrkoplikten avskaffas 1855, 1858 faller
konventikelplakatet. 1859 upplöses sockenbandet. 1860 avskaffas stadgan om
landsförvisning och förlust av arvsrätt för avfall från evangelisk lutherska
läran. Svensk medborgare fick rätt att gå över till annat i landet erkänt
kristet trossamfund. 1863 upphörde nattvardstvänget. Som en reaktionsföre-
teelse är sakramentallagen 1855 att betrakta. Denna var i kraft till 1864.
Genom denna förbjöds lekmäns sakramentsförvaltning definitivt.

I och med denna nya lagstiftning gavs så ett visst livsrum åt de reli-
giösa rörelserna, även om religionslagstiftningen fortfarande gav uttryck
för föreställningen att staten var kristen och evangelisk luthersk.

Jämför vi detta med Falks tidigare utveckling märker vi att han även
före sin omvändelse var påverkad av strömningar som verkade upplösande på
enhetskyrkan.

Under sin stockholmstid översätter Falk en mängd uppbyggelseskrifter.
Detta får betraktas som ett led i den starka skriftspridningsverksamhet
och förlagsverksamhet som EFS vid denna tid utvecklade. Vi lägger märke
till att Falk översätter Luthers Galaterbrevskommentar samt att han har
den största delen i nyöversättningen av Luthers kyrkopostilla. Hans främsta
insats på detta område är dock nyöversättningen av Nya Testamentet tillsam-
mans med P.M.Elmblad och G.S.Löwenhielm, den s.k. lektorernas översättning.
De grundsatser som denna översättning bygger på påstås vara utmärkande för
europeiskt bibelöversättningsarbete under senare delen av 1800-talet.
Lektorerna säges vara med, ja t.o.m. före sin tid. Så småningom kommer
bibelkommissionens arbete att kännetecknas av samma grundsatser.

Gotland var en av Falk gärna besökt tillflyktsort. När Visby missions-
förening bildas år 1859 stöder Falk tillsammans med P.M.Elmblad företaget.
Inför en stundande utlandsresa år 1861 förelägger väckelseprästen Carl Norr-
by Visby missionsförening ett förslag till stadgar för att därigenom trygga
verksamheten då han var borta. Detta stadgeförslag innebar bl.a. att förenin-
gens privatskola skulle ställas under skolrådets uppsikt och att ingen annan
än präst eller av prästerskapet godkänd predikant fick uppträda i missions-
huset. Detta förslag förkastades emellertid av missionsföreningen på till-
skyndan av lektorerna Elmblad och Falk. Falk påskyndade därigenom i Visby
en verksamhet som alltmera kom att stå fristående i förhållande till kyrkan
och så småningom i hela landet inklusive Gotland kom att leda till kyrko-
splittring.

F. Falks religiösa profil.

Falks religiösa profil kännetecknas av den centrala plats den personliga omvändelsen får. Denna tecknas på typiskt rosenianskt sätt. Människan skall i tro se på Jesus försonaren och överlåta sig åt honom. Allt beror på Jesus och inget på oss själva. Mycket markerat för Falk den fria nådens talan.

Falk menar att ingen människa kan yttra sig osvikligt om en annan människas förhållande till Gud. Dock finner vi i praktiken en stark tendens att söka urskilja de icke kristna från de kristna i enlighet med ett typiskt pietistiskt betraktelsesätt.

Kap.3. Kumlaåren 1865-1878.

A. Inledning.

Kyrkoherdetjänsten i Kumla församlings regala pastorat av 1.klassen blev år 1862 ledig efter O.U.Uddéns död. I Kumla hade bl.a. von Rosenstein och Franzén varit kyrkoherdar och befordran till kyrkoherde i Kumla framstod som mycket eftersträfvansvärt. A.P.Falk söker tjänsten direkt hos Konungen tillsammans med sex andra väl meriterade sökande. Tidigare hade Konkapitlet satt upp tre ytterligare präster på förslag, men församlingen hade vid valet givit ett klart misstroendevotum mot dessa. 5/6 delar av församlingens röster nedlades.

En petition till Konungen, underskriven av nära hälften av socknens hemmansägare inlämnades till Konungen till förmån för Falk. I denna påpekas den väckelsevind som gått genom församlingen, men också den religiösa splitt-ring som hotade. På grund av detta var församlingen som aldrig förr i behov av en herde som kunde tillfredsställa de andliga behoven samt ena de söndrande. Petitionen avslutas med att man i A.P.Falk tror sig ha den man som motsvarar de behov församlingen hade.

Trots att Karl XV nästan lovat tjänsten åt J.V.Björnström utnämns F^Alk genom eckl.minister F.F.Carlsson kraftiga ingripande. Kännetecknande för F.F.Carlsson var hans öppna hållning mot väckelsens män. Själv stod han den uppsaliensiska lågkyrkligheten nära och såg som sitt mål att söka få väckelsen infogad i kyrkans ordinarie liv för att därigenom ge kyrkan nytt liv. Kyrkans inre liv berodde näml. enligt Carlsson till stor del av en samverkan mellan fri andlig verksamhet och institution utan våldsamma yttre omvälvningar. För att nå detta syfte sökte han befrämja tillsättningen av väkta präster. Hans lågkyrkliga kyrkosyn gjorde också att en av hans älsklingstankar som statsråd var att ta stor hänsyn till församlingarnas vilja vid sina förslag till utnämningar. Dessutom måste den kyrkliga lagstiftningen uppmjukas i

liberal riktning. Till allt detta kommer en utomordentlig viljestyrka och förmåga att få sin vilja igenom i ecklesiastikärenden. Hans egenmäktiga utnämningar efter övertalning av Karl XV är väl kända.

B.Falk och Örebro läns Ansgariiförening.

H.J. Lundborg, EFS' egentlige upphovsman ivrade mycket starkt för att en samfällad svensk hednamission med svenska missionärer och svenskt missionsfält med det snaraste borde upprättas. Han var inte nöjd med de enligt hans mening tama försök som EFS åstadkommit. Trots att EFS redan år 1861 beslutat upptaga egen yttre mission och år 1862 startat eget missionsinstitut, hade man ännu inga egna missionärer eller missionsfält. När så 1000-årsminnet av Ansgars ödd nakkades, såg Lundborg möjligheter att hans förhoppningar skulle kunna förverkligas. Hans tanke gick ut på att ett Ansgarsförbund för en samfällad svensk mission bildas. Detta utsänder missionärer till egna missionsfält. Missionärerna underhålls genom att missionsvänner i varje län bildar Ansgariiföreningar, som var för sig underhåller sina missionärer. Missionärsrekryteringen sker via EFS'missionsinstitut.

När Lundborg kungjorde sin plan för några av de ledande missionsvännerna från Värmland C.J. Nyvall och A.Wermelin entusiasmerades dessa, men kompletterade Lundborgs förslag med att länsföreningen också skulle samordna inremissionsverksamheten, något som man hade stort behov av i Värmland vid den tiden. När sedan några månader därefter Värmlands läns Ansgariiförening bildades, kom tonvikten att ligga på inremissionsverksamheten.

Örebro län följde efter. Den 22/8 1865 bildas Örebro läns Ansgariiförening. Mötet som föregick leddes av Falk, som också blev föreningens förste ordf., en post som han innehade till år 1894.

Målsättningen var också här dubbel. Dels skulle man utgöra ett samband mellan länets missionsvänner dels skulle man befrämja hednamissionen.

Så gick det alltså med Lundborgs planer. Dels gick riksorganisationen i stöpet. Kanske var den främsta orsaken till detta att EFS' första missionärer redan 15.mars 1866 landsteg i Massauna. Men inte nog med detta. Tanken på Ansgariiföreningar som samarbetsorgan för den inre missionen framhävdes på ett helt annat sätt än Lundborg utsprungligen tänkt sig.

Örebro Läns Ansgariiförening anställde för sin verksamhet reseombud. Den först blev L.F.Odell. Så småningom verkade under kortare eller längre perioder även åtskilliga andra. Verksamheten tycks främst ha syftat till inre mission, men detta får inte ställas i motsatsställning till strävandena för yttre mission. Med glädje stöder man den missionär man svarar för, P.E. Lager.

Snart blir emellertid den från Närke och Ö.Värmland stammande friför-samlingsrörelsen alltmera markant, samtidigt som Waldenströms försonings-

lära vinner terräng. Detta verkar splittrande på föreningen och sätter troheten mot EFS på svåra prov.

Ansgariiföreningen följer emellertid med ett långt stycke mot vänster. Nästan till varje pris vill man bibehålla enigheten. Men när föreningen trots allt vidmakthåller sin förbindelse med EFS blir läget i längden ohållbart. De med friförsamlingsrörelsen sympatiserande drar sig ur. Detta betyder en kraftig stagnation i verksamheten. Friförsamlingsrörelsen vinner nämligen en nästan total seger i Närke.

I och med ^{att} brottet med de frikyrkliga blir oundvikligt och man därför inte behöver ta hänsyn till denna åsiktsriktning blev betoningen av anslutningen till EFS med dess bekännelse och kyrkosyn allt tydligare i Ansgariiföreningen.

A.P.Falk måste anses ha en stor del i den utveckling vi här skildrat. Han lägger ned en stor arbetsinsats på Ansgariiföreningen och deltar flitigt i verksamheten. Han är dess ordförande under hela den här skildrade utvecklingen. Den åsiktsförskjutning som Ansgariiföreningen ådagalägger kommer vi också att märka när det gäller Falks personliga utveckling.

C. Den nyevangeliska väckelsens framväxt i Kumla.

I mitten av 1850-talet når den nyevangeliska väckelsen Kumla och får stor utbredning. År 1861 bildas officiellt en missionsförening. Centrum för denna Kumla Missionsförenings verksamhet blir skolhuset vid kyrkan. Missionsbön hölls dessutom på 6 olika ställen i församlingen. Det rådde ett starkt konkurrensförhållande mellan de nyevangeliskt väckta och baptisterna. Vid mitten av 1860-talet besegras emellertid baptisterna, som i fortsättningen får föra en tynande tillvaro.

Kraftiga väckelsevågor sköljde över församlingen 1872 och 1877. Överallt i byarna kom man i kontakt med väckelsen och bygden präglades av de andliga rörelserna.

Separata missionsföreningar, dock tillhörande Kumla missionsförening, växte fram i Byrsta, Hörsta, Bränsta, Mossby, Vesta, Hallsberg och Granby, Rala och Södra Sanna.

År 1866 bildas i Stene en nattvardsförening där man har enskilda nattvardsgångar utan präst. Troligen kan dock Falk övertala medlemmarna att ej fortsätta med dessa enskilda nattvardsgångar i den utsträckning som hittills skett. Föreningsbildningen utvecklas dock kraftigt. En matrikel år 1872 visar att föreningen betraktar sig som en nytestamentlig församling där kyrkotjänkt upprätthålles. År 1876 tar man steget fullt ut och bildar Stene kristna församling. Så småningom knyts verksamheten allt mer till Byrsta skolhus, där skollärare Jacob Jansson kom att bli den givne ledaren. Föreningen kommer nu att heta Byrsta Missionsförening.

I Byrsta, Hörsta och Mossby byggdes och uppehölls i början av 1860-talet på enskilt initiativ från väckelsefolket hela tre skolor, vilka var de första skolorna i församlingen vid sidan av skolhuset vid kyrkan. Dessa skolor kom, liksom övriga skolor i församlingen, att bli centra för den andliga verksamheten.

Syftet med själva skolverksamheten var dubbelt. Dels var man rädd att sända sina barn till en oomvänd skollärare dels får skolverksamheten betraktas som en viktig verksamhetsform att bedriva inre mission. Liknande initiativ togs på flera håll inom Örebro län. Så kunde ske på grund av Kungl. Majt:s ändringsbestämmelser till 1842 års folkskolestadga av den 29/9 1853. "Mindre skolor" kunde enl. dessa upprättas om bebyggelseförhållandena omöjliggjorde att vissa barn besökte de fasta skolorna. Lärarna kunde anställas av "husfäderna" i den del av församlingen det gällde. Skollärarna spelade en viktig roll för väckelsen i Kumla dels genom sin yrkesutövning dels som tongivande i missionsföreningarna.

Väckelsen var emellertid inte begränsad till föreningarna. Bönesammankomster eller gudstjänster har registrerats på 37 olika platser i församlingen företrädevis i hemmen. Kontinuerlig verksamhet kan emellertid ej förutsättas på andra platser än de ovan angivna.

D. Falk och väckelsen i Kumla.

Falk såg som sin huvudsakliga uppgift som kyrkoherde i Kumla att sprida väckelsens budskap och omvända själar. Medlet för detta var inte främst kyrkans ordinarie gudstjänst och det ordinarie sakramentsförvaltandet utan missions- och bönesammankomster under konventikelns form. Bl.a. därför anknyter Falk till de grupper av väckta som finns. Konventikelsammankomsterna överskuggar all annan verksamhet. Territorialförsamlingen Kumlas gränser överskrides mycket ofta. Han arbetade lika gärna på riks-, läns- eller församlingsplanat

Detta sätt att arbeta är uppseendeväckande på grund av att det bryter mot det som tidigare varit en självklarhet, nämligen att kyrkan med dess ordinarie gudstjänst och sakramentsförvaltningen står i centrum för en prästs uppgifter. Falks förhållande till den kyrka han tjänar inrymmer därför redan från början en spänning som man inte kan bortse ifrån.

Falk tycks till att börja med lyckas i sin uppgift att ena väckelsen i Kumla. I och med att Falk kom till Kumla sjönk baptismens betydelse och lade sig den oenighet som rådde inom den nyevangeliska väckelsen. Även i fortsättningen blir Falks förhållande till väckelsen gott. Detta beroende på att Falk trots ett visst motstånd följer med i väckelsens samfälliga utveckling i mer eller mindre separatistisk riktning.

När det gäller utvecklingen med enskilda nattvardsgångar inom församlingen fungerar Falk som en återhållande faktor. Emellertid betjänar han åtskilliga gånger vid enskilda nattvardsgångar utanför kyrkorummet även då det inte är

fråga om sjukkommunion.

I missionsföreningarna kom genom en flitig bibelläsning och en mäktig rörelse framför allt i Närke och Ö.Värmland att alltmera betona de troendes gemenskap och de regler i Nya Testamentet som ansågs reglera denna. Flera av missionsföreningarna i Kumla hade redan år 1872 en egen styrelse och förvaltning i enlighet med "Nya Testamentets anvisningar". Falk deltog i denna utveckling och har, vad vi kan se, även befrämjat den.

För att förstå detta sistnämnda är det nödvändigt att förstå hur Falk såg på kyrkan. Den samma kyrkan är för Falk inte den synliga utan den osynliga. Denna består av alla sant troende. Svenska kyrkan, till ytterlighet förvärdsligad och förfallen är den yttre kyrkan. Ecclesiola in ecclesiataanken är för Falk mycket vital. När så den osynliga kyrkan i viss mån synliggöres genom gemenskap i konventiklar och annorstädes samt genom antagande av en organisation i enlighet med "nytestamentligt mönster", ses detta som lovande tecken i lydnad för bibelordet.

Hur Falk medverkade i missionsföreningarnas utveckling till "ny testamentliga församlingar" har vi exempel på när det gäller föreningen i Stene. Denna förening ger Falk i uppdrag att upprätta en matrikel över medlemmarna. Resultatet blev inte bara en matrikel utan också antydningarna till en församlingsordning där församlingsgemenskapen, kyrkotukten och undervisningen inom församlingens ram betonas.

E. Falk och väckelserörelsernas frikyrkovridning.

I Närke och Ö.Värmland hade redan på 1860-talet en rad nattvardsföreningar bildats. Dessa krävde att en troende präst betjänade vid deras nattvardsgångar. Det var emellertid brist på sådana särskilt sedan A. Fernholm år 1872 begärt och fått avsked från sin tjänst i Värmlands Ansgariiförening och tillika med detta också från sin deltidstjänstgöring i Örebro läns Ansgariiförening. Som reseombud betjänade han nämligen ofta vid så kallade fria nattvardsgångar.

De fria nattvardsföreningarna beslöt därför vid ett sammanträde i Örebro år 1872 att hos Kungl. Majt begära att en präst skulle få anställas för att betjäna dessa nattvardsföreningar. Falk var med vid detta tillfälle. Om begäran ej bifalles, skulle var förening för sig utse lekmän som nattvardsförvaltare.

En petition i detta ärende, gjord av Falk, passerar ^{via} EFS som avslår till Kungl. Majt. Orsaken till varför skrivelsen först gick till EFS var att EFS som erkänd "corporation" i sin tur skulle överlämna den till Kungl. Majt. År 1875 avslår Kungl. Majt. begäran. Genast beslutar då nattvardsföreningarna att fira nattvard "utan statskyrkopräst". Av nattvardsföreningarna har blivit friförsamlingar. EFS avslog kanske inte så mycket av principiella skäl som att man fruktade den radikaliserings i frikyrklig riktning som var på gång i Ö.Värmland och Närke.

Falk skrev alltså petitionen till Konungen, en petition som gick ut på att anordningen med en speciellt anställd präst för nattvardsföreningarna vore en god anordning till nattvardens bruk i Svenska kyrkan blev lika fritt som ordets " i enlighet med Luthers åsigt och i överensstämmelse med evangeliets anda". Bakom ligger också ett påpekande om att enskilda nattvardsgångar med präst hindrar många från att övergå till sekterna.

Men trots detta är Falk ej helt ense med nattvardsrörelsens folk. Han anser i ett brev till Waldenström att väckelsen kommit in på ett "sluttande plan till prestembetets obehöfliggörande" och att det därför är nödvändigt att följa med " så länge som möjligt för att hejda brådstörtandet".

Således är det ej säkert att Falk odelat sympatiserar med den petition han själv skrivit. I själva verket är Falks håg delad. Falks förhållande till nattvardsrörelsen i Hallsberg visar detta. Å ena sidan ger Falk medgivandet åt de väckta i Hallsberg att de får fira nattvard utan präst om troende sådan ej fanns att tillgå, men å den andra känner sig Falk förfördlad när man utnyttjar möjligheten.

Till belysning av EFS-hållning vid denna tid må nämnas att i tur och ordning Charleville och Falk föreslås till missionsföreståndare för EFS. Båda tackar nej. EFS som vid denna tid " förkyrkligats" hade i missionsföreningarna svårlösta problem. Å ena sidan hade man de frikyrkliga tendenserna å den andra befarade man att den planerade kyrkomissionen skulle dra många föreningar bort från EFS. För att kunna behålla greppet om missionsföreningarna fordrades klokhet och förmedling. Både Charleville och Falk hade vid denna tid god kontakt med de radikala missionsföreningarna och båda spelade en förmedlande och dämpande roll i missionsföreningarnas radikalisering i frikyrklig riktning.

Den utveckling som vi ovan följt på regionalplanet i framförallt Närke fortsatte nu på riksplanet. Det ledande namnet blev här Paul Peter Waldenström. Förutom nattvardsfrågan och den därmed sammanhängande församlingsfrågan, blev Waldenströms försoningslära samt frågan om bekännelsen stridsämnen. Waldenströms och hans meningsfränders syn i de två sistnämnda frågorna kom att stå i skarp motsatsställning till den bekännelsetrogna EFS. Splittringen inom nyevangelismen kom allt tydligare i dagen.

Predikantmötena i Stockholm åren 1876 och 1877 speglar diskussionen och utvecklingen inom den nyevangeliska vänstern.

Diskussionerna i försoningsfrågan visade att Waldenströms synsätt fått mycket stor spridning. Helt eller delvis stödde man Waldenström.

Samtalen över bekännelsefrågan visade att bekännelseenheten, som hade varit det sammanhållande bandet mellan väckelsen och kyrkan, var kraftigt uppluckrad på grund av den nyevangeliska vänsterns inflytande. Bibelns nor-

merande betydelse betonades av vänstern och ställdes delvis i motsatsställning till bekännelsen som framställdes som obiblisk i många stycken.

Nattvardsfrågans behandling visar att det närkiskt-värmländska synsättet fått stark spridning i landet. När det gällde synen på församlingen blev troendeförsamlingsprincipen allt starkare betonad. I diskussionen om församlingens uppbyggnad argumenterades utifrån nytestamentliga citat. Man kommer i huvudsak fram till att församlingen skall vara uppbyggd efter nytestamentligt mönster, vilket resulterar i ^{att} en förening av troende på en viss ort utgör en församling. Kyrkotukten betonas. Dock strävar man inte efter uniformitet olika församlingar emellan. Och med bibeltroheten förenas den av särskilt Waldenström betonade tanken att "tros och livslinjen" är det avgörande för församlingstillhörigheten. Det betyder att de som ådagalägger en levande tro på Kristus är välkomna in i församlingen även om vederbörande i sin läroåskådning hyser avvikande åsikter.

Viktiga framstötter från vänsterns sida under dessa år är nattvardspetitionen av år 1876, (där över 22000 människor begärde att nattvardens bruk skulle bli lika fritt som ordets), förslaget ang. församlingsordning av år 1877, ett brev från predikantmöteskommittén (tillsamt av predikantmötet 1877) som gick ut på att EFS skulle släppa sitt krav på bekännelse-trohet för sina missionärer. V

Till denna utveckling tar både Kungl. Majt och EFS avstånd. Efter avstyrkande från domkapitlet visar regeringen med sitt nej på nattvardspetitionen att det fanns ett 'hit men inte längre'. På samma sätt säger också EFS nej till en uppluckring av bekännelse-troheten. Den nyevangeliska vänsterns definitiva brott med kyrka och EFS är i antågande.

Under åren 1876 och 1877 deltar Falk mycket aktivt på den nyevangeliska vänsterns sida. Han betraktas som en av förgrundsfigurerna. Falk sitter i predikantmöteskommittéerna båda åren. Dessa fungerade som den samlande punkten inom vänstern. Dessutom var de exekutivorgan för predikantmötena.

Analyserar man Falks yttranden under 1876 och 1877 framför allt i predikantmötena kommer man fram till att hans utveckling i församlingsfrågan är uppseendeväckande. Under stockholmsåren kom han tydligt att markera den osynliga kyrkan som den sanna och den synliga som den yttre kyrkan. På grund av denna spiritualiserade kyrkosyn kan de kyrkoorganisatoriska frågorna aldrig bli huvudsaken. Därför kan Falk, ohämmad av förhandenvarande kyrkoorganisation, befrämja de fria väckelserörelserna i sin tjänst som kyrkoherde i Kumla. Falk kommer därvid snart in i en utveckling, där man allt mera söker synliggöra eccesiolan i enlighet med "nytestamentligt mönster". Organisationsfrågorna får allt större betydelse. Kyrkokritiken skärps. Av eccesiolan blir en ecclesia, som i allt högre grad ersätter den gamla kyrkoorganisationen. Under predikantmötet 1877 driver Falk en konsekvent trosförsamlingslinje under skarp kyrkokritik.

När det gäller bekännelsefrågan delar Falk ^{den} nyevangeliska vänsterns synsätt. Bibeln som enda norm betonas på samma gång som bekännelsetroheten skjuts åt sidan.

Nattvardsfrågans utveckling inom den nyevangeliska vänstern i jämförelse med den syn Falk ådagalägger och står för under samma tid är av avgörande betydelse. Falk delar nyevangelismens starka kritik av slentriannattvardsgångarna och bristen på kyrkotukt i samband med nattvardsbegäendet. Från och med okt. 1876 inför han sträng kyrkotukt i syfte att reformera statskyrkan. Men på samma gång synes han också följa med i den utveckling, där kravet att nattvardens bruk skall bli lika fritt som ordets drives. Han står därför år 1876 bakom nattvardspetitionerna som kräver denna frihet. Därmed befrämjar han realiter ett utgående ur kyrkan.

Det föreligger därför en klar motsägelse i Falks sätt att handla. I ena fallet söker han reformera kyrkan i det andra befrämjar han utgåendet ur kyrkan.

Dock visar det sig att hans första handlingslinje med kyrkotukt inom kyrkan kommer att bli den linje han väljer. Detta innebär ett avsteg från den utveckling i frikyrklig riktning som han drivits in i redan under sina första år som kyrkoherde i Kumla och som han kommit så långt i. Detta avsteg följs av flera. När Kungl. Majt i och med avslaget på nattvardspetitionen sade sitt 'hit men inte längre' medan samtidigt frikyrkoutvecklingen obönhörligt gick vidare vänder Falk nämligen om. Den 8. och 9. jan 1878 uppträder Falk för sista gången på den nyevangeliska vänsterns sida. Predikantmöteskommittén sammanträder då i Örebro. Okt. 1876 då Falk inför sina kommunionförhör är därför i realiteten en vändpunkt i Falks utveckling i riktning mot en större trohet mot den bestående kyrkan.

F. Biskopsvisitationen i Kumla 1878.

Den första nattvardsgången efter personligt kommunionförhör innebar ett jordskred i nattvardsfrekvensen. Falk skriver därom i ett brev till Waldenström sålunda: "Gästerna voro något öfver 100 i stället för att eljest 54,5 å 700 plägat infinna sig". De låga siffrorna håller också i sig, ja förminskas.

Under sina kommunionförhör vägrade Falk dem tillgång till sakramentet som var "brottsliga och okunniga". Dessutom varnade han och avhöll till en tid dem som enligt Falk "icke i sina gerningar visa sig såsom Guds barn och sanna Kristi lärjungar".

En av dem som trots oklanderlig vandel uteslutits var Eric Olsson i Sännersta. Denne satt under riksdagarna 1856-1858 och 1859-1860 som en av representanterna för Närke i bondeståndet. Han företrädde liksom övriga närkesrepresentanter en liberal åskådning. Olssons inställning till kyrkan måste under denna tid betecknas som kritisk. I och med den nya riksdagsordningen kom Olsson att tillhöra lantmannapartiet, vilket parti under

riksdagsordningens första år är att betrakta som liberalt. Olsson kommer under sin aktiva period att sitta i riksdagen ungefär varannan period i strid med först brukägare Gill och sedan E. Thermanius. Det senare namnet vittnar om hur inflytelserik frikyrkorörelsen blev i Närke.

Eric Olsson var skarpt kritisk mot väckelsefolket och gisslade deras "privilegium att vara Guds barn". Mellan Olsson och Falk var under hela 70-talet öppen konflikt på grund av att Falk enligt Olsson befrämjade tillsättningen av lärare efter deras förmåga att "agera Guds barn" inte efter skicklighet och duglighet.

När så Olsson utesluts från nattvarden blev konflikten oundviklig. Olsson tillsammans med 12 andra personer begär i en skrivelse till biskopen specialvisitation. Denna kommer till stånd den 3. och 4. juni 1878, då biskop T. Annerstedt visiterade Kumla församling.

I skrivelsen till biskopen klagas över att Falk i stället för att bygga upp församlingen synes "åsyfta en församlings upplösning". Som skäl för denna åsikt hänvisas till "nattvardsbarnens undervisning och konfirmation" samt Falks "bemötande mot församlingsmedlemmarna, då de anmäla sig till HH nattvarens bndfående."

Bakom klagomålen angående nattvardsbarnen ligger ytterst att Falk befarade hyckleri när konfirmationsfrågorna besvarades och därför varnade nattvardsbarnen att utan eftertanke besvara konfirmationsfrågorna. Dessutom inneslöts även de i kommunionförhören.

Själva visitationen kom i huvudsak att bli en drabbning mellan Olsson och Falk, där ovannämnda ting debatterades. Biskop Annerstedt uppträdde sin vana trogen som fridsstiftare. Erkännande Falks nit sade han sig ha en annan uppfattning i nattvardsfrågan. Prästen skall noggrant rannsaka och bereda människorna för nattvarden. Men "sedan presten genom bön, förmaning och undervisning framlagt Nattvarens betydelse och väsende, ansvarar sedermera icke läraren utan Nattvaresgesten sjelf för sin nattvardsgång". Biskopen menade att annars vore det fara värt att "de i sinnet hårdaste gå fram till nattvardsbordet, men de ömtåliga draga sig tillbaka". Nattvarden var enl. Annerstedt ett "nådemedel" inte ett "lagiskt polismedel".

Några direkta åtgärder vidtog Annerstedt icke, varför Falk kunde upprätthålla sina kommunionförhör som tidigare.

Kap. 4. Kumlaåren 1879-1904.

A. Inledning.

Trots att Falk valde att stanna kvar i kyrkan ändrades inte hans arbetsmetoder från tidigare. Han är fortfarande mycket aktiv när det gäller gudstjänster ute i byarna och är fortfarande flitig i sina framträdanden utom församlingen. Falk avled den 18. maj 1904.

B. Falks nya ställning inom nyevangelismen.

Falk deltar i en debatt i tidningen Hemlandsvännen år 1882. Debatten inleds av Waldenström. Under debattens gång avsäger sig Waldenström präst-ämbetet.

Falks nya linje är här påtaglig. Nu försvarar han "statskyrkan". Tidigare var alltid udden riktad mot henne. Han vill påvisa de möjligheter till kyrkotukt som faktiskt finns och som han själv praktiserade. Falk menar att de troende borde ge sig i kast med att reformera kyrkan istället för att överge henne. Formfrågorna får inte skapa skiljemurar och hindra verksamheten för själars frälsning. Huvudsaken i kristendomen är en levande personlig tro på Kristus.

C. Missionsföreningarnas i Kumla definitiva frikyrkovridning.

Missionsföreningarna i Kumla utvecklades snart till frikyrkoförsamlingar. I och med detta hade Kumla missionsförening, som var den gemensamma organisationen spelat ut sin roll. År 1878 ändrades stadgarna i Kumla missionsförening så att man skulle motsvara utvecklingen. Missionsföreningen betraktar sig nu som en sammanslutning av fristående kristliga församlingar, vars uppgift var att utgöra ett samband mellan de enskilda föreningarna. Församlingar som kunde äga tillträde i föreningen skulle bestå av troende medlemmar. Men trots detta kom Kumla missionsförening på mellanhand. I och med att Falk och hans åsiktsfränder hade ledningen i Kumla missionsförening kom sambandet med kyrka och EFS att göra att Kumla missionsförening skrumpnade till en organisation på papperet. Frikyrkoutvecklingen hade nämligen gått för långt för att ett verkligt samband med kyrka och EFS skulle kunna återupprättas.

År 1882 bildades Brånsta och Södra Mos friförsamling. Denna församling betonar mer än de andra behovet av att helt skilja sig från världen utan kompromiss. Man avböjer allt samarbete utifrån. Kraven för inträde är rigörösa. Denna församling flyttades 1891 till stationssamhället Kumla. Verksamheten blev mycket framgångsrik. 1894 ändrades namnet till Kumla friförsamling. År 1897 stod den storslagna Johanneskyrkan färdig.

D. Falk och de fria församlingarna i Kumla.

Genom sin personliga fromhet och sitt personliga föredöme var Falk fortfarande väl sedd i de fria församlingarna. Han deltog också gärna i verksamheten även om hans inflytande på utvecklingen var ringa.

Mot en frikyrklighet som ville klippa av alla band med kyrkan började Falk allt mera öppet att kämpa. Han sökte ihärdigt infoga den fria verksamheten i Kumla missionsförening. Han önskade förbjuda Helgelseförbundet och Frälsningsarmén att uppträda i skolhusen. Troligen på grund av Edv. Thermanius agerande i kyrkorådet förkastades denna tanke och man uttryckte i stället en

vänlig erinran om att till talare skulle kallas "sådana personer som församlade till Kristus, icke till något visst parti".

Efter Thermaenius död ~~här~~^{kunde} emellertid år 1895 ett beslut fattas som sade att skolhusen stod öppna för predikanter av "vår evangelisk lutherska bekännelse dock icke under allmänna gudstjänsten i kyrkan". Detta beslut var rätt så verkningslöst. Dels hade flera församlingar egna lokaler eller hyrde på villkor som ovannämnda beslut ej kunde påverka. Som uttryck för Falks ändrade hållning efter 1878 är beslutet emellertid av vikt.

Kap.5. Gudstjänstlivet i Kumla kyrka.

Kommunikantantalet sjunker år 1877 till 27 % av alla nattvardsberättigade. År 1872 var siffran 72 %. Därefter sjunker siffrorna kontinuerligt fram till sekelskiftet. Samma gäller kommunionfrekvensen. 1872 var den 102 %, medan 1877 siffran var nere i 35 %. Även dessa siffror sjunker sedan fortlöpande.

Tyvärr har ingen nattvardsstatistik för Närke utarbetats, varför det är svårt att göra jämförelser. Dock kan så mycket sägas att Falks kyrkotuksåtgärder i samband med nattvarden föregrep och förstärkte den allmänna utvecklingen.

När det gäller konfirmation och första nattvardsgång kan vi konstatera att från år 1884 och framåt ett antal konfirmander aldrig blev konfirmerade och att ett stort antal av de konfirmerade aldrig begick sin första nattvard. När det gäller konfirmandernas första nattvardsgång gällde troligen detta förhållande redan från år 1877.

Dopen förrättas i enlighet med stiftets sed aldrig i kyrkan. I kyrkan förekom ibland särskilda bibelförklaringar och missionsböner. Kyrkan ersatte då skolhusen, där denna verksamhet vanligtvis bedrevs.

Om vi lägger samman detta med vad vi i tidigare kapitel uttrönt angående den andliga verksamheten i församlingen, märker vi att Kumla kyrka under Falks kyrkoherdetid får en allt mer inskränkt betydelse som centrum för det andliga livet i församlingen. Till stor del hade den andliga verksamheten flyttat ut från kyrkorummet och in i hemmen, skolhusen och bönhusen. Falks agerande i Kumla är en mycket bidragande orsak till denna förändring.

Kap.6. Tillsättningen av lärare under Falks tid.

Mossby, Hörsta och Byrsta skolhus tillkom som vi sett genom privata initiativ från väckta bybor. Man ville ha en "christelig" skolundervisning. Självklart var att man vid dessa skolor enbart godkände väckta lärare. De kunde också lägga kraft bakom sina önskemål. Husfäderna hade näml. vid vissa tillfällen rätt att "där mindre folksola var inrättad" "kalla och på viss tid tillsätta lärare sedan denna blivit vederbörligen godkänd av skolråd".

När Falk tillträdde kyrkoherdetjänsten i Kumla fördes traditionen att

enbart anställa " väckta" skollärare vidare med kraft och medvetenhet. Från och med 1870 följde tillsättandet av ordinarie lärare i samband med en kraftig uppryckning av skolväsendet . Från 1870 t.o.m. 1877 tillsattes sju ordinarie lärare. Samtliga var " väckta". De småskollärarinnor som under perioden tillsattes var också de barn av väckelsen.

Falk spelade vid dessa tillsättningar en avgörande roll. Som kyrkoherde räknades hans röst lika med halva antalet av de avgivna rösterna. Dessutom hade han rätt att avgiva röst för sitt boställe. Det finns några exempel bevarade som visar hur Falk låg bakom att vissa lärare sökte Kumla. Vidare är valet av C.F.Dreborg till klockare, organist och skollärare år 1870 ett exempel på hur Falk använde sitt inflytande för att få sin man vald.

Alla lärare, utom möjligen den sist valde J.Dahlstedt, kom att inta en ledande funktion i de allt mera frikyrkligt orienterade missionsföreningarna. Genom att samtliga ordinarie lärare dessutom hade en mycket lång tjänstgöringstid i Kumla förstår vi att Falks tillsättningar av lärare hade en mycket stor betydelse för väckelsens utbredning och inriktning i Kumla-trakten.

Slutord.

Avgörande för Falks verksamhet och utveckling är hans nyevangeliska kristendomstolkning med ty åtföljande kyrkosyn. Direkt påverkan från Rosenius är otvetydig. Kyrkosynen är spiritualistisk. Grundtanken som Falk aldrig överger är ecclesiola in ecclesiatanken. Denna tanke gör det möjligt för Falk att arbeta utan att ta hänsyn till förhandenvarande kyrkoorganisation och befrämja friförsamlingsbildningen. När "ecclesiolan" allt mera synliggöres och antar formen av en " nytestamentlig församling", eller med andra ord friförsamlingen blir allt fastare i konturerna, följer Falk med " ett långt stycke " i denna utveckling.

I och med att Falks bindningar till kyrkan är så starka att han vänder tillbaka och väljer att stanna kvar i kyrkan för att söka reformera henne i stället för att gå ur henne, blir åter de " kyrkliga frågorna" formfrågor, som inte har avgörande betydelse.

KÄLLOR OCH LITTERATUROtryckta källorKumlaByrsta Missionsförsamlings arkiv Kumla (BMAK.).

"Förening af Män och qvinnor" (matrikel över medlemmarna i Byrsta Missionsförening). Påbörjad 29/2 1872.

Namnförteckning på församlingsmedlemmarna i Byrsta. Påbörjad 22/2 1878. Protokollsbok 1878-1904.

Återblick på Byrsta missionsförsamlings 100-åriga verksamhet av Elis Larsson (ur protokolls-boken 10 sept. 1960).

Ebeneserförsamlingens i Kumla arkiv Kumla (EKA).

Folketorps Friförsamlings medlemsmatrikel 17/1 1895.

Protokoll fördt vid Brånsta och Södra Mos friförsamlings bildande d. 14 maj 1882.

Protokoll fördt vid församlingsmötet i Folketorp den 31 jan. 1895.

Kumla församlings arkiv Kumla (KFA).

Förteckning med överskrift "Nedanskrifna personer tillhörande Kumla socken hafva begått Herrans Heliga Nattvard".

Husförhörslängder 1861-1900.

Kumla församlings sockenstämmo-protokolls-bok åren 1831-1862 samt Kyrkostämmo Protokolls-Bok åren 1862 29/12 - 1902 1/9.

Kyrko- och Skolråds Protokolls-bok från 1862 i december till 1896 31/12.
" " " " " för Kumla församling 1897-1907.

Kumla Missionsförsamlings arkiv Kumla (KMA).

Protokoll för Brånsta och Södra Mos friförsamling sedermera Kumla friförsamling 1892-1903.

Kumla sparbanks arkiv Kumla (KSA).

Handskrivnen skrift av skollärare Per Larsson vid minnesfesten av Hörsta skolhus- och missionsförenings sedermera kristliga församlings 50-åriga tillvaro 21 sept. 1914.

LinköpingKatedralskolans i Linköping arkiv Linköping (KLA).

Elevmatrikel CIII a:13.

Examenskatalog hösten 1839 och våren 1840.

Utdrag af protocollet, hållet uti Collegium scholasticum vid Linköpings Högre Lärdoms-skola 25 sept. 1837. Axel Per Falk.

Linköpings Domkapitels arkiv Linköping (LDA).

Linköpings Domkapitels protokoller 1857.

LundLunds universitetsbibliotek (LUB).

Lina Sandell till Odencrantz 8/6 1864 i Carolina (Lina) Bergs f. Sandell samling 4.

StockholmNordiska Museet Stockholm (NM).

L.A. Anjous brevsamling. C.E. Hallström till Anjou 19/4 1859.

Riksarkivet Stockholm (RA).

Ansökningshandlingar m.m. till den år 1862 ledigförklarade kyrkoherdetjänsten i Kumla regala pastorat av 1. klassen.
Kongl. Majt:s Utslag 25/5 1871 uppå besvär från Eric Olsson, Erik Welin.
Petition om magisterpromotionens avskaffande från 97 filosofie kandidater och studenter 1844.

Stockholms Stadsarkiv (SSA).

Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Inkomna brev.
" " Missionsföreningarnas årsberättelser och stadgar för 1876 och 1877. Kumla Missionsförening.
Evangeliska Fosterlandsstiftelsens protokollböcker 1857, 1861, 1862, 1863, 1872, 1873, 1874, 1877, 1878.
Nya Elementarskolan. Direktionens Protokoll och Beslut. 2 jan. 1853 - Mars 1856.

Stockholms Stadsmissions arkiv (SSMA).

Stockholms Stadsmissions Protocoller åren 1856-1870.

Svenska Missionsförbundets arkiv Stockholm (SMFA).

Kumla Friförsamling 40-årsberättelse 1882-1922 av J.R. Rickardt.
SMF:s huvudmatrikel för församlingarna.
Årsberättelse för Sannaheds friförsamlings 60-årsjubileum den 23 aug. 1936 av Per Back.
Byrsta Missionsförsamling, Joh. E. Åcrantz till Larsson 19/12 1926.

SträngnäsSträngnäs Domkapitels arkiv Strängnäs (SDA).

Inkomna skrivelser till Domkapitlet 1870.
Visitationsprotokoll 1878 från Kumla med bilagor.
Ämbetsberättelser till prästmöten i Strängnäs från Kumla, 1866, 1873, 1879, 1885, 1891, 1897, 1903.
Ämbetsberättelser till prästmöten i Strängnäs från Kumla kontrakt, 1879, 1885, 1891, 1897, 1903.

UppsalaUppsala Universitetsbibliotek (UUB).

Filosofiska fakultetens i Uppsala Examensprotokoll 1845.
Teologiska fakultetens examensprotokoll 1856.
Utdrag af Protokollet öfver Studentexamen vid Kongl. Akademien i Uppsala den 16:de october 1840.

VisbyLandsarkivet i Visby (IV).

Domkapitlets protokoll och föredragningslistor 1854-1861.

Koncept och registratur 1846-1860.

Gotlands Missionsförening. Jubileumsberättelser 1870-1937.

Gotlands Missionsförenings femtioårsberättelse i sammandrag. Föredrag av ordföranden i Missionskyrkan i Visby.

ÖrebroVästmanland Närke's Ansgariiförenings arkiv Örebro (VNAA).

Sextioårsberättelse för Byrsta missionsförsamling år 1936 av J.E. Åcrantz.

Örebro läns Ansgariiförbunds arkiv Örebro (ÖLAFBA).

A.P. Falk till de kära Bröderna i Styrelsen för Örebro läns Ansgariiförening.

A.P. Falk till de dyra Bröderna i Örebro läns Ansgariiförenings styrelse.

E. Låftman till Waetter. 19/6 1873.

Tre stycken konceptpapper utan underskrift med rubriken "Ansgariiförbundet för en samfäld svensk mission bland Hedningarna".

Privata arkivGotthold Andersson Rösavi Kumla (GAA).

Sannaheds missionsförsamling: Berättelse vid 20-årsfesten den 10 aug. 1913.

Harald Axelsson Vesta Kumla (HAA).

Några drag ur Vesta missionsförsamlings historia.

William Bredberg Ryttsrvägen 55 Lidköping (WBA).

Brev från A.P. Falk till P.P. Waldenström.

Greta Gustafsson Åsgatan 4 i Västerås (GGA).

Brev från A.P. Falk till Jeanna Falk.

Daniel Harbe Trädgårdsgatan 2 Örebro (IHA).

A.P. Falks almanackor 1843-1895.

Barndomstiden I. Anteckningar av A.P. Falk (på konceptpapper).

Brev från Edvard Thermanius till Falk 18/12 1876.

Brev från EFS' exp. till Falk 12/11 1874, 17/11 1874.

Brev i koncept från A.P. Falk till Waldenström (odaterat).

Personalier (griftetal vid C.G. Falks jordfästning).

Petition till Konungen. Utkast i koncept av A.P. Falk.

Nils Helander Stationsgatan 8 Kumla (NHA).

Stadgar för Kumla Missionsförening påbörjad 7 mars 1878 (tillika protokollsbok för Kumla Missionsförening 1878-1888).

Inez Lundqvist Thulehem 26 Lund (ILA).

Register över släkten Falk.

Björn Svärd Saltsjögatan 5 Södertälje (BSA)

Falks kyrkobesök och val av predikant (utdrag ur Falks almanackor).

Sammanställningar ur Falks almanackor.

Sammanställning ur kollektredovisningarna för Örebro läns Ansgarieförening. (Uppgifterna hämtade ur Örebro läns Ansgarieförenings årsberättelser.)

Tryckta källor och anförd litteratur

- Ahlberg G. Kristendomskritiken hos Ludwig Feuerbach, Lund 1947.
- Ahrén P.O. Kyrkomöte och synodalförfattning. En studie i svensk kyrkoförfattningsdebatt 1827-1865, Lund 1956.
- Almqvist H. Marsoroligheterna i Stockholm 1848. I Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1942.
- Annerstedt D. Upsala Universitets historia III:2, Upsala 1914.
- Aulén G. Hundra års svensk kyrkodebatt. Drama i tre akter, Stockholm 1953.
- " Till belysning af den lutherska kyrkoidén, Uppsala 1912.
- Berättelse öfver Örebro läns Ansgarieförenings nionde verksamhetsår, Sth. 1874
"	"	"	"	"	elfte	"	Örebro 1876
"	"	"	"	"	tolfte	"	Örebro 1877
"	"	"	"	"	femtonde	"	Askersund 1880
"	"	"	"	"	nittonde	"	Örebro 1884
"	"	"	"	"	tjugufemte	"	Örebro 1890
"	"	"	"	"	tjuguniönde	"	Örebro 1894
- Bilder ur Kumla skolors historia. Utgivna vid firandet av 100-årsminnet av den svenska folkskolestadgans tillkomst 1842, Kumla 1942.
- Bjurström G.E. Närkes distriktsförening af baptistförsamlingar femtio år 1862-1912, Askersund 1912.
- Borell B. De svenska liberalerna och representationsfrågan från 1840-talet, Stockholm 1948.
- Bredberg W. P.P. Waldenströms verksamhet till 1878, Stockholm 1948.
- Burstedt S. Väckelserörelserna i Visby stift under senare hälften av 1800-talet. I Forum Theologicum 1963.
- De Geer L. Minnen II, Stockholm 1892.
- Ek S. C.W. Böttiger. I Svenskt Biografiskt lexikon 7. bandet, Stockholm 1927.
- Ekman E.J. Den inre missionens historia III:1, Stockholm 1900.
"	"	"	"	"	III:2	"	1902.
- Ekman E.J., Ollén N.P. Inre missionens historia 3. delen, Jönköping 1922.
- Elvander N. Harald Hjärne och konservatismen, Uppsala 1961.
- Eriksson G. Elias Fries och den romantiska biologien, Uppsala 1962.
- Falk A.P. Barnets första Bok. Enklaste sättet att utan stafning lära barn läsa (med 100 afbildningar), Stockholm 1858.
- " Några ord om de gamla språkens ställning i Nya Elementarskolan. I. Årsberättelse för Nya Elementarskolan 1862-1863.

- Falk A.P. Satser som för pastoral-examens afläggande med Högvärldigste Doctoras och Biskopens J.J. Hedrens samt Högvärldiga Domcapitlets i Linköping samtycke till offentlig granskning framställas af A.P. Falk, Linköping 1857.
- Falk J.F. Ett prästhem i Kumla. I Från gamla prästhem i Södermanland och Närke, Lund 1931.
- Frågor rörande Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, Stockholm 1878.
- Furberg T. Kyrka och mission i Sverige 1868-1901. Svenska kyrkans missions tillkomst och första verksamhetstid, Uppsala 1962.
- Förhandlingar vid Predikantmötet 1-3 aug. 1877. Officiell redogörelse, utg. av mötet, Stockholm 1877.
- Geijer R. Upsala Universitet 1872-1897. Festskrift med anledning af Oscar II:s tjugufemårsjubileum I, Upsala 1897.
- Genom sextio år. Minnesskrift i anledning av Örebro läns Ansgarieförenings 60-åriga verksamhet, Örebro 1925.
- Gidlund M. Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880, Uppsala 1955.
- Gladh H. Lars Vilhelm Henschen och religionsfrihetsfrågan till 1853, Uppsala 1953.
- Gralén J.S. Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861-1914, Stockholm 1958.
- Gustafsson S. Nyevangeliens kyrkokritik, Lund 1962. Sthlm-63
- Gustafsson P.E. Hans Henrik von Essen och den nyevangeliiska kolportörs-
Göransson S. Lundberg R.E. Urbaniseringen i Stockholm och den statskyrk-
liga församlingssjälvstyrelsen 1850-1882. I Kyrkohistorisk
Årsskrift 1968.
- " Folkrepresentation och kyrka 1809-1847, Uppsala 1959.
- Hagström K.A. Strengnäs stifts Herdaminne del 4, Stockholm 1901.
- Handlingar rörande prestmötet i Strengnäs 1859, Strengnäs 1860.
- Handlingar vid Nerikes Distriktsförenings af Baptistförsamlingar årsmöten 1885-1893.
- Handlingar vid Nerikes Distriktsförenings årsmöten 1864-1872, 1875-1878, 1880-1884.
- Hansson S. Kyrko- och ämbetsfrågan vid den inre missionens framträdande i Sverige vid mitten av 1800-talet. I Kyrkohistorisk Årsskrift 1960.
- Harbe D.Ö. O.G. Hedengren och Risebergarörelsen, Stockholm 1966.
- Helander N. C.J. Hofberg. I Kumla Julblad 1948.
- " Riksdagsmannen från Sännersta. I Kumla Julblad 1941
- Henningsson B. Geijer som historiker, Stockholm 1961.
- Hermansson W. Enhetskyrka, Folkväckelse, Församlingssamfund, Falköping 1968.

- Hermansson W. Församlingstankens framväxt i Närke. Minnesskrift för Örebro Läns Fria Missionsförening 1890-1940, Motala 1940.
- Hessler C.A. Geijer som politiker II, Hans senare utveckling, Uppsala 1947
- Hjärne R. Från det förflutna och det närvarande. Minnen och tankar af Rudolf Hjärne. Teckningar från Upsala Akademi på 1830- och 1840-talen, Westerås 1879.
- Holmberg Å. Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt, Göteborg 1946.
- Hyltén Cavallius G.O. Ur mitt framfarna lif, Stockholm 1929.
- Håhl J.I. Linköpings stifts herdaminne, Norrköping 1847.
- Hörsta Missionsförsamling 100 år 1864-1964. Kumla 1964.
- I Heligt uppdrag. Stockholms Stadsmission 100 år, Stockholm 1953.
- Kulling J. Den svenska romantikens religiösa utveckling. Några konturer. I Samlaren 1936.
- Kumla friförsamlings femtioårsjubileum Pingsthelgen 1932. Minnesskrift. Kumla 1932.
- Kumla Missionsförenings grundstadganden, Örebro 1862.
- Landelius C. 1840-1850-talets Bildningscirklar och arbetarföreningar i Sverige II, Stockholm 1936.
- Leander S. Från Anton Nyström till vi som vet mest. En studie över Stockholms Arbetareinstitut och dess roll i svenskt folkbildningsarbete, Karlskrona 1965.
- Levander E. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 75 år, Jubileumsskrift I. Utgiven under red. av Eskil Levander med bidrag av flera författare. Stockholm 1931.
- Lindfors O. Minnen från Östra Kumla. I Kumla Julblad 1964.
- Lindroth S. Svensk naturforskning kring 1800-talets mitt. I Lycknos 1953.
- Lodin S. Carl Olof Rosenius. Hans lif och förkunnelse, Stockholm 1922.
- " G.O. Rosenius. Hans liv och gärning, Stockholm 1956.
- Lundstedt B. Sveriges periodiska litteratur del II, Stockholm 1896.
- Lönroth C. Ur väckelserörelsernas historia i Närke under adertonhundratalet, Stockholm 1936.
- Lövenhielm G.S. Axel Falk. I Korsblomman 1907.
- Lövgren O. Värmländskt fromhetsliv. I Ur väckelserörelsernas historia II. Stockholm 1940.
- Marklin G. Catalogus Disputationum Lidonlanus sectio I, Upsala 1856.
- Martling C.H. Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare Matrikel öfver Strengnäs stifts Eokl. och Läzarestat 1900, Strengnäs 1900. häftet, Lund 1958.
- Minnesskrift med anledning av Visby friförsamlings femtioåriga tillvaro, Hemse 1935.

- Minnesskrift vid missionsföreningens i Hallsberg 50-årsjubileum 1873-1923, Hallsberg 1922.
- Missionsvännerna i Örebro län. (Tryckt rundskrivelse) Askersund 1871.
- Moberg, Sandell, Teckning af Carl Olof Rosenii lif och verksamhet, Stockholm 1868.
- Newman E. Evangeliska Alliansen. En studie i protestantisk enhets- och frihetssträvan, Lund 1937.
- " Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809-1855, Lund 1939.
- " Svensk Högkyrklighet, Lågkyrklighet och Frikyrklighet, Uppsala 1932.
- Norberg A. Frikyrklighetens uppkomst med särskild hänsyn till Skara stift, Stockholm 1953.
- Norberg E. Erik Gustaf Geijer. I Svenskt Biografiskt Lexikon Band 17, Stockholm 1967-1969.
- Olsson B. Bil. A. Svenskt bibelöversättningsarbete. En översikt främst med tanke på nya testamentet. I Nyöversättning av Nya Testamentet, behov och principer. SOU. 1968:65.
- Petzäll E. Straussdebatten i Sverige, Lund 1936.
- Predikantmötet i Stockholm 15-18 aug. 1876 II Diskussionen, Stockholm 1878.
- Protokoll och handlingar vid Prestmötet i Strengnäs 1879, Strengnäs 1880.
- Protokoll vid den af 1877 års allmänna predikantmöte tillsatta kommitténs sammanträde i Gefle 4 och 5 dec. 1877 samt i Örebro 8 och 9 jan. 1878 jemt bilagor, Stockholm 1878.
- Redelius R. Episkopatets ställning till de sociala och religiösa rörelserna i Närke under 1800-talets senare hälft, Stockholm 1942.
- Redogörelse för öfverläggningarne wid det enskilda diskussions- eller predikantmötet 1877, i sammanhang med Ev. Fosterlands-Stiftelsens 21:sta årsmöte, Stockholm 1877.
- Reinhold K. Reformsällskapena och de allmänna reformmötena i Örebro, Göteborg 1917.
- Ribbner T. De svenska traktatsällskapen 1808-1856. Verksamhet och litteratur, Lund 1957.
- Rickson L. Thermaeniströskverken, Linköping 1918.
- Rodén N. Axel Per Falk. I Svenskt Biografiskt Lexikon Band 15, Stockholm 1956.
- " H. J. Lundborg, en pil på Herrens båge, Stockholm 1961.
- " Olof August Welin, en småländsk läsarhövding, Norrköping 1955.
- " Skotska frikyrkans inflytande på svenskt fromhetsliv vid mitten av 1800-talet II 1855-1857. I Kyrkohistorisk Årsskrift 1958.

- Rodhe E. Den religiösa liberalismen, Uppsala 1935.
- " Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet, Lund 1908.
- Rundgren C.H. Inträdestal. I Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886
2. delen, Stockholm 1888.
- Ryding E. Den svenska filosofins historia, Stockholm 1959.
- Samzelius N. En krönika om Hallsberg, Uppsala 1961.
- Schück Warburg. Illustrerad Svensk Litteraturhistoria, 2. uppl. 4. delen
förra bandet af Karl Warburg, Stockholm 1915.
- " Illustrerad Svensk Litteraturhistoria, 3. uppl. 6. delen,
Stockholm 1930.
- Segerstedt T. Christofer Jacob Boström. I Svenska Män och Kvinnor. Bio-
grafisk uppslagsbok 1, Stockholm 1942.
- Sjöberg G. Bidrag till Nya Elementarskolans historia I, II, Stockholm 1878.
- Sjöstrand W. Pedagogikens historia III:2. Utvecklingen i Sverige under
tiden 1805-1920, Lund 1965.
- Sondén P. Biskop A.F. Beckman, Uppsala 1931.
- Strengnäs stifts prestmöteshandlingar 1885, Strengnäs 1886.
- " " " 1891, " 1891.
" " " 1923, Eskilstuna 1923.
- Sundkler B. Svenska Missionsällskapet 1835-1876, Uppsala 1937.
- Svensson S.G. Studentens klang och jubeltid. Från Juntan till Skandina-
vismen. I Uppsalastudenten genom tiderna. En skildring i an-
ledning av Upsala Studentkårs hundraårsminne, Uppsala 1950.
- Swärd G. Stockholms Stads-Mission, Minnesskrift, Stockholm 1904.
- Sylvan O. 40-talets student, Stockholm 1914.
- " Lund och Uppsala. I Det nya Sverige 7. årg., Stockholm 1913.
- Taube S. Gunnar Wennerberg Bref och Minnen 2. delen, Stockholm 1914.
- Thorild T. Om det allmänna Förståndets Frihet. Till Konungen och Folket
1786, Stockholm 1792.
- Torén C.A. En blick på mitt förflutna lif. I Tidskrift för Kristlig tro
och bildning 1892.
- Tro och gärning 1853-1928. Minnesskrift till Stockholms Stadsmissions 75-
årsjubileum, Stockholm 1928.
- Uddén H. Några minnen från 1850-talets Kumla. I Kumla Julblad 1936.
- Wadström B. Ur minnet och dagboken. Anteckningar från åren 1848-1897,
Stockholm 1897.
- Walan B. Fernholm och Frikyrkan. En studie i Svenska Missionsförbundets
förhistoria, Stockholm 1962.
- " Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet. En studie i den
nyevangeliska rörelsens sprängning och Svenska Missionsförbun-
dets utveckling till o. 1890, Stockholm 1964.

- Waldenström P.P. P.P. Waldenströms brev 1858-1882. I. Samlade samt med inledning och anmärkningar försedda av W. Bredberg, Stockholm 1938.
- " Paul Peter Waldenströms minnesanteckningar 1838-1875. Samlade och ordnade av Bernhard Nyrén, Stockholm 1928.
- Warne A. Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet, Stockholm 1959.
- Wedberg A. Den logiska strukturen hos Boströms filosofi, Uppsala 1937.
- Wennerberg G. Gluntarne, Stockholm 1882.
- Wennås O. Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet, Uppsala 1966.
- Westerlund J.A., Setterdahl J.A., Meurling E. Linköpings stifts Herdaminne 4. delen, Linköping 1933.
- Westin G. Under baptismens genombrottstid. I Året. Svenska baptistsamfundets kalender Betlehem, 1962.
- " Den Kristna friförsamlingen i Norden, Stockholm 1958.
- Wijkmark H. Från Nya Elementarskolans ungdomstid, Stockholm 1928.
- Wijkmark G. G.E. Beskow och nyevangelismen. Till belysningen av svenskt kyrkoliv under 1800-talets senare hälft, Stockholm 1943.
- Willén G. Prosten Axel P. Falk. Några drag ur hans lif och verksamhet, Stockholm 1907.
- Willke I. ABC. Bücher in Schweden. Ihre Entwicklung bis Ende des 19. Jahrhunderts und ihre Beziehungen zu Deutschland, Lund 1965.
- Virdestam G. Växjö stifts herdaminne del 2, Växjö 1927.
- Åberg B. Individualitet och universalitet hos Waldemar Rudin. Jämte en teckning av hans kyrkohistoriska bakgrund, Lund 1968.
- Åberg L.H. Kristofer Jakob Boström. I Nordisk Familjebok 2. uppl. 3. bandet, Stockholm 1905.
- Åkerblom S. Från C.A. Agardh till C.H. Rundgren. Studier till Karlstads kyrkohistoria under väckelsetiden, Stockholm 1953.
- Ölander S. Anton Niklas Sundberg före ärkebiskopstiden, Uppsala 1951.
- Österlin L. Thomanders kyrkogärning, Lund 1960.

Tidningar och Tidskrifter

Budbäraren 1871.

Hemlandsvännen 1882.

Kumla Julblad 1936, 1939, 1941, 1943, 1945, 1948, 1949, 1957, 1964.

Månadsbladet 1857.

Nerikes Allehanda 1878.

Ny Tidskrift för Lärare och Uppfostrare 1849, 1850.

Nya Posten 1876.

Pietisten 1856.

Stadsmissionären 1862-1864.

Wärmlands Allehanda 1872.

Förkortningar

BMAK	Byrsta Missionsförsamlings arkiv.
BSA	Björn Svärds arkiv.
DIA	Daniel Harbes arkiv.
EFS	Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.
EKA	Ebeneserförsamlingens i Kumla arkiv.
FT	Forum Theologicum.
GAA	Gotthold Anderssons arkiv.
GGA	Greta Gustafssons arkiv.
HAA	Harald Axelssons arkiv.
HV	Hemlandsvännen.
ILA	Inez Lundqvists arkiv.
KB	Kungliga Biblioteket.
KFA	Kumla församlings arkiv.
KJ	Kumla Julblad.
KLA	Katedralskolans i Linköping arkiv.
KMA	Kumla Missionsförsamlings arkiv.
KSA	Kumla Sparbanks arkiv.
KÅ	Kyrkohistorisk Årsskrift.
LDA	Linköpings Domkapitels arkiv.
LUB	Lunds Universitetsbibliotek.
LV	Landsarkivet Visby.
NM	Nordiska Museet.
NHA	Nils Helanders arkiv.
NP	Nya Posten.
NTELU	Ny Tidskrift för Lärare och Uppfostrare.
RA	Riksarkivet.
SBL	Svensk Biografiskt Lexikon.
SDA	Strängnäs Domkapitels arkiv.
SM	Stadsmissionären.
SMFA	Svenska Missionsförbundets arkiv.
SSA	Stockholms Stadsarkiv.
SSMA	Stockholms Stadsmissions arkiv.
UUB	Uppsala Universitetsbibliotek.
w	Verksamhetsår.
WBA	William Bredbergs arkiv.
VNAA	Västmanland Närkes Ansgarieförenings arkiv.
ÖLA	Berättelse öfver Örebro läns Ansgarieförenings .. (tryckt årsberättelse).
ÖLARBA	Örebro läns Ansgarieförbunds arkiv.